

Republika e Kosovës
Republika Kosova - Republic of Kosova
Qeveria - Vlada - Government

ZYRA E KRYEMINISTRIT / OFFICE OF THE PRIME MINISTER / URED PREMIJERA
AGJENSIA PËR BARAZI GJINORE / AGENCIJA ZA RAVNOPRAVNOST POLOVA / AGENCY FOR GENDER EQUALITY

SPREČAVANJE RODNIH STEREOTIPA I PROMOVISANJE RODNE RAVNOPRAVNOSTI U ŠKOLSKIM UDŽBENICIMA I MATERIJALIMA

METODOLOŠKI PRIRUČNIK

NIRAS

CPMI
CORPORATE & PUBLIC MANAGEMENT INTERNATIONAL

SPREČAVANJE RODNIH STEREOTIPA I PROMOVISANJE RODNE RAVNOPRAVNOSTI U ŠKOLSKIM UDŽBENICIMA I MATERIJALIMA

METODOLOŠKI PRIRUČNIK

Ovaj priručnik je izradjen kao podrška inicijativi Agencije za Ravnopravnost Polova i direktnoj implementaciji projekta “Institucionalno jačanje Kosovske Agencije za Ravnopravnost Polova i mehanizma za avnopravnosti polova”, koji finansira Vlada Švedske, Agencija za međunarodni razvoj i saradnju Sida i implementiran od strane Konzorcijuma: Niras & CPM International

NIRAS

CPMI
CORPORATE & PUBLIC MANAGEMENT INTERNATIONAL

SPISAK SKRAĆENICA

CEDAW	Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena
CRC	Konvencija o pravima deteta
EFA	Obrazovanje za sve
ONPPK	Okvir nastavnog plana i programa Kosova
KCO	Kosovski centar za obrazovanje
KCRS	Kosovski centar za rodne studije
MONT	Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije
MRC	Milenijumski razvojni ciljevi
NVO	Nevladina organizacija
COR	Ciljevi održivog razvoja
UN	Ujedinjene nacije
UNESCO	Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu

SADRŽAJ

UVOD	3
POGLAVLJE I.....	4
UDŽBENICI I RODNA RAVNOPRAVNOS	4
i. Udžbenici - Sredstvo za postizanje kvalitetnog obrazovanja.....	4
ii. Udžbenici – Izuzetno nastavno pomagalo i efikasan obrazovni alat.....	7
iii. Pristup zasnovan na ljudskim pravima u udžbenicima i rodna ravnopravnost	10
iv. Udžbenici – Kao instrument za društvene promene i transformaciju.....	12
v. Obrazovanje i rodna ravnopravnost.....	14
POGLAVLJE II.....	19
RODNA ZASTUPLJENOST U UDŽBENICIMA	19
i. Koncepti roda i pola.....	19
ii. Metodološki pristupi u analizi rodnog sistema u udžbenicima.....	24
iii. Razvoj egalitarnog rodnog sistema u udžbenicima	27
POGLAVLJE III.	29
INSTRUMENTI ZA PREGLED UDŽBENIKA U KONTEKSTU RODA.....	29
I. PREGLED SADRŽAJA.....	29
i. Rodna zastupljenost – Pojedinačna distribucija	29
ii. Rodna zastupljenost – Zastupljenost pojedinaca	31
iii. Rodna zastupljenost - Citati.....	32
iv. Pregled teksta pasusa – naslovi, tekstovi, vežbe i primeri	35
v. Pregled aktivnosti i interakcije	37
vi. Pregled jezika	38
vii. Izrazi u muškom rodu za opšti opis	39
viii. Korišćenje prideva za zanimanja/radna mesta određena prema rodu	42
ix. Pridevi za lične osobine	44
x. Isti izrazi u opisima - Paralelizam	48
xi. Dijalozi	49
II. ILUSTRACIJE	52
i. Rodna podela na ilustracijama	52
ii. Rodna zastupljenost dece u igrama i aktivnostima.....	54
iii. Rodna zastupljenost u javnoj sferi (zanimanja)	59
III. KONAČNI REZIME I PREPORUKA	63
ANEKS 1 – KLJUČNI KONCEPTI RODNE RAVNOPRAVNOSTI	65
ANEKS 2 – REZIME KOSOVSKIH ZAKONA I POLITIKA O RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI	68
ANEKS 3 – PROMENE U OBRAZOVNOM SISTEMU SA NOVOM POLITIKOM NASTAVNOG PLANA I PROGRAMA.....	70
ANEKS 4 – OBLASTI NASTAVNOG PLANA I PROGRAMA I PREDMETI PO RAZREDIMA.....	71

Poštovani/e,

Izrada školskih udžbenika sa rodnom perspektivom jedna je od obaveza koje proizilaze iz Zakona o ravnopravnosti polova br. 05/L-020, odnosno člana 21, koji zahteva izradu školskih udžbenika, njihovu reviziju iz rodne perspektive kao i eliminisanje rodni stereotipa u postojećim školskih udžbenicima.

Svedoci smo nove realnosti u kojoj proces učenja postaje sve izazovnije sa aspekta prisustva i konkurencije opreme informacione tehnologije naspram štampanih udžbenika-knjiga. I ovo takmičenje postaje sve izazovnije, za obezbeđivanje kvalitetnih udžbenika, sa vrednostima, principima, konciznim konceptima o ljudskim pravima, rodnoj ravnopravnosti i građanstvu uopšte, težeći da harmonično predstavljaju konceptualni, didaktički sadržaj, prenose umetničkim vizualnim slikama koje prenose vrednosti kojima vaspitamo mlade generacije - devojčice i dečake, budućnost naše zemlje.

Uvođenje rodni konceptata u udžbenike utiče na stvaranje percepcije i stavova dece o rodu i rodnim ulogama koje će oni nositi tokom celog života, a ako se oni ne razjasne u duhu principa jednakosti onda gubimo jednu od mogućnosti za stvaranje modela i socijalni uloga koji omogućavaju pojedincima, devojčicama i dečacima da u skladu sa samim sobom, a ne završe u stereotipnim rodnim ulogama.

Agencija za ravnopravnost polova u saradnji sa Ministarstvom obrazovanja, nauke i tehnologije ocenila je da je u procesu revizije udžbenika koje je pokrenulo ministarstvo, i integracija rodne perspektive bila više nego neophodna. Stoga smo preuzeli inicijativu za izradu Priručnika o uključivanju rodne perspektive u udžbenike. Ovaj priručnik ima za cilj da pruži konkretne smernice za tekstopisce, recenzente i same nastavnike/ce o tome kako integrisati rodnu perspektivu, kako bi izazvali rodne odnose preopterećene stereotipnim rodnim ulogama, koje odmaknu devojčice od razvojnih procesa, donošenja odluka, potpunog intelektualnog i profesionalnog razvoja, i eliminisanje posledica u kojima rodna neravnopravnost ima u životima pojedinaca i društva u celini.

Podrška inicijativi za izradu ovog priručnika potiče od projekta „Osnaživanje Agencije za ravnopravnost polova i institucionalni mehanizama rodne ravnopravnosti“ koji finansira Sida, a realizuje se kroz projekat – konzorcijum NIRAS-CPM International.

Ovom prilikom zahvaljujem Sida na finansiranju realizacije priručnika.

Nadam se da ovaj priručnik nađe primenu i bude od koristi za sve one autore/ke, nastavnike/ce koji nameravaju da prenesu duh rodne ravnopravnosti u procesu učenja kao jedan od preduslova demokratije i prosperiteta zemlje.

Hvala Vam,

Edi Gusia

Izvršna načelnica – Agencija za rodnu ravnopravnost – Kancelarija Premijera

UVOD

Različite studije pokazuju da društvene rodne norme, vrednosti i verovanja u velikoj meri oblikuju strukturu društva i odnos između društva i pojedinca ili grupa. Oni često utiču na glavne životne odluke pojedinca. Oni takođe utiču na pojedinačne domene njegovih/njenih vrednosti, normi i uloga. Društva prenose svoje norme kroz različite društvene institucije, formalne ili neformalne. Škole su jedna od najvažnijih formalnih institucija u kojoj pojedinci imaju tendenciju da provedu znatno vreme svog života i jedan od najuticajnijih prenosnika društvenih normi i vrednosti.

Stoga je od najveće važnosti da vaspitač osigura da društveni rodni stereotipi nisu nasleđeni u obrazovnim okruženjima i njihovoj zajednici. Rodne predrasude treba osporavati, a jednakost treba uvesti i ojačati u procesu podučavanja i učenja u školama i razrednim praksama. Udžbenici, posebno, imaju glavnu ulogu za nastavnike i učenike jer predstavljaju jedan od najopipljivijih instrumenata za distribuciju sadržaja kako bi se stvorila kultura jednakosti u procesu učenja.

Na Kosovu, obrazovni sistem je prošao kroz mnoge izazove i reforme kako bi doneo značajne promene u sistemu i poboljšao njegov kvalitet. Sprovedena zakonodavna reforma i proces razvoja politike okupili su mnoge aktere kako bi osigurali da kosovski obrazovni sistem obezbeđuje kvalitetno obrazovanje za sve. U ovom procesu, rodna ravnopravnost je prepoznata kao jedna od glavnih briga o ljudskim pravima koja zahteva posebnu pažnju od strane obrazovnih stručnjaka i kreatora politike. Prema tome, pojam rodne ravnopravnosti, bilo da je reč o nedavnom zakonodavstvu ili politici, dobio je mesto koje zaslužuje.

Nova reforma nastavnog plana i programa za preduniverzitetsko obrazovanje, jedna od najsveobuhvatnijih politika o razvoju sadržaja i isporuci sadržaja koju je preduzelo kosovsko Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije, razmatra koncept rodne ravnopravnosti i inkluzije kao međusektorska načela svog političkog okvira. Proces sprovođenja zahteva da koncepti i prakse rodne ravnopravnosti dalje prožimaju sve nivoe obrazovanja na Kosovu i njihove odgovarajuće predmete koji se predaju u kosovskom obrazovnom sistemu. Izrada novih

udžbenika je jedna od ključnih preduzetih akcija za uvođenje novih i savremenih nastavnih sadržaja u učionice.

Sadašnje smernice su prepoznate kao neophodne za potpuno sprovođenje novog nastavnog plana i programa od strane Ministarstva obrazovanja, nauke i tehnologije (MONT). Cilj je da budu praktičan instrument sa sistematskim nizom aktivnosti za recenzente udžbenika tokom evaluacije nacrtu udžbenika koje su dostavili različiti autori pre objavljivanja udžbenika.

Štaviše, predložena smernica može biti odličan izvor referenci i orijentacije za autore udžbenika pre procesa izrade udžbenika. Ona namerava da doprinese eliminaciji rodni stereotipa u početnoj fazi udžbenika, kao i da osigura rodnu ravnopravnost udžbenika i školskog programa. To će, bez sumnje, poslužiti svima koji žele da promovišu rodnu ravnopravnost kroz i u okviru obrazovnog sistema i procesa, i da kasnije izgrađuju napredak ka sveobuhvatnom sprovođenju inicijative reforme obrazovanja.

Sa metodološkog stanovišta, smernica služi kao analitički okvir koji koristi i kvantitativne i kvalitativne instrumente za otkrivanje i suptilnih i očiglednijih izraza rodni razlika i predrasuda u udžbenicima. Smernice su razvijene u sledećem formatu: prvi deo pruža sveobuhvatan pregled važnosti udžbenika kao sredstva za društvene promene i rodnu ravnopravnost. Dalje pruža sveobuhvatan pregled koncepta rodne ravnopravnosti i ljudskih prava i njihove relevantnosti u ukupnom obrazovanju za sve kontekste i cilj kvalitetnog obrazovanja koje reforma obrazovanja želi postići. Drugi deo daje pregled osnovni rodni konceptata i njihove relevantnosti u procesu izrade udžbenika, kratak pregled metodologije korišćene za izradu ovog metodološkog vodiča i ocrta ključna načela o tome kako postići ravnopravnu zastupljenost polova u udžbenicima. Na kraju, treći deo pruža instrumente za evaluaciju rodne zastupljenosti u udžbenicima tokom procesa revizije i nakon toga.

POGLAVLJE I

UDŽBENICI I RODNA RAVNOPRAVNOS

i. Udžbenici - Sredstvo za postizanje kvalitetnog obrazovanja

Učenje je jedna od osnovnih komponenti obrazovnih procesa. U procesu učenja, udžbenici predstavljaju i najefikasniju nastavnu pomoć i najuticajniji i najistaknutiji instrument u sakupljanju informacija i formiranju znanja učenika. S jedne strane, udžbenici pomažu u postizanju ciljeva nacionalnog nastavnog plana i programa i olakšavaju proces učenja. S druge strane, „udžbenici i materijali za učenje imaju moć da prenose znanje, grade veštine i oblikuju način na koji učenici komuniciraju sa svetom. Udžbenici i materijali za učenje čine autoritativni izvor informacija, ali i funkcionišu kao primarni instrument za oblikovanje stavova i ponašanja (UNESCO, 2005)¹.

¹ UNESCO (2005). Sveobuhvatna strategija za udžbenike i materijale za učenje. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000143736>

UDŽBENIK:

Osnovni medij za učenje koji se sastoji od teksta i/ili slika dizajniran za postizanje određenog skupa obrazovnih ishoda; tradicionalno štampana i vezana knjiga, uključujući ilustracije i uputstva za olakšavanje sekvenci aktivnosti učenja.

MATERIJALI ZA UČENJE:

Bilo koji oblik medija koji se koristi da podrži program učenja, često kao dodatak osnovnom tekstu. Primeri uključuju radne sveske, grafikone, obrazovne igre, audio i video trake, postere i lektire.

Definicija iz Sveobuhvatne strategije za udžbenike i materijale za učenje,
Paris, UNESCO, (2005)

Udžbenici su s pravom smatrani glavnim elementom kvalitetnog obrazovanja za sve, kvalitetno obrazovanje koje „se zasniva na tri glavna stuba: osiguranje pristupa kvalitetnim nastavnicima; obezbeđivanje korišćenja kvalitetnih instrumenata za učenje i profesionalni razvoj; i uspostavljanje sigurnih i podržavajućih kvalitetnih okruženja za učenje.” (Slade, 2016)² Iako studije o nauci o obrazovanju široko priznaju da je kvalitetno obrazovanje „klizav koncept“ (Van Kemenade, Pupius i Hardjono, 2008, str. 176),³ slažu se da školski udžbenici i nastavni planovi i programi, zajedno sa drugim ključnim stubovima kvalitetnog obrazovanja idu dalje od običnih ishoda učenja koji se odnose samo na sticanje pismenosti i matematičke sposobnosti i testove kompetencija različitih školskih predmeta.

² Slade, S. (2016). Šta podrazumevamo pod kvalitetnim obrazovanjem? Preuzeto iz https://www.huffingtonpost.com/sean-slade/what-do-we-mean-by-a-qual_b_9284130.html

³ Van Kemenade, E., Pupius, M. i Hardjono, T. W. (2008). Više vrednosti za definisanje kvaliteta. Kvalitet u visokom obrazovanju, 14(2), 175-185.

A quality education is one that focuses on the whole child – the social, emotional, mental, physical, and cognitive development of each student regardless of gender, race, ethnicity, socioeconomic status, or geographic location. It prepares the child for life, not just for testing.

Statement from the Association for Supervision and Curriculum Development and Education International, Washington D.C., (2016)

U dugom i složenom procesu učenja, učenici se suočavaju sa različitim izazovima. On ili ona se moraju nositi sa pitanjima i dilemama, izlagati se rutinski okolini i izvan nje, i na kraju biti pod pritiskom da nauče i ponovo uče. U procesu učenja, učenik mora analizirati, asimilirati i prilagoditi znanje kako bi prihvatio pristup aktivnog učenja i interakciju sa drugima. Pored toga, najvažnije je naglasiti da se znanje prvo konstruiše u socijalnom kontekstu i onda se prisvaja od strane pojedinaca - učenika (Bruning, Schraw, & Ronning, 1999).⁴

Udžbenici i materijali za učenje su glavni instrument putem kog učenik i instruktor komuniciraju između njih, informacije se razdvajaju, a koncepti i vrednosti se prenose. Pored sposobnosti za računanje i pismenosti, od udžbenika kao školskog sredstva se očekuje da odgovore na ključna pitanja: Koje znanje? Kakve veštine? Koje vrednosti? Sadržaj udžbenika treba da odgovara svim učenicima. Zajedno sa drugim obrazovnim prostorima, sredstvima i sistemima, više nego ikada ranije, oni moraju da koriste i ispituju koncepte prava, roda, klase, rase, državljanstva, morala, društvenosti, pravde, odgovornosti i demokratije.

Očekuje se da će se razmatranje ovih koncepata sprovesti eksplicitno i otvoreno, kroz formalno i specifično podučavanje školskih predmeta i njihove odgovarajuće udžbenike kao što su istorija, geografija, književnost, građansko obrazovanje, da spomenemo samo neke. Pored toga, očekuje se da se ovi koncepti implicitno ispituju kroz druge predmete i njihove pripadajuće udžbenike, kao što su npr. prirodne nauke, gde veza između njih i gore navedenih koncepata nije tako očigledna i tradicionalno se smatra da je kultura slobodna i čisto racionalno znanje. Ovakav pristup osigurava da se ne postignu samo identifikovani ishodi učenja u svim predmetima koji se podučavaju, već da je sadržaj udžbenika svakog nastavnog predmeta u potpunosti

usklađen sa službenim politikama i obrazovnim nacionalnim politikama na način koji donosi napredak ka postizanju krajnjeg cilja, kvalitetno obrazovanje za sve (UNESCO, 2005).⁵

⁴ Bruning, Roger H.; Schraw, Gregory J.; Ronning, Royce R. (1999). Kognitivna psihologija i instrukcije (3. izd). Prentice-Hall, Inc. ISBN 978-0-13-716606-0 – citirano u Komitetu za razvoj u nauci o učenju (2000) Kako ljudi uče: mozak, um, iskustvo i škola: prošireno izdanje. Preuzeto iz nacionalnih akademija: <http://www.nap.edu/catalog/9853.html>

⁵ UNESCO (2005). Sveobuhvatna strategija za udžbenike i materijale za učenje. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000143736>

ii. Udžbenici – Izuzetno nastavno pomagalo i efikasan obrazovni alat

Važnost odgovarajućih udžbenika u poboljšanju kvaliteta obrazovanja se sve više naglašava od 1990-ih godina (Braslavsky and Halil, 2006).⁶ Danas, dok su obrazovni stručnjaci i društvo u velikoj debati da znanje treba preneti i primiti iz mnogih izvora, ipak, postoji opšte shvatanje da udžbenici uporno ostaju jedan od glavnih i najčešće korišćenih instrumenata u učionici i van nje, na osnovu sadržaja za šta se koristi i za učenje i za podučavanje. Učenici provode većinu svog vremena u učionici koristeći udžbenike i nastavnici donose većinu svojih nastavnih odluka na osnovu udžbenika u većini obrazovnih okruženja.

Udžbenik je knjiga koja se koristi kao standardni izvor informacija za formalno proučavanje predmeta i instrument za podučavanje i učenje (Graves, 2000).⁷ Nastavnici koriste udžbenike kao glavni izvor kroz koji mogu kreirati i dizajnirati okvire za efektivne lekcije u učionici, prilagoditi svoje nastavne metodologije uvođenja i usvajanja relevantnih koncepata, kreirati i rekreirati didaktičke materijale potrebne za olakšavanje nastavnog procesa i prilagoditi ga potrebama učenika. Oni dodaju materijal u udžbenik i dopunjuju udžbenik spoljnim materijalom za čitanje i drugim sredstvima koja doprinose kritičkom mišljenju učenika. Pored toga, udžbenik pruža pouzdanje i sigurnost neiskusnom nastavniku koji smatra prilagođavanje postojećih udžbenika izazovom posebno za prilagođene kurseve vezane za rad (Gak, 2011).⁸

U zemljama u razvoju u kojima postoje ograničeni resursi i veliki razredi, veliki procenat nekvalifikovanih nastavnika, nedostatak kvalifikovanih nastavnika i nedostatak nastavnog vremena, „udžbenici na odgovarajućim jezicima i na odgovarajućim nivoima težine pokazuju da su relativno inputi sa niskim troškovima, ali sa visokim prinosima za postignuća učenika” (Boissiere, 2004).⁹

Sve veći broj dokaza potvrđuje da udžbenici imaju ključnu ulogu u poboljšanju učenja i postignuća učenika i tako značajno utiču na obrazovne politike. Na primer, Svazilend je od 2003. godine obezbedio besplatne udžbenike za sve

“Udžbenici su vekovima bili deo zaliha u trgovini nastavnika. Ima nešto posebno u knjizi. Ima veoma dug život, daleko duži od života čitača. To je uređaj niske tehnologije. Dostupan je svima koji mogu da čitaju jezik na kojem je napisana. Tokom dnevnog svetla, može se čitati (pristupiti) bez ikakve druge podrške. Nije potrebno održavanje osim povremenog lepljenja lepljivom trakom.”

Iz odluke Vrhovnog suda u Severnom Hautengu Odeljak 27 protiv Odeljenja za osnovno obrazovanje o neuspehu da se obezbede udžbenici u školama Limpopo

učenike osnovnih škola (SACMEQ, 2011).¹⁰ Druge zemlje, uključujući Gvatemalu i Nikaragvu, takođe su uvele besplatne programe za udžbenike koji su usmereni na najugroženije (Porta and Laguna, 2007).¹¹

Analiza među zemljama na osnovu podataka iz regionalnih procena u 22 zemlje podsaharske Afrike pokazuje da su pedagoški resursi, posebno udžbenici za osnovne predmete čitanja i matematike, efikasni u poboljšanju učenja; obezbeđivanje jednog udžbenika svakom učeniku u učionici povećalo je rezultate pismenosti za 5-20% (Fehrler et al., 2009).¹² U Južnoj Africi učenici, posebno devojčice, pokazuju bolje rezultate na testovima čitanja kada imaju vlastite primerke udžbenika (Reddy et al, 2015).¹³

<http://documents.worldbank.org/curated/en/111011468162550538/pdf/391570educatio1eterminants01PUBLIC1.pdf>

¹⁰ SACMEQ (septembar 2011) Kvalitet ulaska u osnovne škole u Svaziju.

Polici Document Nr. 2 Preuzeto iz

http://www.sacmeq.org/sites/default/files/sacmeq/reports/sacmeq-iii/policy-brief/swa_school_inputs_15oct2011_final.pdf

¹¹ Porta, E. dhe Laguna, J.R. (2007). Praćenje obrazovanja za sve u Gvatemali. Profil zemlje. Obrazovanje za sve Globalni izveštaj o praćenju 2008. Obrazovanje za sve 2015: da li ćemo uspeti? Preuzeto iz <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001555/155575e.pdf>

¹² Fehrler, S., Michaelowa, K., Wechtler, A. (2009). Efektivnost inputa u osnovnom obrazovanju: uvidi iz nedavnih anketa studenata za podsaharsku Afriku. Journal of Development, Izdanje 45/9 Preuzeto iz <http://www.informaworld.com/smpp/pwreset?id=916960109&dt=4013467207843&ck=45D4B817970C96B072AD8BDBB7DD5A10>

¹³ Reddy, V. Zuze, T.L., Visser, M. Winnaar, L. Juan, A. Prinsloo, CH., Arends, F, Rogers, S. (2015). Iznad merila: Šta nam dvadeset godina TIMSS podataka govori o obrazovanju u Južnoj Africi? Istraživački savet za prirodne nauke. Nacionalni izveštaj. Preuzeto iz

⁶ UNESCO (2016). Svako dete treba da ima udžbenik. Politika. UNESCO, Pariz, Francuska. Preuzeto iz:

<http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002433/243321E.pdf>

⁷ Graves, K. (2000). Izrada kursa za jezike, Vodič za učitelje. Boston. Heinle. Cengage Learning.

⁸ Gak, DM (2011). Gak, DM (2011). Udžbenik – Važan element u nastavnom procesu. НАСТАВА СТРАНИХ ЈЕЗИКА, Novi Sad. Preuzeto iz <https://www.epub.ff.uns.ac.rs/index.php/MV/article/download/771/781>

⁹ Boissiere, M.X. (2004/01/01). Odrednice ishoda primarnog obrazovanja u zemljama u razvoju. Preuzeto iz:

Pored toga, pravo na obrazovanje je jedno od osnovnih prava priznato od strane nekoliko međunarodnih konvencija o ljudskim pravima, a ostvarivanje prava između ostalog znači jednako pružanje i pristup sredstvima za ostvarivanje takvih prava. Pravo na obrazovanje ne može se ostvariti u odsustvu osiguranja i pristupa udžbenicima. U mnogim zemljama širom sveta, kada se zajednice suočavaju sa nedostatkom dostupnosti udžbenika i škola, pristup i obezbeđivanje udžbenika je neujednačeno, zajednice imaju težak pogled na pojavu i kada druga sredstva ne uspeju, oni iznose pitanje nedostatka pristupa udžbenicima pred sudovima kako bi ostvarili ovo pravo, potražili pravdu i iskoristili pravne lekove.

Tako je, na primer, 2014. godine, Odeljak 27, centar za pravo javnog interesa koji se fokusirao na zdravstvena i obrazovna prava u Južnoj Africi, delujući u ime svojih klijenata – lokalna organizacija „Osnovno obrazovanje za sve“ i nekoliko škola u pokrajini Limpopo, izveo Odeljenje za osnovno obrazovanje zemlje pred sud zbog toga što nije dostavilo udžbenike školama u pokrajini koji su im bili potrebni te godine. Sud je odlučio da je odeljenje prekršio prava dece na osnovno obrazovanje, pa je naloženo da se svakom učeniku na početku svake akademske godine obezbedi udžbenik za svaki predmet (Veriava, 2015).¹⁴

Može se zaključiti da upotreba udžbenika u nastavi ima svoje prednosti u zavisnosti od toga kako se koriste i kakvi su konteksti za njihovu upotrebu. Neke od najčešće spomenutih prednosti možete naći u nastavku:

- *Udžbenici su najdominantniji obrazovni instrument širom sveta, ali i dugotrajni. Kada se jednom proizvedu i štampaju, oni ostaju instrument znanja dugo vremena i mnogih generacija koje dolaze.*
- *Udžbenici su rezultat nastavnog plana i programa, preciznije sadržaj udžbenika je naj„opipljivi“ rezultat nastavnog plana i programa (Blumberg, 2007, str. 7).¹⁵ Oni su jedan od najčešće korišćenih instrumenata*

http://pub.iea.nl/fileadmin/user_upload/Publications/National_reports/TI_MSS_2011_report_SouthAfrica.pdf

¹⁴ Veriava, F. (2015, 9. novembar). Zašto su udžbenici ključni deo puta za učenje svakog deteta? Razgovor. Preuzeto iz <https://theconversation.com/why-textbooks-are-a-crucial-part-of-every-childs-learning-journey-50252>

¹⁵ Blumberg, Rae Lesser. (2007). „Rodna pristrasnost u udžbenicima: skrivena prepreka na putu ka rodnoj ravnopravnosti u obrazovanju“. UNESCO, Ženeva EFA-GMR. Kao što je navedeno u Georgescu et al., (2010) Smernice za preglede i analize udžbenika iz rodne perspektive, UNESCO, Ženeva. Preuzeto iz <https://docs.iiep.unesco.org/peic/2748.pdf>

koji prenosi nastavni plan i program u praktična iskustva kako bi se postigli ciljevi nastavnog plana i programa

- *Udžbenici su jedan od glavnih izvora za korišćenje sadržaja u učionicama koji promovišu znanje, vrednosti i stavove koje učenici prilagođavaju i razvijaju.*
- *Udžbenici kroz svoj sadržaj, činjenične informacije, vrednosne procene, jezik, ali i vizuelne elemente, dizajn i pedagoški pristup u velikoj meri utiču na učenike i društvo u celini (Georgescu et al, 2010).¹⁶*
- *Udžbenici pružaju sigurnost učenicima jer imaju neku vrstu putokaza, kursa: oni znaju šta mogu očekivati i znaju šta se od njih očekuje.*
- *Udžbenici pružaju nastavnicima osnovu za procenu znanja učenika. Neki udžbenici uključuju testove ili instrumente za evaluaciju i tako im omogućavaju da naprave odgovarajuću procenu i mere razvoj veština učenika.*
- *Udžbenici pružaju konzistentnost unutar programa na određenom nivou, ako svi nastavnici koriste isti*

DOBAR UDŽBENIK

„Aktuelniji i sveobuhvatniji pogled identifikuje kvalitetne materijale za učenje kao one koji aktivno angažuju učenika u proces sticanja znanja, veština i stavova neophodnih da postanu odgovorni građani njihovih zajednica i sveta.“

Definicija iz Sveobuhvatne strategije za udžbenike i materijale za učenje, Pariz, UNESCO, (2005)

udžbenik. Ako udžbenici prate redosled, kao u nizu, osiguravaju konzistentnost između nivoa (Graves, 2000).¹⁷

- *Udžbenici nastavljaju da budu glavni izvor nastavnika za nastavu, planiranje, učenje i ocenjivanje, uprkos kontekstu njihove upotrebe.*
- *Udžbenici dostavljaju važne poruke auditorijumu, ne samo učenicima, već i nastavnicima unutar školskog okruženja. Čak i nakon diplomiranja, poruke iz udžbenika ostaju u okviru znanja koje su učenici dobili tokom školovanja.*

¹⁶ Georgescu D. et al (2010) Smernice za preglede i analize udžbenika iz rodne perspektive. UNESCO Hanoi, IBE i MOET, Ženeva. Preuzeto iz <https://docs.iiep.unesco.org/peic/2748.pdf>

¹⁷ Graves, K. (2000). Izrada kursa za jezike, Vodič za učitelje. Boston. HeinleCengage Learning. Basturkmen, H. (2010). Razvijanje kurseva na engleskom jeziku za specifične svrhe. New York: Palgrave Macmillan

- *Pristup udžbenicima doprinosi smanjenju rodnog jaza i društvenih razlika u ishodima učenja.*

Međutim, može predstavljati i ograničenja u obrazovnim procesima. Oni mogu predstavljati i nedostatke za nastavnike i učenike kao što je navedeno u nastavku:

- *Sadržaj udžbenika ili primeri možda neće biti relevantni ili prikladni za grupu i možda neće odražavati potrebe učenika jer su udžbenici često pisani za globalna tržišta i često ne odražavaju interese i potrebe učenika.*
- *Udžbenici sadrže ne samo vidljive informacije, već i „skriveni nastavni plan i program“ (Georgescu et al, 2007, str. 13)¹⁸ (tj. u kome su rodni stereotipi, između ostalog, jedva vidljivi i ne mogu se lako otkriti.)*
- *Udžbenici mogu da sadrže neautentičan jezik, budući da su tekstovi, dijalozi i drugi aspekti sadržaja posebno napisani da bi uključili nastavne tačke i često nisu reprezentativni za upotrebu stvarnog jezika.*
- *Udžbenici daju opšti utisak da je ono što je odštampano ispravno i istinito, pogotovo zato što je pamćenje znanja šire od kritičkog mišljenja (Georgescu et al, 2010).¹⁹*
- *Sadržaj udžbenika možda nije na odgovarajućem nivou (Graves, 2000).²⁰*
- *Sadržaj udžbenika može odražavati stvarnost onakvu kakva jeste i ne pruža osnovu u svom sadržaju da izazove stvarnost kroz konstruktivno angažovanje nastavnika i učenika.*

Pored toga, udžbenici predstavljaju nastavni plan i program na opipljiv način, štampane poruke daju snažan uticaj na učenike i društvo. Važno je napomenuti da su u procesu nastave i učenja informacije, verovanja, stavovi i celokupno znanje, bilo da su pristrani ili ne, internalizovani od strane učenika. Jednom internalizovani kroz institucionalna sredstva, oni se teško osporavaju i menjaju. Kao takvi, oni

postaju „istina“. Šta onda čini dobar udžbenik? (UNESCO, 2005)²¹

Definicija UNESCO-a bez ikakve sumnje jasno pokazuje da udžbenik ne može biti instrument koji podseća na transportnu traku kroz koju se informacije, činjenice i mišljenja šalju učeniku da ispuni krajnji cilj pamćenja kako bi prošao test i dobio diplomu! Dobar udžbenik je onaj koji daje energiju i nastavniku i učeniku, koji neguje kritičko mišljenje i ohrabruje debatu i koji ne stvara predznanje, već omogućava učenicima i nastavnicima da razmisle o sadržaju udžbenika, da ga oblikuju i preformulišu kao aktivni učesnici u stvaranju nove stvarnosti, koja se zasniva na univerzalnim i progresivnim zajedničkim vrednostima.

Sa ovog stanovišta, može se zaključiti da udžbenici ostaju najvažnija platforma u koju rod kao vrednost ljudskih prava treba ubaciti u sve predmete koji se podučavaju u školi“... tako da vrednosti brige i deljenja, načela dostojanstva rada i učenja kako živeti zajedno, kao i uvažavanje ženskih doprinosa i još mnogo toga, budu prevedeni u sve sadržaje, slike i vežbe svih disciplina. Pravi pristup je imati rod kao sastavni deo tekstualnog materijala, a ne kao dodatni pristup. Fokus autora je da vidi da li su ove zabrinutosti ugrađene u sve discipline tako da se efikasno prenose na decu“ (Srivastava, 2012).²² Da bi se umanjila diskriminacija i rodile jednakost i ljudska prava, inkluzivni nastavni planovi i programi bi se trebali pretvoriti u visokokvalitetan inkluzivni udžbenik koji služi i nastavnicima i učenicima, kao i društvu u celini.

¹⁸ Georgescu, D. et al (2010) Smernice za preglede i analize udžbenika iz rodne perspektive. UNESCO Hanoi, IBE i MOET, Ženeva. Preuzeto iz <https://docs.iiep.unesco.org/peic/2748.pdf>

¹⁹ Georgescu, D. et al (2010) Smernice za preglede i analize udžbenika iz rodne perspektive. UNESCO Hanoi, IBE i MOET, Ženeva. Preuzeto iz <https://docs.iiep.unesco.org/peic/2748.pdf>

²⁰ Graves, K. (2000). Izrada kursa za jezike, Vodič za učitelje. Boston. HeinleCengage Learning. Basturkmen, H. (2010). Razvijanje kurseva na engleskom jeziku za specifične svrhe. New York: Palgrave Macmillan

²¹ UNESCO (2005). Sveobuhvatna strategija za udžbenike i materijale za učenje. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000143736>

²² Srivastava, G. (2012).). Rod i mir u udžbenicima i školskim procesima; Iskustvo sa Maldiva. New Delhi. Concept Publishing Company. Preuzeto iz https://books.google.com/books?id=19xfkgfuapAC&pg=PA22&dq=textbook+s+as+main+vehicle+of+gender+values&hl=en&sa=X&ved=0ahUKewiCzsnop_eAhVEp4sKHcm5AKAQ6AEITJAH#v=onepage&q=textbooks%20as%20main%20vehicle%20of%20gender%20values&f=false

iii. Pristup zasnovan na ljudskim pravima u udžbenicima i rodna ravnopravnost

Škole su odavno zadužene za formiranje građanstva budućih generacija. Smatraju se najboljim mestima i institucionalnim okruženjima gde se pojedinci iz različitih političkih i društvenih sredina okupljaju kako bi učili, raspravljali, promovisali racionalnu raspravu i toleranciju. To je mesto koje zahteva konstantno preoblikovanje kako bi se u potpunosti obuhvatile društvene, političke, ekonomske i kulturne promene u društvu.

Pored toga, ona „stvara okruženja koja poštuju i koriste i pluralizam i individualizam, dok usvajaju instruktivne prakse koje promovišu civilnu agenciju, kritičko istraživanje i participatorna iskustva.“ (Rebell, 2018)²³

U proteklim decenijama, obrazovanje zasnovano na ljudskim pravima se naširoko smatra kao jačanje i omogućavanje instrumenata škola u njihovim naporima da promovišu i jačaju poštovanje ljudskih prava, priznavanje i uživanje ljudskog dostojanstva, jednak pristup i učešće u obrazovnom sistemu koji podstiče inkluzivnost, nediskriminaciju, poštovanje i praktikovanje univerzalnih vrednosti i neguje raznolikost.

Trebalo bi je smatrati „doprinosom socijalnoj koheziji i sprečavanju sukoba kroz podršku socijalnom i emocionalnom razvoju deteta i uvođenju demokratskog građanstva i vrednosti (Svetski program za edukaciju o ljudskim pravima).“²⁴

²³ Rebell A. M., (Oktobar, 2018). Priprema za sposobno državljanstvo: Primarna odgovornost škole. Phi Delta Kappan – Stručni časopis za edukatore. Preuzeto sa <https://www.kappanonline.org/rebell-preparation-capable-citizenship-schools-primary-responsibility/>

²⁴ Svetski program za edukaciju o ljudskim pravima. Preuzeto iz <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/WPHRE/FirstPhase/Pages/Firstphaseindex.aspx>

DEFINISANJE OBRAZOVANJA ZA LJUDSKA PRAVA I PRISTUP OBRAZOVANJU ZASNOVAN NA LJUDSKIM PRAVIMA

Na osnovu međunarodnih instrumenata o ljudskim pravima, obrazovanje za ljudska prava (HRE) može se definisati kao obrazovanje, obuka i informacije čiji je cilj izgradnja univerzalne kulture ljudskih prava kroz razmenu znanja, prenošenja veština i oblikovanje stavova za brzo delovanje usmereno na jačanje poštovanja ljudskih prava, osnovnih sloboda, tolerancije, jednakosti i mira, među pojedincima, unutar društava i među narodima. Takvo obrazovanje zahteva usvajanje pristupa obrazovanju zasnovanog na ljudskim pravima, koji promovira i „ljudska prava kroz obrazovanje“, osiguravajući da su sve komponente i procesi obrazovanja - uključujući nastavne planove i programe, materijale, metode i obuku - pogodni za učenje ljudska prava i „ljudska prava u obrazovanju“, osiguravanje poštovanja ljudskih prava svih članova školske zajednice i poštovanje ljudskih prava u obrazovnom sistemu.

*Akcionni plan za prvu fazu (2005-2009) Svetskog programa za edukaciju
o ljudskim pravima, stavovi.3, 4 i 17.*

Već priznati kao jedan od ključnih instrumenata obrazovnog procesa i školskog sistema, udžbenici bi trebali uključivati pristup zasnovan na ljudskim pravima. Međunarodne institucije i obrazovni radnici stalno su izražavali konsenzus o ključnom doprinosu obrazovanja o ljudskim pravima i njihovom mestu u školskim programima i udžbenicima. UNESCO je dugo bio posvećen udžbenicima koji integrišu pristup zasnovan na pravu i eliminišu pristrasnost, netoleranciju, stereotipe i nejednakost kako ne bi podsticali negativne i nasilne stavove i ponašanja (UNESCO, 2005).²⁵

U promovisanju obrazovanja o ljudskim pravima kroz politike i pristupe razvoju udžbenika, ne samo u društvenim naukama, već i po svim temama, UNESCO ima za cilj „izgraditi mir u umu muškaraca i žena“. Ovakav pristup osigurava da sadržaj udžbenika postane doprinos stvaranju kulture ljudskih prava izvan raspodele informacija. Istovremeno, osposobljava učenike veštinama i alatima za transformativne akcije i kao braniocima univerzalne kulture ljudskih prava.

²⁵ UNESCO (2005). Sveobuhvatna strategija za udžbenike i materijale za učenje. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000143736>

iv. Udžbenici – Kao instrument za društvene promene i transformaciju

Obrazovanje je autentičan prostor za razvoj demokratije. Demokratsko obrazovanje mora osigurati da postoje jednake mogućnosti za sve, bez obzira na pol, etničku pripadnost, religiju, društveni i ekonomski status, da iznose i razvijaju učenike sa punim potencijalom kao ljudska bića. Unutar školskih zidova gde se promovišu demokratske vrednosti, podstiče se samostalno podučavanje i učenje kroz promovisanje višestrukih interpretacija informacija, otvorenih i konstruktivnih debata i praksi prema životnim procesima i razvoju društva. Svrha obrazovanja je da usadi vrednosti saradnje, pravičnosti i pravde u srca učenika, uprkos razvoju društva u kojem žive.

Uloga škola je da izazovu društvene norme i da budu ispred društvenih normi kroz proizvodnju znanja. Škole se smatraju mestom razmišljanja i dijaloga, kao što je opisao UNESCO,²⁶ „...kultura demokratije, uzimajući svako ljudsko biće u srži svoje kontingencije, njegove posebne vrednosti i horizonte, stavlja ga u kontakt sa apsolutnim vrednostima i odgovornošću koja se može beskonačno proširiti. Kultura demokratije stavlja ljude u paradoksalnu situaciju, koja ih podstiče i omogućava im nov pogled na strukture...“

Vrlo često obrazovni sistem replicira aktuelno društvo. Upravo su udžbenici usidreni u političkim i društvenim normama društva i „prenose razumevanje istorije i pravila društva kao i norme življenja sa drugim ljudima (Pingel, 2007, str. 7).“²⁷

Udžbenici označavaju granice tradicija koje često nisu izazvane, neodobrene, kritikovane ili promenjene decenijama ili duže. Oni su, bez sumnje, sredstvo koje pokreće društvene promene. Kroz njih se znanje i univerzalne vrednosti prenose i šire u obrazovnoj zajednici, ali i u društvu. Koja znanja, stavovi i veštine se prenose putem obrazovanja uopšte, a posebno sa udžbenicima, određuju koje znanje i koje veštine i stavove učenici primaju i praktikuju. Kao takvi, udžbenici mogu, svakako, da postanu

glavno sredstvo za pružanje kvalitetnog obrazovanja i da kroz njegov sadržaj i dostavu osiguraju da svi članovi ljudske

Udžbenici i materijali za učenje koji sadrže ljudske vrednosti tako postaju glavno sredstvo za pružanje kvalitetnog obrazovanja, koje naizmenično nastoji ispuniti obećanje da svi članovi ljudske porodice žive dostojanstveno i u miru.

Sveobuhvatna strategija za udžbenike i materijale za učenje, (str. 11), Pariz, UNESCO, (2005)

porodice žive dostojanstveno i u miru. Proces prezentacije i interpretacije znanja u udžbenicima, kao takav, služi kao sredstvo za norme, vrednosti i modele socijalnog ponašanja i kako je definisao UNESCO:²⁸ „Izrada udžbenika je jednaka izboru vrednosti, normi i reprezentacija koje podupiru nade održavanja socijalne kohezije i skladnog odnosa između ljudi i institucija.“

Značajna uloga udžbenika u donošenju društvene transformacije i stvaranju društvenih promena leži u složenosti sadržaja. Međutim, sadržaj, vrlo često, donosi aktuelno društvo i determinizam. Udžbenici sadrže veliku količinu činjenica, podataka i drugih informacija, ali i izmišljene tekstove, bajke, priče i primere. Iznad i izvan toga, oni predstavljaju pravila, norme i obrasce ponašanja ljudi koje odrasli i društvo žele usaditi mlađim generacijama (Pingel, 2010).²⁹

UNESCO zagovara da bi udžbenici trebali omogućiti učenicima da preuzmu odgovornost za svoje živote, da naprave značajne promene i da daju značajan doprinos svojim zajednicama, da učestvuju u stvaranju kulture mira i postanu obrazovani građani sveta (Pingel, 2010).³⁰ Udžbenici, dakle, svojim kompleksnim sadržajem unutar koncepata, činjeničnih informacija, vrednosnih sudova i jezika, kao i njihovog dizajna, vizualnih elemenata i pedagoškog pristupa među ostalima (Georgescu et al,

²⁶ Meyer-Birsch, P. (1995). Kultura demokratije: izazov za škole. UNESCO Pariz. Preuzeto iz https://unesdoc.unesco.org/in/rest/annotationSVC/DownloadWatermarkAttachment/attach_import_2ac583e6-d666-46e7-928b-4fac406e20b7?_=099812eng.pdf

²⁷ Pingel, F., (2010) Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika. 2. i revidirano izdanje. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000117188.pdf>

²⁸ Pingel, F., (2010) Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika. 2. i revidirano izdanje. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000117188.pdf>

²⁹ Pingel, F., (2010) Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika. 2. i revidirano izdanje. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000117188.pdf>

³⁰ Pingel, F., (2010) Priručnik za istraživanje i reviziju udžbenika. 2. i revidirano izdanje. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000117188.pdf>

2010),³¹ trebaju nastojati doneti promene i transformaciju u način na koji učenici vide i analiziraju sebe i društvo i doneti moguće promene koje žele videti u budućnosti svog društva.

Izrada sadržaja i udžbenika koji vode društvenoj promeni je izazov. Autori koji stvaraju nove udžbenike i recenzenti koji ih razmatraju, trebaju uzeti u obzir važnost ponuđenih perspektiva i vrednosti sadržanih u određenom sadržaju. Središte njihove pažnje trebalo bi da bude na tome šta da se izbegne i šta da se reflektuje kako bi se sadržaj uskladio sa demokratskim vrednostima koje bi se trebale odraziti u svakom udžbeniku svake oblasti studija. Oni treba da uključe ljudske vrednosti i prava i izazovu učenike sa progresivnim idejama u nastavnim planovima i programima, sadržaju udžbenika i nastavnim materijalima koji transformišu nastavne planove i programe u praksu (Meyer-Bisch, 1995).³² Budući da društvena nepravda ima mnogo različitih aspekata, pregled udžbenika zahteva odgovarajuće znanje, određene stavove, dobru volju, dobro razvijene veštine i praktične instrumente kako bi se izbegle sve vrste postojećeg diskriminatornog i pristrasnog sadržaja i razvile potrebne kognitivne veštine i kritičko mišljenje učenika koje kasnije mogu ugraditi u svoje napore za društvenu promenu.

³¹ Georgescu, D. et al (2010) Smernice za preglede i analize udžbenika iz rodne perspektive. UNESCO Hanoi, IBE i MOET, Ženeva. Preuzeto iz <https://docs.iiep.unesco.org/peic/2748.pdf>

³² Meyer-Bisch, P. (1995) Kultura demokratije: izazov za škole. UNESCO Pariz. Preuzeto sa <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000099812>

v. Obrazovanje i rodna ravnopravnost

Međunarodni kontekst

Decenijama su multilateralne agencije pristupale izazovu obrazovanja i ljudskih prava kroz različite konvencije, međunarodne normativne i sprovedbene programe čiji je cilj razvoj obrazovanja zasnovanog na ljudskim pravima. Poseban naglasak u ljudskim pravima stavljen je na rodna prava kako bi se postigla rodna ravnopravnost u obrazovanju.

Obrazovanje kao ljudsko pravo je garantovano u **Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima 12 iz 1948. godine** i predstavlja kamen temeljac ljudskih prava kao zajednički standard dostignuća za sve ljude i nacije, svakog pojedinca i svakog organa društva u cilju promovisanja poštovanja prava i sloboda kroz progresivne mere. U članu 26,³³ se navodi:

1. *Svako ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje je besplatno, najmanje u osnovnoj fazi. Osnovno obrazovanje je obavezno. Tehničko i stručno obrazovanje su generalno dostupni, dok je visoko obrazovanje dostupno svima na osnovu zasluga.*
2. *Obrazovanje je usmereno na potpuni razvoj ličnosti i jačanje ljudskih prava i osnovnih sloboda. Promoviše razumevanje, toleranciju i prijateljstva među svim nacijama, rasnim i religijskim grupama i nastavlja aktivnosti Ujedinjenih nacija u pogledu tolerancije i mira.*
3. *Roditelji imaju prvenstveno pravo da biraju vrstu obrazovanja koje će pohađati njihovo dete.*

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) usvojena 1979. godine od strane Generalne skupštine UN-a, koja se često opisuje kao međunarodni predračun prava žena, u članu 1³⁴ diskriminaciju žena definiše na sledeći način:

"...svako razlikovanje, ekskluzija ili ograničavanje izvršeno na osnovu pola, koje kao uticaj ili za cilj ima umanjenje ili poništavanje priznanja, uživanje ili ostvarivanje prava žena, bez obzira na njihov bračni

status, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena, ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkoj, ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj, građanskoj ili bilo kojoj drugoj oblasti."

Član 10. CEDAW-a³⁵ poziva na jednaka prava žena i muškaraca u oblasti obrazovanja, a posebno da se ravnopravnost muškaraca i žena osigura na svim nivoima i oblicima obrazovanja, programima, nastavnim planovima i programima, udžbenicima, nastavnim metodama i itd.

Godine 1989, **Konvencija o pravima deteta (CRC)**³⁶ priznaje pravo deteta na obrazovanje, a u pogledu postizanja ovog prava progresivno i na osnovu jednakih mogućnosti kako je navedeno u članu 28, stav 1:

- (a) *učiniti osnovno obrazovanje obaveznim i besplatnim za sve;*
- (b) *podsticati razvoj različitih oblika srednjeg obrazovanja, uključujući opšte i stručno obrazovanje, koje bi bilo na raspolaganju i dostupno svakom detetu i preduzimati pogodne mere kao što su uvođenje besplatnog obrazovanja i pružanje finansijske pomoći kada je to potrebno;*
- (c) *omogućiti svim odgovarajućim sredstvima da više obrazovanje bude dostupno svima u skladu sa sposobnostima;*
- (d) *omogućiti da obrazovne i stručne informacije i saveti budu dostupni svoj deci;*
- (e) *preduzimati mere za obezbeđenje redovnog pohađanja škole i smanjenje stope napuštanja škole.*

Od tada, pravo na obrazovanje je široko prepoznato i dalje razvijeno od strane više međunarodnih normativnih instrumenata Ujedinjenih nacija. **Sa Deklaracijom i Platformom za akciju, Četvrta svetska konferencija o ženama (Peking)** usvojena na četvrtoj svetskoj konferenciji o ženama u Peking u 1995³⁷, potvrđena je posvećenost ljudskim pravima žena i devojčica kako bi se „osigurala

³³ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. Preuzeto iz <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights>

³⁴ Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (2003) UN WOMEN. Preuzeto iz <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm#article1>

³⁵ Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (2003) UN WOMEN. Preuzeto iz <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm#article10>

³⁶ Konvencija o pravima deteta (1989). Preuzeto iz <https://www.ohchr.org/Documents/Professionalinterest/crc.pdf>

³⁷ Četvrta svetska konferencija o ženama u Peking u (1995) Preuzeto sa <http://www.un.org/womenwatch/daw/daw/index.html>

potpuna primena ljudskih prava žena i devojčica kao neotuđivog, integralnog i nedeljivog dela svih ljudskih prava i osnovnih sloboda". U svim ovim tekstovima se navodi pravo na obrazovanje, jer je pristup obrazovanju preduslov za postizanje ravnopravnosti i drugih osnovnih ljudskih prava.

Okvir za akciju iz Dakara 2000 usvojen od strane Svetskog obrazovnog foruma, posvećen je postizanju **obrazovanja za sve (EFA)**. Da bi obrazovanje postalo osnovno ljudsko pravo, postavljeni su sledeći ciljevi:³⁸

- (i) širenje i unapređenje sveobuhvatne brige i obrazovanja u ranom detinjstvu, posebno za najranjiviju i najugroženiju decu;
- (ii) osiguranje da do 2015. godine sva deca, posebno devojčice, deca u teškim okolnostima i pripadnici etničkih manjina, imaju pristup i potpunom, besplatnom i obaveznom osnovnom obrazovanju dobrog kvaliteta;
- (iii) osiguravanje da se potrebe učenja svih mladih ljudi i odraslih ispunjavaju jednakim pristupom odgovarajućim programima za učenje i programima životnih veština;
- (iv) postizanje 50 odsto poboljšanja nivoa pismenosti odraslih do 2015. godine, posebno za žene, i ravnopravan pristup osnovnom i kontinuiranom obrazovanju za sve odrasle;
- (v) otklanjanje rodni razlika u osnovnom i srednjem obrazovanju do 2005. godine i postizanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju do 2015. godine, sa fokusom na obezbeđivanje potpunijeg ravnopravnog i jednakog pristupa i postizanja osnovnog obrazovanja dobrog kvaliteta;
- (vi) unapređivanje svih aspekata kvaliteta obrazovanja i osiguravanja izvrsnosti svih, kako bi se postigli priznati i merljivi ishodi učenja od strane svih, posebno u pismenosti, računarstvu i osnovnim životnim veštinama.

Generalna skupština Ujedinjenih nacija je 10. decembra 2004. godine usvojila **Svetski program za obrazovanje o ljudskim pravima (2005- do danas)** kako bi unapredila sprovođenje programa obrazovanja o ljudskim pravima u svim sektorima. On nastoji da promoviše zajedničko razumevanje osnovnih načela i metodologiju obrazovanja o ljudskim pravima, da obezbedi konkretan okvir za delovanje

i jačanje partnerstva i saradnje sa međunarodnog do lokalnog nivoa³⁹

Obrazovanje o ljudskim pravima može se definisati kao obrazovanje, obuka i informacije sa ciljem izgradnje univerzalne kulture ljudskih prava kroz razmenu znanja, prenos veština i oblikovanje stavova usmerenih na:

- jačanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda
- potpuni razvoj ljudske ličnosti i osećaj njegovog dostojanstva
- promovisanje razumevanja, tolerancije, rodne ravnopravnosti i prijateljstva među svim narodima i rasnim, nacionalnim, etničkim, verskim i jezičkim grupama
- omogućavanje svim osobama da efikasno učestvuju u slobodnom i demokratskom društvu kojim upravlja vladavina prava
- izgradnju i očuvanje mira
- promovisanje održivog razvoja i socijalne pravde usmerene na ljude

Milenijumska deklaracija Ujedinjenih nacija, potpisana u septembru 2000. godine, obavezuje svetske lidere, između ostalog, na borbu protiv siromaštva, gladi, bolesti, nepismenosti, degradacije životne sredine i diskriminacije žena. Milenijumski ciljevi razvoja bili su međuzavisni okvir ciljeva i specifičnih pokazatelja, koji su osmišljeni tako da utiču i podržavaju jedni druge kao što je rodna ravnopravnost kako bi, između ostalog, uticali na univerzalno osnovno obrazovanje i zdravlje. Bilo je osam Milenijumskih ciljeva razvoja sa specifičnim ciljevima i pokazateljima koji su navedeni u nastavku:⁴⁰

1. Iskoreniti ekstremno siromaštvo i glad;
2. Postići univerzalno osnovno obrazovanje;
3. Promovisati rodnu ravnopravnost i osnažiti žene;
4. Smanjiti smrtnost dece;
5. Poboljšati zdravlje majki;
6. Boriti se protiv HIV/AIDS, malarije, i drugih bolesti;
7. Osigurati održivost životne sredine; i
8. Razviti globalno partnerstvo za razvoj.

Na osnovu uspeha MDG-a, UN je nastavio sa **ciljevima održivog razvoja** u okviru kojih je određeno 17 ciljeva zasnovanih na globalnim izazovima koje treba postići do

³⁸ Okvir za akciju iz Dakara (2000) UNESDOC, UNESCO. Preuzeto iz <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001211/121147e.pdf>

³⁹ Svetski program za obrazovanje i ljudska prava (2005) UNHCR. Preuzeto iz <https://www.ohchr.org/en/issues/education/training/pages/programme.aspx>

⁴⁰ Milenijumski ciljevi razvoja (2000) WHO. Preuzeto iz http://www.who.int/topics/millennium_development_goals/about/en/

2030. godine, a među njima i ciljeve 2, 3 i 6 koji se na obrazovanje odnose na sledeći način:⁴¹:

2. *Osiguranje da do 2015. godine sva deca, posebno devojčice, deca u teškim okolnostima i pripadnici etničkih manjina, imaju pristup potpuno besplatnom i obaveznom osnovnom obrazovanju dobrog kvaliteta;*
3. *Osiguranje da se potrebe učenja svih mladih ljudi i odraslih ispunjavaju jednakim pristupom odgovarajućim programima za učenje i programima životnih veština;*
6. *Osiguranje da se potrebe učenja svih mladih ljudi i odraslih ispunjavaju jednakim pristupom odgovarajućim programima za učenje i programima životnih veština.*

U cilju postizanja rodne ravnopravnosti kao cilja, ipak bi trebalo sprovesti određeni broj mera, programa, politika i projekata koje bi takođe trebalo i pratiti, kako bi se osiguralo da žene u poređenju sa muškarcima nisu u nepovoljnijem položaju. Dok u međunarodnom kontekstu, posebno u smislu rodne ravnopravnosti i obrazovanja, UNESCO ima veliku ulogu u promovisanju prava na obrazovanje i podržavanju postizanja ciljeva održivog razvoja (SDG). Kroz Okvir za akciju u oblasti obrazovanja 2030, SDG 4 ima za cilj osiguranje inkluzivnog i ravnopravnog kvaliteta obrazovanja i promovisanje mogućnosti doživotnog učenja za sve i SDG 5 ima za cilj postizanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje svih žena i devojaka. Program Obrazovanje 2030⁴² prepoznaje da rodna ravnopravnost zahteva pristup koji osigurava da „devojčice i dečaci, žene i muškarci ne dobijaju samo jednaki pristup i završavaju ciklus obrazovanja, već su jednako osnaženi i kroz obrazovanje.”

Nacionalni kontekst

Iako Kosovo još uvek nije član međunarodnih organizacija i međunarodnih uslova zbog svog nedavnog statusa, napori za postizanje rodne ravnopravnosti su dobro uspostavljeni u zakonodavnom i političkom okviru, aktivnostima organizacija civilnog društva, razvojnom programu pomoći međunarodne zajednice i zastupljenosti medija (videti Aneks 2 - Rezime

Kosovskih zakona i politika o rodnoj ravnopravnosti). Ustav Republike Kosovo 2008, član 7. [Vrednosti]⁴³ jasno navodi:

„Republika Kosovo obezbeđuje rodnu ravnopravnost kao osnovnu vrednost za razvoj demokratskog društva, jednake mogućnosti učešća žena i muškaraca u politički, ekonomski, društveni i kulturni život i sve ostale oblasti društvenog života.“

Osim toga, Zakon o rodnoj ravnopravnosti iz 2015. u članu 21⁴⁴ navodi ulogu obrazovanja i rodne ravnopravnosti na sledeći način:

1. *U školama i drugim obrazovnim institucijama nastavna sredstva koja se koriste treba da se*

„Udžbenik doprinosi obrazovanju o rodnoj ravnopravnosti i izbegavanju rodne diskriminacije, kao i rodni uloga. Direktno, ovu pomoć mogu pružiti udžbenici nekih predmeta (čitanje knjiga, etički udžbenici, istorija, društvene nauke) kroz odgovarajući izbor pisanja, pitanja i zadataka. Indirektno, svi udžbenici mogu i moraju ispunjavati ovaj standard tako što će voditi računa o: a) lingvističkom poštovanju oba roda (upotreba muškog i ženskog roda) i b) u tekstovima, ilustracijama, zadacima itd. žene i muškarci trebaju biti jednako predstavljeni a ne stereotipno tradicionalnim

zasnivaju na rodnoj ravnopravnosti i obrazovanju o rodnoj ravnopravnosti uključujući školske programe na svim nivoima.

2. *Priprema, usvajanje i sprovođenje vaspitno-obrazovnih programa, izrada materijala, udžbenika i pregled postojećih materijala i udžbenika treba da se uradi uz uključivanje rodne perspektive i eliminisanje negativnih stereotipa, predrasuda, uobičajenih i drugih praksi koje su u suprotnosti sa načelom rodne ravnopravnosti.*

„Obrazovanje je, između ostalog, sredstvo za prevenciju siromaštva, zaštitu ljudskih prava, osnaživanje žena i integraciju svih ljudi u društvo. Prema UNESCO-u, inkluzivno obrazovanje se posmatra kao proces koji se bavi i odgovara na različite potrebe učenika, kroz povećano učešće u učenju i kroz smanjenje isključenosti u obrazovanju i obrazovanju.“

3. *Učešće u školskim programima, edukativnim aktivnostima i obukama, u cilju senzibilizacije mladih*

⁴¹ UNESCO Obrazovanje i rodna ravnopravnost. Preuzeto iz <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals>

⁴² UNESCO Obrazovanje i rodna ravnopravnost. Preuzeto iz <https://en.unesco.org/themes/education-and-gender-equality>

⁴³ Ustav Republike Kosovo (2008). Preuzeto iz <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Constitution1Kosovo.pdf>

⁴⁴ Zakon o rodnoj ravnopravnosti (2015) Zakon. No 05/L-20 Preuzeto iz <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/05-L-020%20a.pdf>

o rodnoj ravnopravnosti i njihovoj pripremi za demokratsko građanstvo.

4. *Postojanje jednake uključenosti žena i muškaraca na obukama za stručno i ne-stručno osposobljavanje i na savetovanjima o zanimanjima koja se tradicionalno smatraju ženskim i muškim.*⁴⁵

Rod i jednakost su deo pravnog okvira u oblasti obrazovanja na Kosovu. Strateški plan obrazovanja na Kosovu 2017-2012⁴⁶ sadrži jasne mere i pokazatelje za obrazovne izvršioce u pogledu učešća i inkluzije. U njemu se jasno navodi:

Zakon o preduniverzitetskom obrazovanju Kosova⁴⁷ stavlja rod ne samo kao svrhu, već i kao opšte načelo koje pomaže, kao što je navedeno u članu 4, u planiranju, upravljanju i sprovođenju sistema preduniverzitetskog obrazovanja, Ministarstvo, opštine i institucije za obrazovanje i/ili osposobljavanje će voditi računa o međunarodno prihvaćenim normama obrazovanja za sve, pravima deteta, zaštiti ranjivih grupa u društvu i promovisanju rodne ravnopravnosti. Osim toga, Zakon o izdavanju udžbenika, Standardi udžbenika⁴⁸ ukazuju na važnost rodnog preispitivanja i izbegavanja rodnih predrasuda u školskim udžbenicima u standardu 11:

Okvir nastavnog plana Kosova (ONPK)⁴⁹ je jedna od najvažnijih nedavnih politika usvojena 2011. godine. To je najsveobuhvatnija reforma sadržaja i strukture preduniverzitetskog obrazovanja od 1. do 12. razreda. (videti Aneks 3, Promene u obrazovnom sistemu sa novim nastavnim planom i programom, Aneks 4, Ishodi učenja). Glavna promena nastavnog plana i programa je promena nastavnog plana i programa zasnovanog na znanju na program orijentisan na ishode u cilju izgradnje kompetencija učenika i razvoja kritičkog mišljenja. Nastavni plan i program zasnovan na kompetencijama ide dalje od tradicionalnog koncepta znanja do kapaciteta učenja i

⁴⁵ Zakon o rodnoj ravnopravnosti (2015) Zakon br. 05 / L-20, Preuzeto iz <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/05-L-020%20a.pdf>

⁴⁶ Strateški plan obrazovanja na Kosovu, MONT, (2017). Preuzeto iz <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20preuniversity%20education.pdf>

⁴⁷ Zakon o preduniverzitetskom obrazovanju u Republici Kosovo (2011) Zakon br. 04 / L-032 Preuzeto iz <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20preuniversity%20education.pdf>

⁴⁸ Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije AI (2011) Standardi za udžbenike. Preuzeto iz <http://masht.rks-gov.net/uploads/201>

⁴⁹ Okvir nastavnog plana i programa za preduniverzitetsko obrazovanje Republike Kosova (2011) Preuzeto iz <https://masht.rks-gov.net/korniza-e-kurrikules-e-arsimit-parauniversitar>

primene znanja, veština, stavova, rutina, vrednosti i emocija na nezavisne, praktične i smislene načine. Iz perspektive orijentisane na učenike i kompetencije, ima za cilj da promenu nastave i učenja ka kritičnijem i kreativnijem procesu, kao i uvođenje korišćenja različitih materijala i sredstava u cilju motivisanja i podsticanja napretka učenika na primeren način. Ključne kompetencije predviđene kao ciljevi sistema preduniverzitetskog obrazovanja na svim nivoima, razredima i predmetima su (str.15):

- *Kompetencije vezano za komunikaciju i izražavanje*
- *Kompetencije vezano za razmišljanje*
- *Kompetencije vezano za učenje*
- *Kompetencije vezano za život, rad i životnu sredinu*
- *Lične kompetencije*
- *Građanske kompetencije*

Jedno od načela na kome se zasniva razvoj i sprovođenje Okvira nastavnog plana i programa na Kosovu je inkluzija kao načelo koje se odnosi na pravo svakog deteta da ima jednak pristup obrazovanju (str.22).

- *Učenje koje je povezano sa pozadinom učenika i njihovim prethodnim iskustvima, interesima, potencijalima i kapacitetima;*
- *Učenje koje je primereno (npr. učenje koje je usmereno na rešavanje praktičnih problema iz svakodnevnog života), i;*
- *Aktivno uključivanje učenika u izbor i organizaciju iskustava učenja svesni njihove važnosti i moći za procenu sopstvenih ishoda učenja.*

Novi kurikulum je takođe postavio oblasti kurikuluma koje čine osnovu za organizovanje obrazovnog procesa preko formalnih nivoa obrazovanja i ključnih faza kurikuluma navedenih u nastavku (vidi Aneks 3, Promene u obrazovnom sistemu sa novim nastavnim programom).

- *Jezici i komunikacija*
- *Umetnost*
- *Matematika*
- *Prirodne nauke*
- *Društvo i životna sredina*
- *Fizičko vaspitanje, sport i zdravlje*
- *Život i rad*

Svaka oblast nastavnog plana i programa ima svoje dobro definisane ishode učenja koji služe kao osnova za promenu sadržaja i procesa nastave i učenja, kao i za postizanje ključnih kompetencija. Predviđa da knjige nisu jedini izvor znanja, bez obzira na to, na Kosovu, obrazovne ustanove

pružaju malo ili uopšte ne pružaju dodatne izvore znanja. U ovom trenutku, oni ostaju glavni i najvažniji izvor za nastavu i učenje. Dok su pripreme za nove udžbenike, i dok su dodatni razvoji u ovoj oblasti svakodnevnici, pravi je trenutak da se pažljivo prate i izbegnu rodne predrasude i diskriminacija, kao i da se integriše rodna ravnopravnost u sadržaj kako bi se ostvario direktan uticaj na novu nastavu i učenje u skladu sa novim zahtevima nastavnog plana i programa.⁵⁰ (vidite Aneks 4, Ishodi učenja)

Tokom proteklih nekoliko godina, preduzete su i druge inicijative za rešavanje pitanja rodne ravnopravnosti u obrazovanju. Pripremljeni su i objavljeni priručnici i smernice GIZ-a i Care International-a na Balkanu koji imaju za cilj da pomognu obrazovnoj zajednici da poboljša svoje razumevanje i primenu koncepta rodne ravnopravnosti. Priručnik Care International na Balkanu „Program Y - Mladi“ je vodič za obuku edukatora i osoba koje rade sa mladima u srednjim školama. To je alat koji se fokusira na rešavanje pitanja rodne nejednakosti, praksi štetnih po zdravlje i nasilja u svakodnevnom životu mladića i devojaka od 14-19 godina starosti u školama i zajednici. Priručnik „Y – Mladi“ je priručnik za obuku koji ima za cilj promovisanje zdravog načina života kod mladića i devojaka određivanjem nekih od društvenih konstrukcija maskuliniteta-femininiteta kao strategije za izgradnju važnih životnih veština kod mladića i devojaka u periodu njihovog prelaska u doba rane zrelosti. Priručnik služi za obuku mladića i devojaka od 14 do 19 godina. Koristan je za edukatore u srednjim školama, mlade radnike i druge profesionalce koji rade sa mladićima i devojka i ima za cilj davanje doprinosa onima koji rade na podršci zdravom razvoju mladih ljudi.

⁵⁰ Okvir nastavnog plana i programa za preduniverzitetsko obrazovanje Republike Kosova (2011) Preuzeto iz <https://masht.rks-gov.net/korniza-e-kurrikules-e-arsimit-parauniversitar>

POGLAVLJE II

RODNA ZASTUPLJENOST U UDŽBENICIMA

i. Koncepti roda i pola

Za dobro planiran i detaljan proces analize udžbenika, od ključne je važnosti početi sveobuhvatnim razumevanjem aspekata povezanih sa rodom u obrazovanju (Georgescu et al, 2010).⁵¹ U velikoj većini društava, rod je, bez sumnje, diferencijacija i kategorizacija koja se događa od rođenja. Diferencijacije i kategorizacije, međutim, grade se i na anatomskim/biološkim i na socijalnim razlikama. Za bolje razumevanje osnovne kategorizacije žena i muškaraca u svim društvima, treba razumeti prva dva glavna koncepta; pol i rod (Brugeilles dhe Cromer, 2009, str.27)⁵² koji pokazuju glavne razlike na kojima se zasnivaju rodne kategorizacije. (videti Aneks 1 Rečnik rodnih koncepata)

⁵¹ Georgescu, D. i ostali (2010) Smernice za preglede i analizu udžbenika iz rodne perspektive. UNESCO Hanoi, IBE dhe MOET, Ženeva. Preuzeto iz <https://docs.iiep.unesco.org/peic/2748.pdf>

⁵² Brugeilles, C., & Cromer, S. (2009) Promovisanje rodne ravnopravnosti kroz udžbenike, metodološki priručnik, UNESCO, Pariz. Preuzeto iz https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng

„Pol“ se odnosi na biološke razlike između muškaraca i žena. Opisuje vidljivu razliku između njihovih genitalija i njihovih fizioloških funkcija u reprodukciji.

„Rod“ se odnosi na kulturu i društvenu podjelu na „muški rod“ i „ženski rod“. Rod se stoga odnosi na kvalitete, ukuse, sposobnosti, uloge i odgovornosti vezane za muškarce i žene u društvu. Definicije muškog i ženskog roda se razlikuju u velikoj mjeri, pokazujući njihovo društveno poreklo, budući da svako društvo razvija klasifikaciju na osnovu sopstvenih kriterijuma i načela. Koncept maskulionisti i femininosti nije razvijen nezavisno jedan od drugog, već su međusobno zavisni.

UNESCO Promovisanje rodne ravnopravnosti preko udžbenika, Metodološki priručnik(str.27

Dok se koncept pola odnosi konkretno na biološke i anatomske razlike, koncept roda je složeniji. Rod se odnosi na društvene aspiracije koji se odnose na žensko ili muško, na odnose između muškaraca i žena, dečaka i devojčica, kao i na odnose između samih žena i samih muškaraca koje gradi društvo i koje se uče kroz socijalizaciju. Rod ne opisuje biološke i seksualne karakteristike koje identifikuju muškarce i žene, već služi za definisanje socijalnih uloga, stavova i vrednosti muškaraca i žena koje društvo pripisuje i/ili nameće svojim predstavnicima na osnovu njihovog roda.

Zbog rodne kategorizacije, od žena i muškaraca i/ili devojčica i dečaka se očekuje da rade određene stvari, imaju određene stavove i ponašanja koja ih prate tokom celog života. Njihova prava i njihovi socijalni, ekonomski i politički položaji postaju različiti i često isključivi od detinjstva do odraslog doba. Na osnovu rodnih obrazaca, njihove dužnosti i uloge su jasne, njihove veštine su označene kao ženske ili muške, nisu ravnopravno zastupljeni u privatnoj i javnoj sferi i pripadaju nadređenom ili inferiornom položaju u društvu.

Rodne razlike se odnose na kulturu, a samim tim i na određeni jezik, religiju i tradiciju, ali i na specifičnu etničku pripadnost, rasu, godine starosti, društveno i geografsko poreklo i, na kraju, ali ne i najmanje važno, individualni odgoj. Rodne razlike se često zasnivaju na percepciji koju imamo o različitosti, a to su predrasude, osuđivanje i percepcije.

Zbog toga, rodne razlike nameću diskriminaciju, marginalizaciju i nasilje zasnovano na uverenju da je „različitost“ inferiorna ili preteća, pa čak i oboje. Predrasude se često smatraju nedostacima u prosuđivanju koje mogu biti uzrokovane tendencijama da se donesu preuranjeni zaključci zasnovani na nedovoljnim ili irelevantnim

informacijama, brzim neupitnim mišljenjima (Georgescu et al, 2011)⁵³ duboko održanim neupitnim uverenjima.

Rodna neravnopravnost ima negativan uticaj na pojedince. Neravnopravnost pojedinaca može doneti nisko samopoštovanje, frustraciju i ljutnju i može ometati napore pojedinaca da ostvare svoj puni potencijal i odigraju svoju ulogu u porodici i društvu zbog očekivanja koja su zasnovana na predrasudama koja su im nametnuta. Neravnopravnost ugrožava slobodu pojedinaca da sebe predstavljaju u pravom smislu i da prave izbore u pogledu ličnog razvoja i dobrobiti. Rodna neravnopravnost ima najveći negativan uticaj na odnose između pojedinaca i na taj način u velikoj mjeri utiče na funkciju i rast porodice, napredak zajednice i/ili društva. U porodici, neravnopravnost pruža negativne modele i legitimiše nejednak tretman ili eksploataciju članova porodice. Na nivou društva, neravnopravnost može ugroziti ekonomski rast, društvenu koheziju i socijalnu pravdu (Georgescu et al, 2010).⁵⁴

Rodne uloge i identiteti izražavaju verovanja i uverenja koja su svakako vođena kulturom jer odražavaju različita tumačenja različitih društava. Kako je rodnim studijama uočeno „... budući da je društveni konstrukt, rod nije nešto stalno, već nešto što varira u zavisnosti od vremena, mesta i kulture. Biti žena i muškarac u ovom vremenu, nije isto kao što je bilo u starom Egiptu ili u srednjovekovnoj Evropi; niti su odnosi među polova isti u Britaniji, Saudijskoj Arabiji ili Indiji (Bradley 2013).“⁵⁵ Dalje, društvene, antropološke i rodne studije otkrivaju da između drugih disciplina, zajednice širom sveta imaju svoja uverenja o muškarcima i ženama, „femininosti“ i „maskulionisti“. U proučavanju

⁵³ Georgescu, D. i ostali (2010) Smernice za preglede i analizu udžbenika iz rodne perspektive. UNESCO Hanoi, IBE dhe MOET, Ženeva. Preuzeto iz <https://docs.iiep.unesco.org/peic/2748.pdf>

⁵⁴ Georgescu, D. i ostali (2010) Smernice za preglede i analizu udžbenika iz rodne perspektive. UNESCO Hanoi, IBE dhe MOET, Ženeva. Preuzeto iz <https://docs.iiep.unesco.org/peic/2748.pdf>

⁵⁵ Bradley, H. (2013) Ključni rodni koncepti.

tradicionalnih društava, na primer, M. Mead je napomenuo da "... filipinsko pleme (veruje) da muškarac ne može da čuva tajnu, ili pretpostavka Manus-a da samo muškarci uživaju u igri sa bebama, pretpostavka Toda-ia da su svi kućni poslovi suviše sveti za žene ili Arapeshinsistence-a da su žene jače od muškaraca (Mead, 1977)."⁵⁶ U međuvremenu, može se reći suprotno u slučaju zapadnih društava i savremenih društava koja veruju da žene govore više od muškaraca, da imaju ulogu majke i da su najbolje u kućnim poslovima, itd. (Brugilles dhe Cromer 2009).⁵⁷ Uzimajući sve to u obzir, na rodna uverenja i rodne uloge i identitete utiču različiti faktori kao što su promena uslova u okolini, istorijski razvoj, politički režimi, socioekonomski razvoj, kulturni procesi, verske norme i tehnološki razvoj koji društva doživljavaju.

Uloge i odnosi pojedinaca u društvu diktiraju ko je uključen i ko je isključen i kako se aktivnosti koje pojedinci obavljaju vrednuju u društvima. Ovim se određuje stepen i vrste isključenosti muškaraca i žena u društvu i stepen njihovih sposobnosti da uživaju svoja građanska prava i ispunjavaju svoje obaveze. Treba napomenuti da rodne uloge i odnosi definišu odnose moći i ravnotežu među članovima društva. Ti odnosi se menjaju i kontinuirano prelaze iz jednog oblika u drugi. Međutim, žene su globalno u nepovoljnom položaju u pogledu moći i pristupa resursima u odnosu na muškarce. Takođe, oni koji pripadaju različitim grupama kao što su manjine, rasa, religija, invalidnost i klasa, trpe dvostruko ili višestruko isključivanje i diskriminaciju. Pošto su rodni koncepti vođeni kulturnim okolnostima, oni su takođe podložni promenama i transformaciji. Promena koja donosi rodnu ravnopravnost najbolje se meri jednakim mogućnostima za žene i muškarce, devojčice i dečake i jednakost rezultata. Rodna ravnopravnost ima za cilj da osigura da su diskriminirani, bilo žene ili muškarci, jednaki. Konkretno, fokus je na ženama iz razloga što u većini društava žene imaju supsidijarnu ulogu i jako su isključene. Cilj je uvođenje ravnopravnosti stavljajući žene u položaj tako da imaju jednak udeo u koristima i društvenim odgovornostima, jednak tretman prema zakonu, jednak

pristup socijalnim uslugama, obrazovanju, radu i svakom aspektu života koji još uvek predstavlja izazov. Ipak, ravnopravnost ne ostavlja muškarce po strani kada postoji slučaj diskriminacije muškaraca. Štaviše, čak i kada se govori o muškarcima i ženama kao jednoj jedinoj kategoriji je previše pojednostavljeno. Stoga su nacionalne politike i lokalne inicijative često najefikasnija sfera i instrumenti za promovisanje i postizanje rodne ravnopravnosti i ženskih građanskih prava.

Obrazovne politike i njihovi srodni instrumenti politike, konkretno škole i udžbenici su najuočljivija mesta i sredstva gde se transformacija rodnih uloga, identiteta i odnosa moći može adekvatno rešiti. Nastavnici i učenici bi mogli da iskoriste prostor i sadržaj za demonstriranje svojih uverenja i normi, sticanje informacija i raspravu o konceptima i činjenicama i osporavanje uverenja o rodnim ulogama i identitetima. Oni imaju dovoljno mogućnosti da oblikuju i primenjuju svoje znanje. Procesu podučavanja i učenja su fundamentalni u sprovođenju ispitivanja, učenja i/ili ponovnog učenja u odnosu na ravnopravnost muškaraca i žena i pravedne zastupljenosti kategorija roda. U razumevanju ljudi i njihove kategorizacije prema rodu, treba izbegavati predrasude (lažne i nepravedne karakterizacije zasnovane na rodu), stereotipe, rigidna i neupitna uverenja kako bi se postigla jednakost. Udžbenici bi stoga trebali izbegavati „preterano pojednostavljene stavove o karakteristikama koje se pripisuju osobama, grupama, objektima i situacijama, zasnovane na lažnim generalizacijama“, a umesto toga trebali bi da promovišu koncept „višeslojnog“ identiteta koji se vodi višestrukim faktorima, individualnim i kolektivnim, kao što su geni, okruženje, istorijski razvoj i socioekonomski i kulturni procesi (Georgescu et al, 2010).⁵⁸

Udžbenici se češće prilagođavaju rodnoj pristrasnosti, predrasudama i verovanjima u sadržaj, ali oni reprodukuju i predstavljaju društvene norme i pravila bez jednakog znanja i jednakih mogućnosti među učenicima. Dalje, oni utiču i ograničavaju viziju učenika, i dečaka i devojčica, o tome šta oni predstavljaju u sadašnjosti i šta mogu i žele postati u budućnosti. Međutim, otkrivanje, promena i insistiranje na postojanju ljudskih prava i rodne ravnopravnosti u udžbenicima nije uvek lak zadatak. Predrasude i

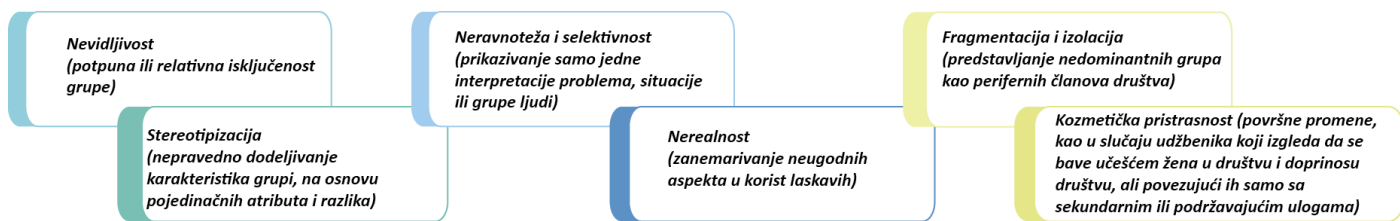
⁵⁶ Mead, M. (1977). *Pol i temperament u tri primitivna društva*, London i Henley, Routledge & Kegan Paul, str. xix, kako je navedeno u Brugilles-u, C., & Cromer, S. (2009) *Promovisanje rodne ravnopravnosti kroz udžbenike*, metodološki priručnik, UNESCO, Pariz. Preuzeto iz https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng.

⁵⁷ Brugilles, C., & Cromer, S. (2009) *Promovisanje rodne ravnopravnosti kroz udžbenike*, metodološki priručnik, UNESCO, Pariz. Preuzeto iz https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng

⁵⁸ Georgescu, D. i ostali (2010) *Smernice za preglede i analizu udžbenika iz rodne perspektive*. UNESCO Hanoi, IBE dhe MOET, Ženeva. Preuzeto iz <https://docs.iiep.unesco.org/peic/2748.pdf>

diskriminacija nisu direktno i jasno prikazani u sadržaju. Često su elementi nejednakosti skriveni u sadržaju udžbenika i pojavljuju se u različitim oblicima kao što je navedeno u tabeli nastavku (Blumberg, 2007, str. 11).⁵⁹

⁵⁹ Blumberg, R. L. (2007). "Rodna pristrasnost u udžbenicima: skrivena prepreka na putu ka rodnoj ravnopravnosti u obrazovanju". UNESCO, Ženeva EFA-GMR. Citirano u Georgescu, D. i ostali (2010) Smernice za preglede i analizu udžbenika iz rodne perspektive. UNESCO Hanoi, IBE dhe MOET, Ženeva. Preuzeto iz <https://docs.iiep.unesco.org/peic/2748.pdf>

Rodne pristrasnost u udžbenicima; Skrivena prepreka na putu ka rodnoj ravnopravnosti u obrazovanju, Blumberg, 2007

Udžbenici ne bi smeli predstavljati ideju da je obrazovanje jedne grupe važnije od obrazovanja drugih grupa, stavljajući veće preferencije na dečake. Ovo bi moglo imati uticaj na njihova akademska postignuća, izbore i obrazovno iskustvo u celini (Brugeilles dhe Cromer 2009).⁶⁰ Udžbenici treba da pruže svakom učeniku priliku da razume rodne koncepte i njihove modalitete izlaganja u svim nastavnim predmetima i odgovarajućim udžbenicima. Dalje, učenici imaju priliku da uče, budu otvoreni i tolerantni prema drugim identitetima koji se razlikuju od njihovih. Stoga, izrada udžbenika koji uključuju rodnu ravnopravnost i koji podstiču rodnu ravnopravnost može biti jedan od osnovnih načina za izgradnju humanijeg, tolerantnijeg i egalitarnog obrazovnog sistema. Udžbenik u kojem je uvedeno načelo rodne ravnopravnosti osigurava da rodna ravnopravnost postane „stvarnost u svakom okruženju za učenje, uključujući u diskusijama u razredu, odnosima nastavnika i učenika, aktivnostima, zadacima i evaluaciji. Nastavnik takođe treba da postane uzor u promovisanju rodne ravnopravnosti i smanjenju rodnih stereotipa.”⁶¹

⁶⁰ Brugeilles, C., & Cromer, S. (2009) Promovisanje rodne ravnopravnosti kroz udžbenike, metodološki priručnik, UNESCO, Pariz. Preuzeto iz https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng

⁶¹ UNESCO (2015) . Vodič za rodnu ravnopravnost u politici i praksi obrazovanja nastavnika. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000231646>

ii. Metodološki pristupi u analizi rodnog sistema u udžbenicima

Analiza školskih udžbenika iz rodne perspektive i otkrivanje seksizma, rodni stereotipa i postojanja predrasuda prema ženama, složen je zadatak. Najčešće korišćeni metodološki pristup do ranih 90-ih godina bio je fokusiran uglavnom na otkrivanje rodni stereotipa, rodni predrasuda i rodno diskriminatornih elemenata. Analiza udžbenika je postignuta korišćenjem kontekstualne analize, kvantitativnih i kvalitativnih instrumenata istraživanja, prvenstveno fokusiranih na „očigledno“, kao što su eksplicitne karakteristike i osobine pojedinaca zasnovanih na rodu, računajući broj muških i ženskih likova i njihove analizirane uloge u kojima su prikazani (Hartman dhe Judd, 1978)⁶². Na sličan način, Porreca (1984) je sproveo kvalitativnu i kvantitativnu analizu sadržaja fokusirajući se na odnos muškaraca i žena u tekstovima i slikama, redosled spominjanja muškaraca i žena, zanimanja i učestalost muških i ženskih imenica i pridevi.⁶³

Međutim, kako literatura otkriva, do 1990-ih došlo je do prelaska sa analize sadržaja na lingvističku analizu. Lingvističke analize, kako ih koriste Hussain i Afsar (2010)⁶⁴, Gharbavi (2012)⁶⁵ i Hameed (2014), fokusiraju se na vokabular i gramatiku, tj. sam jezik – „na koji način“ je nešto izraženo - da li izlaže rodnu predrasudu.⁶⁶ Ova metoda omogućava analitičarima da odrede koje se imenice i zamenice, pridevi i glagoli koriste za opisivanje muškaraca i žena, na kojem se položaju pojavljuju u rečenicama kako bi se otkrili odnosi između likova. Ostale analize koje se tiču rodne predrasude uključuju, između ostalog, kritičku analizu diskursa, kao što je analiza dijaloga (npr. Mustedanagic,

2010)⁶⁷ i vizualna analiza koja se fokusira na rodnu zastupljenost u slikama (npr. Giaschi, 2000).⁶⁸

Važno je napomenuti da su lokalne nevladine organizacije na Kosovu takođe bile uključene u analizu udžbenika i rodne zastupljenosti koristeći prethodno navedene metode. Godine 2007, Kosovski centar za obrazovanje (KCO) je sproveo studiju „Rodna ravnopravnost u čitankama za obavezno devetogodišnje obrazovanje na Kosovu. Pregledane su Čitanka iz albanskog jezika od 1. do 9. godine obaveznog obrazovanja. Analiza 323 udžbenika pokazuje da su samo 23 udžbenika ili 7,12% napisali autori ženskog roda, dok su 233 ili 72,14% napisali autori muškog roda, 67 udžbenika nema autora ili su autori anonimni (str. 10). Dalje, analiza portreta, autoportreta i pojedinaca pokazuje nadmoć muškaraca u odnosu na žene sa 97,6% muškaraca i samo 2,4% žena predstavljenih u udžbenicima (str. 14). Profesionalne uloge muškaraca u udžbenicima su imale veći stepen zastupljenosti, što se ogledalo u 187 slučajeva ili 57,89% od ukupnog broja analiziranih udžbenika. Nakon analize statističkih podataka zaključili smo da od 323 analiziranih udžbenika 278 ili 86,1% ne sadrži figurativni izgled profesionalnih uloga ženskih likova (str.15).⁶⁹

Studija koju je 2007. godine sproveo Kosovski centar za rodne studije (KCRS)⁷⁰ je drugi pokušaj da se reši pitanje rodni stereotipa u udžbenicima i identifikuje širinu u kojoj je rodna nejednakost prisutna u tekstu i ilustraciji uglavnom putem kvalitativnih metoda (fokus grupe, intervjui) i kvantitativnih metoda (upitnici). Oni teže razumevanju rodne zastupljenosti u različitim predmetima, Građansko obrazovanje, Čovek i priroda, Životne veštine, Albanski jezik i književnost, Istorija, Fizičko vaspitanje, Matematika, Biologija, Život i delo, ABC-knjiga 1, 3, 6, 9, 10, 12. razreda kroz pregled sadržaja udžbenika. Opšti nalazi prikazuju da:

⁶² Hartman, P., & Judd, E. (1978, decembar). Seksizam i TESOL materijali. TESOL kvartalno, 12(4), 383-393. Preuzeto iz http://203.72.145.166/tesol/TQD_2008/VOL_12_4.PDF#page=17

⁶³ Porreca, K.L., (1984). Seksizam u trenutnim ESL udžbenicima. TESOL kvartalno, 18(4), 705-724.

⁶⁴ Hussain, M. N., & Afsar, A. (2010). Jezik i rod: Lingvistička analiza engleskih udžbenika u Pakistanu. Jezik u Indiji, 10, 26-36. Preuzeto iz <http://www.languageinindia.com/nov2010/gendertextbookpakistan.pdf>

⁶⁵ Gharbavi, A. (2012, mars). Primena funkcionalne lingvistike u izlaganju rodni predrasuda u udžbenicima engleskog jezika u srednjoj školi u Iranu. Studije engleskog jezika i književnosti, 2(9), 85-93.

⁶⁶ Hameed, A. (2014). Jezik i rod: analiza engleskih udžbenika koju je izradio Punjab udžbenički odbor za osnovni nivo u Pakistanu. Časopis za obrazovanje i praksu, 5 (11). Preuzeto iz <https://www.iiste.org/Journals/index.php/JEP/article/view/12380>

⁶⁷ Mustedanagic, A. (2010). Rod u engleskom jeziku i ESL udžbenicima. (disertacija sa osnovnih studija). Preuzeto iz <http://www.diva-portal.org>

⁶⁸ Giaschi, P. (2000). Rodno pozicioniranje u obrazovanju: kritička analiza slika ESL tekstova. Preuzeto sa ERIC database (EJ616535)

⁶⁹ Hyseni, H. et al (2007). Rodna ravnopravnost u čitankama tokom devet godina obaveznog obrazovanja na Kosovu. Kosovski obrazovni centar. Preuzeto iz <http://kec-ks.org/wp-content/uploads/2016/03/Gender-equality-in-the-reading-textbooks-during-the-nine-years-of-compulsory-education-in-Kosovo-1.pdf>

⁷⁰ Halimi, S. et al (2007). Rodna revizija obrazovnog sistema, Kosovski centar za rodne studije. Preuzeto iz <http://www.kgscenter.net/site/assets/files/1466/auditimiceshtjevegjinorenesisteminarsimor.pdf>

- u svim analiziranim udžbenicima prikazano je da su najpoznatije profesije i pozicije za muškarce i dečake: doktori, istoričari, filozofi, matematičari, pisci, piloti, saobraćajna policija, vozači, vatrogasci, vojnici, dok su žene i devojke prikazane u ulozi nastavnica, plesačica, domaćica, čistačica, pevačica, itd.
- aktivnosti dece predstavljene u udžbenicima odražavaju povoljne i nepovoljne položaje u zavisnosti od pola, npr. devojčica je u većini slučajeva u udžbenicima predstavljena blizu majke, dok su njene obaveze u kući mnogo veće u odnosu na njenog brata.
- u ilustracijama iz udžbenika više prostora je dato muškarcima nego ženama. U „Građanskom obrazovanju III“ od 151 opšte rodne slike, na 100 su muškarci, a na 51 žene. „Građansko obrazovanje V“, od ukupno 137, na 89 su muškarci, a na 48 su žene. "Građansko obrazovanje VII", 78 slike muškaraca, 32 slike žena. "Istorija VI", 47 muškaraca, 4 žene. "Čitanka VIII", 24 slike muškaraca, 13 slika žena. "Istorija VIII", 137 slike muškaraca, 15 slika žena, itd.
- u udžbenicima u kojima žene dominiraju na ilustracijama, slike uglavnom prikazuju žene u ulozi nastavnice i odgoja dece kao u slučaju „ABC- knjiga“. Od 215 slika, na 106 su muškarci u odnosu na 109 slika žena. Na prvim stranicama ovog udžbenika potpuno nedostaje slika na kojoj je muškarac prikazan kao roditelj. Dakle, majka je predmet koji se najviše spominje u ovim ilustracijama, a koji odražava lik majke određen patrijarhalnim društvenim uslovima (str.7).⁷¹

Ove dve studije su doprinele pokretanju nacionalnog istraživanja o rodnoj ravnopravnosti i zastupljenosti u sadržaju udžbenika na Kosovu i izgrađene svesti o zastupljenim rodnim predrasudama i nejednakostima sadržanim u školskim udžbenicima. One pružaju osnovu za razumevanje u kojoj meri su predrasude i diskriminacija prisutne u stvarnim udžbenicima u vreme istraživanja. Prva studija se više fokusirala na kvalitativnu metodu i istraživanje elemenata rodne nejednakosti, kao i pružanje konkretnih primera i elemenata nejednakosti u udžbenicima većem opsega. Druga studija daje i statistiku i detaljniji fokus na rodne karakteristike u manjem i sažetijem uzorku.

⁷¹ Halimi, S. et al (2007) Rodna revizija obrazovnog sistema, Kosovski centar za rodne studije. Preuzeto iz <http://www.kgscenter.net/site/assets/files/1466/auditimiiceshtjevegjinorenesisteminarsimor.pdf>

Međutim, obe su ograničene na tradicionalne metodologije koje nameravaju izložiti rodne stereotipe, određene karakteristike pripisane pojedincu ili grupi, kao i dekodiranje informacija na osnovu unapred utvrđenih kategorija kao što su „tradicionalna/netradicionalna uloga“ ili „uloga visokog statusa/niskog statusa“. Štaviše, samo stereotipi i očigledno diskriminatorne situacije će verovatno biti zabeleženi i izloženi. Ovo uvodi metodološku pristrasnost, koja postavlja pitanje da li je moguće registrovati propuste koji dovode do seksizma ili diskriminacije zbog nedostajućih informacija (str.28).⁷²

Treba napomenuti da su prethodni metodološki pristupi koji su se koristili u razmatranju rodne ravnopravnosti i zastupljenosti u školskim udžbenicima predstavljali niz problema. Navešćemo samo neke, razmatrali smo samo implicitnu, skrivenu ili izostavljenu rodnu diskriminaciju i predstavljanje seksizma ograničenim karakteristikama, pojednostavljenim pogledom i kategorizacijom uloga i osobina koje nisu bile utemeljene ili nisu relevantne za kulturni kontekst u kojem su se koristili udžbenici, kategorizacija i uloge žena i muškaraca bile su ograničene samo na nekoliko, nisu uzete u obzir mnogostrukost uloga, karakteristika i osobina rodne zastupljenosti muškaraca i žena. Takođe, kvantitativna i kvalitativna analiza su retko usklađene ili je kvantitativna analiza bila ograničena na jednostavno brojanje muškaraca i žena u sadržaju udžbenika.

Novi pristup koji je predložio UNESCO odnosi se na upotrebu kvantitativnih i kvalitativnih metodologija analize koje olakšavaju pregled, proučavanje i poređenje materijala velikog sadržaja o rodnim identitetima i rodnim pitanjima u celini nasuprot jednostavnom identifikovanju seksizma ili diskriminacije jednog pola (str.29),⁷³ što zauzvrat osigurava bolju identifikaciju rodne ravnopravnosti u sadržaju udžbenika. Ova metoda se zasniva na razumevanju načina na koji se u udžbeniku izrađuju predstavljanja muškaraca i žena i zasniva na dva osnovna načela:

- Rodno zasnovane zastupljenosti su otelotvorene u karakterima, pa je stoga kroz njih potrebno

⁷² Brugges, C., & Cromer, S. (2009) Promovisanje rodne ravnopravnosti kroz udžbenike, metodološki priručnik, UNESCO, Pariz. Preuzeto iz https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng

⁷³ Brugges, C., & Cromer, S. (2009) Promovisanje rodne ravnopravnosti kroz udžbenike, metodološki priručnik, UNESCO, Pariz. Preuzeto iz https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng

promovisati rodnu ravnopravnost. Likovi se koriste čak i u kratkim tekstovima kao što su vežbe iz udžbenika, koje čine minijaturne priče. Oni imaju veštine, uloge, status, načine delovanja i atribute; kreću se u određenim okruženjima ili teritorijama i nalaze se u mreži interakcija sa drugim likovima. Kroz sve ove karakteristike razmatrane zajedno, može da se otkrije šta znači biti muškarac, žena, devojka ili dečak u datom društvu.

- *Uključivanje karaktera u udžbenik doprinosi razvoju rodni karakteristika. Stoga bi trebalo razmotriti unutrašnju strukturu i svrhu pomoći. Karakter se može pojaviti u tekstovima ili ilustracijama, a karakteristike će biti izražene drugačije rečima nego na slikama. Ilustracije mogu imati veći profil, zauzeti više prostora i lakše ih je pratiti. Ideja je da se obrati pažnja na tekstove i ilustracije i da se napravi veza između njih npr. liku koji se pojavljuje u sadržaju se može posvetiti veća pažnja nego onom koji se pojavljuje na ilustraciji.*

Brojanje karaktera treba da uzme u obzir pol i starost (npr. muškarci, žene, dečaci, devojčice, rodno neutralni učenici/deca, neodređeni prema starosti i rodu.⁷⁴

- *vrsta karaktera: pojedinac ili grupa („deca“, na primer);*
- *obrazovna funkcija: „Prateća figura“ koja podržava učenike kroz udžbenik, „piktogram“ koji pomaže učenicima da pronađu deo teksta udžbenika, ili „zamena“ predstavljanje učitelja ili učenika u ilustracijama;*
- *uloga: „heroj“ ili manja figura;*
- *društvene, stručne i/ili porodične funkcije, prikazane načinom na koji je osoba određena (prvo ime, prezime, porodični odnos, status, zanimanje, itd.);*
- *rodni atributi u smislu frizure, zatim nakit i šminka, odeća i tako dalje;*
- *atributi u smislu fizičkih karakteristika ili predmeta;*
- *karakter i osobine ličnosti; aktivnosti i dela;*
- *interakcija sa ostalim karakterima;*
- *geografska i kulturna područja i mesta u kojima je karakter prikazan.*

Ove smernice su u skladu sa UNESCO-ovim pristupom i nude specifične instrumente za identifikaciju, izlaganje i analizu karaktera na osnovu prethodno navedenih kategorija. Fokusira se na sadržaj, ilustraciju i posebnu pažnju posvećuje jeziku kao formi kroz koju se osobine i atributi likova dalje

istražuju i shvataju sami i u interakciji sa drugima putem dijaloga i korišćenja specifičnih oblika govora.

⁷⁴Brugilles, C., & Cromer, S. (2009) Promovisanje rodne ravnopravnosti kroz udžbenike, metodološki priručnik, UNESCO, Pariz. Preuzeto iz https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng

iii. Razvoj egalitarnog rodnog sistema u udžbenicima

Udžbenici bi trebali da standardizuju, ojačaju i legitimišu egalitarizam. Egalitarizam prioritizuje ravnopravnost za sve ljude. Promovisanje egalitarizacije rodnih odnosa znači da su svi ljudi jednaki i zaslužuju jednaka prava i mogućnosti. Da bi ovo bilo vidljivo u obrazovnom sadržaju i odražavalo se u učioničkim praksama poučavanja i učenja, važno je razumeti kako se postiže egalitarizam. Na osnovu postojećeg rada i istraživanja o razvoju udžbenika, postoje neki predlozi/kriterijumi za promovisanje rodnih odnosa (Brugilles i Cromer, 2009, str. 4).⁷⁵

- a) *Eliminacija stereotipa i seksizma je potrebna, ali nije dovoljna. Trebalo bi da postoji nadgledanje zastupljenosti muškaraca, žena, dečaka i devojčica.*
- b) *Karakteristične sadržaje određene karakteristike i trebalo bi preduzeti mere u pogledu njihovog zastupanja u čitavom udžbeniku.*
- c) *Sve rodne karakteristike muškaraca i žena moraju se pratiti istovremeno kroz svaki deo udžbenika, kao što su tekstovi, lekcije, vežbe i dodaci, kao i ilustracije kako bi bili sigurni da tekst i ilustracije nisu u sukobu već da su konzistentni.*

Važno je napomenuti da izbor karaktera predstavljenih u udžbeniku prenosi rodne poruke. Upotreba i rodnih ili rodno neutralnih karakteristika usko je povezana sa rodnom neravnopravnošću, npr. rodni karakteri se mogu odnositi na generalizacije karakteristika i pokrenuti pitanje jednakosti. U zavisnosti od sadržaja, na primer, kada govorimo o pojedincima (npr. učenik, dete, osoba) možemo biti rodno zaslepljeni. Stoga, ime se može koristiti da bi im se dao rodni identitet. Slično tome, prilikom predstavljanja grupe, pažnja se treba posvetiti grupi ili strani koja je rodno određena (npr. devojčice) ili je rodno neutralna (npr. klasa, porodica). Da bi se izbegla generalizacija i univerzalnost karakteristika, pažnja treba da bude na detaljnoj identifikaciji grupe npr. šta grupa predstavlja, da li je ona pomešana ili ne ili ima kolektivni identitet. Rod likova je, na kraju krajeva, predstavljanje društva, stoga likovi trebaju biti rodno određeni u tekstu i ilustraciji tako što će im biti dat element označavanja kao što je (zamenica on ili ona, ime, porodična veza), drugi odnos (prijatelj, komšija, kolega), profesija,

politička ili verska pripadnost ili bilo koji drugi status (Brugilles i Cromer, 2009, str.43-44).⁷⁶

Šta trebamo zahtevati u cilju postizanja egalitarizma? Da bi ostvariti egalitarizam, recenzent treba da obezbedi postizanje pariteta između muškaraca, žena, devojčica i dečaka obraćanjem pažnje na sledeće delove:

- *tekst i ilustracije*
- *u svim različitim delovima udžbenika (npr. lekcije, tekstovi i vežbe)*
- *u predstavljanju likova "heroja" i manjih ličnosti*
- *u položaju i veličini likova na ilustracijama*

Da bi imali egalitarne opise u udžbeniku, recenzenti bi trebali osigurati da u udžbeniku postoji egalitarni opis (str. 44 - 45):

Jednakost pri predstavljanju karaktera kako sledi:

- jednaka zastupljenost u profesionalnom, porodičnom, društvenom i političkom statusu, opisima definisanim akcijama, atributima (karakteristike, stavke itd.) i postavkama (javnim ili privatnim)
- jednaka zastupljenost oba karaktera (žene i muškarci) samostalno
- ravnopravan odnos i interakcija između oba lika (žene i muškarci)
- uobičajene razlike karaktera bez izuzetaka ili preferencije
- zamenljivost uloga likova, a ne komplementarnost
- višestruki identitet likova npr. (niz karakteristika kao što je majka koja je doktor, otac koji je graditelj)

Lične fizičke i psihološke karakteristike, kako sledi:

- bez navođenja rodno specifične psihološke osobine, nedostatka ili moralnog kvaliteta (npr. dečaci koji se plaše ili koji plaču, devojke koje su hrabre)
- bez povezivanja određenih intelektualnih sposobnosti sa jednim polom (npr. ženskim likovima koji su savladali ne samo tradicionalne već i najsavremenije tehnike i tehnologiju)

Jednaki opis svih likova, na sledeći način:

⁷⁵Brugilles, C., & Cromer, S. (2009) Promovisanje rodne ravnopravnosti kroz udžbenike, metodološki priručnik, UNESCO, Pariz. Preuzeto iz https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng

⁷⁶Brugilles, C., & Cromer, S. (2009) Promovisanje rodne ravnopravnosti kroz udžbenike, metodološki priručnik, UNESCO, Pariz. Preuzeto iz https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng

- ista prava u svim oblastima njihovog života, pre svega, istih političkih prava (da učestvuju u politici, ostvaruju moć i tako dalje)
- ista autonomija donošenja odluka za sebe i njihove neposredne krugove

Oblast zapošljavanja na osnovu ravnopravnosti, kako sledi:

- predstaviti muškarce i žene u sličnim zanimanjima
- izbegavati ograničavanje zapošljavanja žena kao produženje njihovih aktivnosti domaćice ili majke
- izbegavati predstavljanja ženskih zanimanja kao najnižih i najlošije plaćenih tradicionalnih poslova sa kvalitetima/veštinama koje su blisko povezane sa domaćinstvom
- naglasiti ravnopravni status žena i muškaraca na poslu i pri plaćanju
- izbegavati navođenje da je odsustvo statusa zanimanja žena i njihov neplaćeni ili nisko plaćeni rad faktor njihovog nižeg statusa

Interakcija karaktera i u tekstu i ilustraciji, kako sledi:

- prikazati vlastitu snagu i nezavisnost karaktera
- interakcija karaktera različite starosne dobi i pola (npr. ne samo ženski karakteri sa muškim karakterima, ne žene u odnosu na dečake)
- odnosi između karaktera oba pola kao komplementarni, a ne rivalstva ili poređenja
- nema tradicionalnih veština koje se pripisuju određenom polu (npr. prikazivanje ženskih likova koji savetuju muške likove o naučnim pitanjima)
- u školi i porodici predstavljeni su oprezno u skladu sa roditeljskim profesijama
- međusobno izmenjene dužnosti i prava (na primer, interakcija nastavnika i učenika je jednaka, interesovanje za sve predmete uprkos tome da li je dečak ili devojčica, itd.)

Eliminacija diskriminatorne rodne zastupljenosti i prikazivanje, kako sledi:

- jednaka distribucija uloga govora i slušanja
- promovisati pozitivne slike žena za njihov doprinos razvoju zemlje (istorijsko, ekonomsko, socijalno, naučno, kulturno i umetničko bogatstvo: žene političari, simboličke figure istorije)
- Izbegavati seksističke stereotipe (žene su nežnije, osetljivije i bolje od muškaraca brinu o deci i kući, slabije su od muškaraca, nisu pametne, nemaju autoritet)

prikazivanjem pozitivnih ženskih uzora i muškaraca u netradicionalnim situacijama da bi se suprotstavile takvim tvrdnjama.

- sadašnje situacije koje uznemiruju naučene ideje, su u suprotnosti sa društvenim normama (na primer, žene bez dece) i suprotstavljaju se određenim izgovorima i popularnim pesmama koje diskriminišu devojčice i žene.⁷⁷

Međutim, ono što je gore pomenuto postiže se odeljku u nastavku kroz posebne instrumente i metode koji pomažu u otkrivanju i merenju nivoa predrasuda i diskriminacije koji je prisutan u udžbeniku koji se odnosi na jednakost i paritet koji treba integrisati i ugraditi u udžbenike.

⁷⁷Brugilles, C., & Cromer, S. (2009) Promovisanje rodne ravnopravnosti kroz udžbenike, metodološki priručnik, UNESCO, Pariz. Preuzeto iz https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng

POGLAVLJE III.

INSTRUMENTI ZA PREGLED UDŽBENIKA U KONTEKSTU RODA

I. PREGLED SADRŽAJA

i. Rodna zastupljenost – Pojedinačna distribucija

Navedeni opisi su postavljeni kako bi se omogućilo razumevanje rodnih koncepata u udžbenicima i otkrio stepen do kog je rodna nejednakost prisutna u određenom udžbeniku. Preciznije, pregled udžbenika iz rodne perspektive treba da otkrije rodni sistem unutar određenog sadržaja. Uloga recenzenta je da ima jasnu sliku o rodnoj zastupljenosti i/ili nedovoljnoj zastupljenosti, pristrasnosti i diskriminaciji, stereotipima i predrasudama, u okviru sadržaja udžbenika i ilustracije. Imajući ovo na umu, recenzent treba nastojati da identifikuje koji elementi u udžbenicima ometaju rodnu ravnopravnost i kako ih treba menjati kako bi se razvili rodno osetljivi stavovi i pristupi razvile i izgradile prakse i uverenja o rodnoj ravnopravnosti i pravima kod učenika.

Identifikacija rodnog sistema u udžbeniku zahteva od recenzenta da se podvrgne detaljnom ispitivanju svih delova teksta i ilustracija gde se rodna nejednakost predstavlja kroz oblike reči i slike. Iskustvo pokazuje da rodnu nejednakost nije lako otkriti i da zahteva detaljno razmatranje svih delova udžbenika sa posebnim osvrtom na identifikaciju stereotipa koji mogu biti prisutni i vidljivi, ali i skriveni u sadržaju, jeziku i ilustracijama; identifikaciju neuravnoteženih i selektivnih prezentacija na osnovu roda; površna pristrasnost, kao i fragmentacija i izolacija jednog roda u odnosu na drugi. Stoga, postoje brojni instrumenti i tabele koje pomažu u identifikaciji nejednakosti i doprinose razvoju kvalitetnog udžbenika koji priprema učenike da razmišljaju i deluju na kritički, analitički i konstruktivan način.

Da bi se identifikovala rodna zastupljenost i/ili nedovoljna zastupljenost, recenzent treba uzeti u obzir glavne kategorije roda; muškarci, žene, dečaci i devojčice. Ipak, zbog složenosti rodnog identiteta kao što je prethodno objašnjeno, zastupljenost i/ili nedovoljna zastupljenost treba da se fokusiraju i na starost, rasu, seksualnu orijentaciju, religiju, etničku pripadnost i mesto, navedene kao potkategorije u instrumentima. Identifikacija rodno

neutralnih kategorija i pojedinaca i grupa treba da bude deo analize rodne zastupljenosti. U ukupnoj kategoriji, recenzent može zabeležiti ukupne nalaze na osnovu prethodno navedene numeracije.

Identifikacija rodne zastupljenosti zasniva se na pukom prebrojavanju prethodno navedenih kategorija i potkategorija. Ipak, ne samo brojanjem rodnih formulacija, već i prebrojavanjem elemenata koji stavljaju karakter na rod (npr. lična imena, zamenice, slike i drugi opisi porodičnog odnosa majka, brat i drugi odnosi). U tekstu, recenzenti treba da prođu kroz ispitivanje svih delova sadržaja udžbenika počevši od naslovne strane do naslova, sadržaja teksta, vežbi, primera, citiranih izvora i ilustracija u svakom poglavlju i svakoj lekciji. Ovde navedene kategorije su deo tabela u daljem tekstu koje slede iste obrasce. Kao instrumenti za prikupljanje podataka, oni pomažu pri snimanju brojeva na osnovu prethodno navedenih kategorija i potkategorija kako bi odgovorili na pitanja:

- *Koliko puta se u sadržaju udžbenika spominju/predstavljaju žene i muškarci, dečaci i devojčice (tekst, vežbe, ilustracije, citati)?*
- *Koliko se puta žene i muškarci, dečaci i devojčice spominju / predstavljaju kao pojedinci i grupe?*
- *Koliko puta se u udžbenicima spominju rodno neutralne grupe?*
- *Koliko puta su autori muškog i ženskog pola predstavljeni u citiranoj/referentnoj listi udžbenika?*

Tabela 1. Rodna zastupljenost pojedinaca u tekstu

POJEDINAČNO PREDSTAVLJANJE U UDŽBENICIMA											
Ukupan broj pojedinaca	Glavne kategorije	Broj potkategorija									
		Starost		Etničko poreklo		Rasa		Okruženje		Vera	
		Mladi	Stari	Većina	Manjina	Bela	Pripadnici druge rase	Urbano	Ruralno	Vernik	Ateista
	Žene										
	Muškarci										
	Devojčice										
	Dečaci										
	Rodno neutralno/										
UKUPNO Napomene o potkategorijama (<i>npr. dominantna grupa starijih žena</i>)											
<i>Npr. napomena o predstavljanju seksualne orijentacije (LGBT grupe)</i>											

ii. Rodna zastupljenost – Zastupljenost pojedinaca

Lako prethodno navedeno pomaže u prebrojavanju pojedinaca, u svrhu pregleda, važno je razumeti broj grupa i da li su one rodno određene ili ne. Upotreba karaktera prenosi rodne poruke i pomaže da se shvati da li imenovanje grupe (često rodno neutralno, npr. klasa, porodica) i pojedinaca (npr. devojčice) pokazuju jednakost ili nejednakost. Najbolje je pokušati i uskladiti konzistentnost članova i naziva grupe (npr. rodno neutralna grupa

učenika, ali oni mogu biti svi dečaci, grupa političara, ali svi muškarci itd.). Identifikacija potkategorija treba da bude pregledana i uzeta u obzir i na osnovu dominantnih grupa i potkategorija, takođe kroz pregled svih udžbenika (naslov, tekst, vežbe i primeri) i ilustracija u svakom poglavlju i lekciji korišćenjem tabele u daljem tekstu.

Tabela 2. Rodna zastupljenost grupa u tekstu

ZASTUPLJENOST GRUPA U TEKSTU						
Glavne kategorije						
	ŽENE	MUŠKARCI	DEČACI	DEVOJČICE	KOMBINACIJA	RODNO NEUTRALNO/ POLNO NEODREĐENO (Navedite npr. učenici, klasa, porodica)
Ukupan broj u tekstu						
POTKATEGORIJE						
Stari/mladi						
Većina/manjina						
Bela rasa/pripadnici druge rase						
Urbano/ruralno okruženje						
Vernik/ateista						
Komentari o potkategorijama Npr. grupa inženjera muškog roda, LGBT grupe, medicinskih sestara, deca bele rase se igraju, devojčice se igraju lutkama, itd.						

iii. Rodna zastupljenost - Citati

Važno je da se za svaki pregled udžbenika proveri citat.⁷⁸ Postoje dva razloga, prvo, sadržaj udžbenika može pružiti činjenice i dokaze bez navođenja ili navođenja autora žena i muškaraca, a drugi da razume ko se navodi (od autora muškaraca ili žena) u odnosu na dokaze iz sadržaja i imena navedena u fusnoti i referentnoj listi. Recenzent mora osigurati da reference ne odražavaju prevlast jednog roda i odsustvo drugog. Ako postoje samo muški autori na koje se autori pozivaju, stav, iskustva i nalazi žena su isključeni, a to sprečava ravnopravnost u sadržaju. Međutim, u zavisnosti od predmeta, pregled citiranih autora ne mora nužno zahtevati ravnopravnost od 50-50% u referenci, već izbegavanje dominacije jedne grupe autora na štetu drugih. Recenzent treba da razmotri svaku referencu u udžbeniku (tekst, vežbe i primeri) i ilustracije u svakom poglavlju i lekciji korišćenjem tabele u daljem tekstu.

⁷⁸ Imajte na umu da citiranje u udžbenicima na Kosovu, prema službenicima MONT-a, do sada nije bilo praksa i nije navedeno u zahtevima za autore udžbenika. Preporučuje se da se ovaj kriterijum uključi kako bi se tražio od autora i recenzentata.

Tabela 3. Rodna zastupljenost u pogledu citata/izvora

CITAT	
Ukupan broj citiranih izvora	
ŽENE	MUŠKARCI
Br.	Br.
%	%
odsustvo citata (kada je potrebno)	Komentar / broj / %

Brojevi prikupljeni u prethodno navedenim tabelama će dati jasnu sliku o tome koliko puta su dečaci i devojčice i žene i muškarci prisutni u udžbenicima kao pojedinci i grupe. Tabela daje mapiranje brojeva i jasnu sliku o prisustvu roda i rodne neutralnosti u brojkama ili procentima za puko razumevanje njihovog prisustva u udžbeniku. Brojevi će pokazati da li postoji dominacija ili nedovoljna zastupljenost jedne grupe u korist druge. Uz brojeve i komentare o potkategorijama, biće informacija o tendencijama predstavljanja o tome

kome se daje prednost nad određenim rodnim potkategorijama, npr. većina zastupljenih žena su iz urbanog okruženja ili žene iz većinske zajednice, nema dečaka iz manjinskih zajednica i drugih rasa u ilustraciji školskog okruženja, potpuni nedostatak predstavnika Roma, Aškalija i Egipćana i drugih. Ovo treba dodati kao dodatne napomene/primedbe i staviti u tabelu u daljem tekstu u kvalitativnim napomenama.

Tabela 4. Rezime pojedinaca i grupa u udžbeniku

REZIME RODNE ZASTUPLJENOSTI						
Pojedinci	Ukupno	Žene	Muškarci	Dečaci	Devojčice	Rodno neutralno
<i>npr. ukupno 800 žena, 150 pripadnika bele rase 200 iz ruralnog okruženja, itd.</i>						
Tekst						
Komentari o potkategorijama <i>Uključujući seksualnu orijentaciju</i>						
Grupe	Ukupno	Žene	Muškarci	Dečaci	Devojčice	Rodno neutralno
Tekst						
Komentari o potkategorijama						

iv. Pregled teksta pasusa – naslovi, tekstovi, vežbe i primeri

Da bi se postigla jednakost, sve kategorije karaktera treba tretirati prvenstveno kao ljude, a ne kao pripadnike suprotnog pola. Sadržaj udžbenika treba da predstavi njihovu humanost i zajedničke atribute, njihove aktivnosti i zanimanja pod jednakim uslovima i izbegavati naglašavanje njihovih rodni razlika. Iako, prethodno navedena distribucija daje delimičan pogled na rodni sistem u udžbeniku, odgovor na pitanja u nastavku daje detaljnije razumevanje.

- *Kako su muškarci i žene prikazani u tekstu?*
- *U kojoj meri su oni favorizovani ili diskriminisani u tekstu?*
- *U kojoj meri je sadržaj rodno pristrasan?*

Da bi pronašli odgovore na navedena pitanja, recenzent treba da prođe detaljan pregled tekstova od naslova, odlomka i primera. Fokus bi trebao biti na aktivnostima, ulogama, dužnostima i interakciji likova u svakom poglavlju i svakoj lekciji. Da bi se sproveo ovaj deo analize, recenzent treba da shvati kako izgleda pristrasna prezentacija u naslovima, tekstu teksta kao i primerima i vežbama.

Naslovi uvode sadržaj i usmeravaju čitaoca prema sadržaju, pa stoga naslov često može imati elemente nejednakosti čak i ako to nije slučaj sa tekstom. Da bi se identifikovali elementi nejednakosti, postoje primeri pristranih naslova koji su navedeni u tabeli 5 u nastavku kako bi se prikazala forma koju oni mogu imati. Treba navesti i izbeći primere date ili slične navedenim.

Tabela 5. Primeri pristrasnih naslova

<i>Heroji</i> (samo muška forma) nacionalnog rata u našoj zemlji
Telo <i>muškarca</i> i njegove glavne karakteristike (telo žena i muškaraca)
Razvoj <i>ljudske biologije</i> (biologije žena i muškaraca)
<i>Prosečan tinejdžer</i> i razvoj njegovog tela i uma
<i>Muškarac</i> , glava porodice (izbegavati termin muškarac)
Najuticajniji <i>političari</i> iz poslednje decenije (političari samo muška forma)
Najveća naučna dostignuća <i>muškaraca</i> (samo muška forma)
Veliki matematičari (<i>muškarci</i>) naše nacije
Primena merenja: Inženjeri (<i>muškarci</i>) grade mostove i puteve

Naslove prati sadržaj koji može ili ne mora biti pristrasan. Stoga, pregled naslova treba da bude praćen pregledom teksta. Kroz brzi pregled i skeniranje, imajući u vidu navedena pitanja i identifikaciju specifičnih rodni formulacija koje se odražavaju u pristrasnim naslovima, recenzent može doći do zaključka da li je sadržaj rodno određen. Tekst koji je pristrasan uključuje stereotipe (npr. stereotipi koji dovode do rodne nejednakosti); daju prednost vidljivosti jedne grupe (npr. jedna grupa je prevelika, dok je druga inferiorna i nevidljiva); nejednake aktivnosti i uloge (npr. heroji su rodno određeni) i rodno raspoređivanje ličnih osobina (npr. neke osobine su različiti procenjene za žene ili muškarce ili određene osobine isključivo predstavljaju jednu

grupu a drugu ne). Oni se mogu prepoznati po načinu na koji se tekst izlaže, sadržaj predstavlja njegove karakteristike, atribute koji se daju tim likovima, uloge podeljene između karaktera, preferencije koje se daju jednom rodu u različitim oblastima društva, preferencije date samo jednom glasu, potpuni nedostatak jedne grupe u tekstu. Uloga recenzenta je da osigura da u okviru teksta postoji jednaka zastupljenost u svim oblastima života, jednaka lična svojstva i psihološke karakteristike, zamenjivost uloga likova, ravnopravno učešće u životu, porodici i društvu bez obzira na rod likova. Primeri navedeni u daljem tekstu pružaju konkretne primere zasnovane na specifičnim temama i oblastima studija.

Tabela 6. Primeri pristrasnog teksta

Lekcije o domaćinstvu i porodici koje prikazuju žene i muškarce i dečake i devojčice sa rodnim ulogama (muškarci kao hranitelji, žene kao majke, sestre kao preosetljive u odnosu na braću, braću kao ravnodušne i jake itd.) u lekcijama društvenih nauka

Različiti i ekskluzivni atributi ličnosti dečaka i devojčica (muškarci i žene) u lekciji iz društvenih nauka /psihologije

Uspostavljanje ženskih heroja gotovo nevidljivo ili vidljivo samo u odnosu na heroje muškarce u lekciji iz društvenih nauka /psihologije

Spominjanjem samo matematičara muškaraca i zanemarivanjem žena u predmetu nauke / matematike

Pouka o glorifikaciji žena samo za sopstvenu skarifikaciju u porodici ili društvu iz lekcija društvenih predmeta

Prikazuju samo jedan model srećne porodice, tradicionalne (supruga i suprug i deca) i potpuno zanemaruju druge primere samohranih majki, samohranih očeva itd. u životu i radu u lekcijama iz društvenih predmeta

Prikazuju muškarce/žene u aktivnostima, žene su bile podložne stereotipima kao majke koje borave u kući i uglavnom angažovane u kućnim poslovima, a ne u javnom životu u lekcijama iz društvenih predmeta

Zanemarivanje žena političara kada prezentuju političku situaciju u zemlji u lekcijama iz društvenih predmeta

Nedostatak simboličkih figura žena u istoriji u lekcijama iz društvenih nauka/istorije

Heroizam i izvrsnost muškaraca, a ne žena u lekcijama iz nauke i tehnologije

Sadržaj koji se odnosi na zdravlje koji upućuje samo na lekare (muškarce) u lekcijama iz biologije

Predstavljanje pojedinih slučajeva kao pravila kao što su sugerisanje da su (prilično retko) slučajevi ženskog rukovodstva ili dostignuća u društvu pravila

Tekst sadrži mnoge vežbe i primere koji ilustruju sadržaj. Ako postoje elementi nejednakosti, onda i tekst predstavlja predrasudu. Primeri i vežbe trebaju biti slobodni od

pristrasnosti i usklađeni sa tekstem. Elementi pristrasnosti su isti kao u tekstu u različitim sadržajima, kao što je navedeno u primerima u tabeli ispod:

Tabela 7. Primeri pristrasnih vežbi i primera

Ako vas **neko** pita „kuda idete?“, vi ... (povezujući generalizaciju samo sa „on“)

- treba da date istinit odgovor
- treba da **mu** kažete gde zapravo
- ne morate da **mu** kažete gde zapravo
- možete dati brz odgovor

Navedite **tri naučnika** (muški oblik umesto dva muška i jedan ženski oblik) koji su najviše doprineli nauci u 20. veku??

Kada **osoba** pogleda u laboratoriju, **on** zna da će eksperimenti koji se tamo sprovede doneti rezultat zbog sledećeg: ... (povezivanje osobe samo sa on)

Hranitelj je osoba koja zarađuje za porodicu. **On** je uključen u različitim mogućnostima za zapošljavanje kako bi pružio dobar život svima u porodici. T F (povezivanje hranitelja samo sa muškarcima)

U poređenju sa muškarcima, žene su osetljivije? Zašto? (izbegavanje poređenja sa muškarcima na osnovu postojećih stereotipa)

Medicinska sestra se obučava da shvati emocije svojih pacijenata, kao i fizičke simptome. T F (Medicinske sestre ili ženski i muški termin)

Prosečan **tinejdžer** brine o **njegovoj** fizičkoj kondiciji.... (Prosečan tinejdžer brine o fizičkoj kondiciji ili o njenoj i njegovoj fizičkoj kondiciji)

Roditelj koji čita **njenom** novorođenčetu, **brine** se o intelektualnom rastu njenog novorođenčeta. (Roditelj koji čita novorođenčetu brine o intelektualnom rastu novorođenčeta. Ili on i ona oblikuju svoje dete)

Zatražite pomoć od **vatrogasca** i **on** će spustiti vaše mače sa drveta. Trebali biste ... (Zatražite pomoć od **vatrogasca**, a vatrogasac će spustiti vaše mače sa drveta.)⁷⁹

Žene rade u kući, spremaju obroke, uzgajaju stoku i peru odeću. **Devojke** paze male bebe. Dečaci idu u školu. **Muškarci** idu na polja da rade. (diskriminativna rodna distribucija u pogledu rada u porodici)

⁷⁹ Odeljenje za obrazovanje u Gruziji (1996) Rodno pristrasan jezik. Preuzeto iz <http://academics.smcvt.edu/writingctr/gender%20bias.htm>

Veoma je važno da pregled sadržaja uzima u obzir gore navedeno i vodi evidenciju pristrasnog i nepristrasnog teksta zasnovanog na pristrasnosti u naslovima, primerima i vežbama i ukupnom sadržaju teksta. Označavajući ih u tabeli

u daljem tekstu i uz komentare na deo napomena pružiće jasnoću sadržaja udžbenika, ali ako ih pregledamo i uskladimo u smislu ravnopravnosti, rodna ravnopravnost se može postići.

Tabela 8. Rodna zastupljenost u tekstu odlomcima teksta

SADRŽAJ U ODLOMCIMA TEKSTA			
Kategorija	Ukupno	Pristrasan	Nepristrasan
Naslovi			
Sadržaj teksta			
Vežbe			
Primeri			
Napomene:			

v. Pregled aktivnosti i interakcije

Analiza sadržaja treba uzeti u obzir detaljan pregled karaktera i interakcije u aktivnostima. Postoji širok spektar aktivnosti, iako su likovi uključeni u svako područje nastavnog plana i programa koje daje informacije o rodu u sadržaju. Važno je da, kao takvi, daju odgovor na pitanje ko je uključen i koliko često su uključeni u određene aktivnosti. Sveukupne aktivnosti mogu biti navedene kao profesionalne, političke, društvene, školske, porodične i zasnovane na području njihovog učinka kroz upotrebu glagola. One se mogu kategorizovati kao pristrasne i nepristrasne. Pristrasnost se može identifikovati na sledeći način; prvo, posebne aktivnosti, kakvo je učešće muškaraca i žena, kao i devojčica i dečaka u aktivnostima; drugo, u koje su aktivnosti uključeni. Mnogi primeri mogu se naći bez obzira na područje i predmet nastavnog plana i programa, npr:

- žene samo u podređenim aktivnostima,
- muškarci samo u aktivnostima visokog profila,

- devojčice u određenim društvenim aktivnostima u školi,
- dečaci u matematičkim aktivnostima,
- političke aktivnosti koje prezentuju samo muškarci,
- aktivnosti u javnoj sferi samo za muškarce,
- porodične aktivnosti samo aktivne žene i devojke,
- određene aktivnosti predstava i igara samo za devojčice,
- određene aktivnosti predstava i igara samo za dečake itd.,
- ili čak i aktivnosti u kojima učestvuju oba pola, ali samo ih muškarci/dečaci obavljaju dobro

Aktivnosti i interakcije pojedinaca i grupa zauzimaju veliki prostor u sadržaju (sadržaj teksta, vežbe, primeri) svakog poglavlja i lekcije. Bez obzira na predmet, preporučljivo je detaljnije pregledati aktivnosti i uzeti u obzir njihovu učestalost i pristrasnost ili nepristrasnost pri korišćenju tabele u daljem tekstu, kao i dati napomene na osnovu opšteg zapažanja rezultata.

Tabela 9. Aktivnosti zasnovane na rodu u odlomcima teksta

AKTIVNOSTI U ODLOMCIMA TEKSTA

	Ukupno	Muškarci	Žene
<i>npr. 50 profesionalnih delatnosti 35 muški orijentisane</i>			
Ne postoje profesionalne delatnosti			
Pristrasne			
Nepristrasne			
Ne postoje političke i društvene aktivnosti			
Pristrasne			
Nepristrasne			
Ne postoje školske aktivnosti			
Pristrasne			
Nepristrasne			
Ne postoje porodične aktivnosti			
Pristrasne			
Nepristrasne			
Ostale aktivnosti u slobodno vreme (sport, igre itd.)			
Pristrasne			
Nepristrasne			
UKUPNO			
Napomene: (na osnovu kvantitativne analize) <i>(npr. postoji nedostatak mešovite rase u igrama, prisustvo žena Roma, Aškalija i Egipćana u najnižim domaćim aktivnostima, ne spominjući LGBT grupe)</i>			

vi. Pregled jezika

Jezik ima moć ne samo da oblikuje naš pogled na svet. Pored toga, on utiče na naše mišljenje o tome kome verujemo i gde je naše mesto u društvu. Pažnja na jezik iz rodne perspektive značajno raste jer pokazuje rodnu predrasudu i nejednakost koja je dobro skrivena u jeziku kroz dijaloge, interakciju, opis karaktera likova i njihovo uključivanje u reči i izraze u sadržaju udžbenika. Smatra se da jezik ne odražava samo način na koji mislimo, već i dalje izaziva naše razmišljanje. Zbog toga što prenosi niz stavova, vrednosti i verovanja, koristi se kao sredstvo za održavanje rodnog statusa pojedinaca u našem društvu i reprodukuje socijalnu nejednakost. Dakle, ako se koriste reči i izrazi koji označavaju da su žene ili muškarci inferiorni, pretpostavka inferiornosti teži da postane deo našeg načina razmišljanja (Menegati i Rubini, 2017).⁸⁰

Kao instrument, jezik može biti snažan prenosnik pristrasnosti, bilo da je to u očiglednim i suptilnim oblicima, ali i pokretač jednakosti ako mu se pruži pažnja. Jezik drugim rečima dekodira sadržaj jer se sadržaj odražava u jeziku. Shodno tome, uloga recenzenta udžbenika je da posveti posebnu pažnju upotrebi jezika uz povećanu pažnju o ulogama muškaraca i žena u društvu. Ovim, jezik može eliminisati rodne stereotipe i doneti ravnotežu u rodnim uslovima. Postoji nekoliko karakteristika jezika koje bi recenzent udžbenika trebao uzeti u obzir kada vrši analizu jezika.

⁸⁰ Menegati, M. & Rubini, M. (2017) Rodne predrasude i seksizam u jezicima. Enciklopedija istraživanja na Oksfordu. Preuzeto iz <http://communication.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-470>

vii. Izrazi u muškom rodu za opšti opis

Jedna od najveće pažnje za rodni pregled je ekskluzivna upotreba izraza i zamenica u muškom rodu, koji se kreću od naših predaka, čovečanstva, poslovnog čoveka do generičkih opisa i više, koji negiraju učešće i priznanje žene. Veoma često se muške imenica i zamenice koriste kada je rod njihovog subjekta nejasan ili varijabilni ili čak i kada se može razjasniti (npr. student umesto studentkinja). Dakle, generička upotreba muških izraza i zamenica se odražava i

doprinosi marginalizaciji žena. Recenzent treba da osigura njihovo izbegavanje, da detaljnije objasni ili koristi forme množine za opis u zavisnosti od konteksta. Postoji veliki broj primera ili izraza kako bi se izbegli generički izrazi da bi se izbegla diskriminacija. Primer koji sledi pokazuje kako se izbegavaju generički izrazi i zamenjuju inkluzivnijim i specifičnijim izrazima kada je dozvoljeno na jeziku udžbenika kako sledi.

Tabela 10. Primeri izraza u muškom rodu za generičke opise

Ljudska dostignuća (dostignuća muškaraca i žena) uglavnom zavise od paradigmi koje su predstavili pojedinci.

Ako je osoba/vozač (muškarac ili žena, ili vozač oba pola) vozila 50 milja brzinom od 60 na sat u zakrivljenim ulicama, (on ili ona) on može doći do odredišta...

Najbolja osoba (ili kandidat) za posao je ona (žena ili muškarac) koja ima doktorat.

Radnicima (muškarci i žene) je dozvoljeno da imaju tri nedelje godišnjeg odmora.

Tinejdžeri postaju odrasle osobe (maskulinitet i feminitet) sa različitim promenama u svojim fizičkim, psihičkim i emocionalnim strukturama.

Birači su podsećeni da glasaju za najboljeg kandidata muškog pola (kandidat muškog ili ženskog pola)

Izvršioци su obično muškarci koji su pametni i veoma hrabri.

Najbolji muškarac za posao je onaj koji ima visoke kompetencije i stepene. Želimo da zaposlimo najbolje muškarce koje možemo dobiti za taj posao (muškarci i žene).

Svi ljudi su smrtni, (Julija je muškarac. Prema tome, Julija je smrtna.) (Menegati i Rubini, 2017).⁸¹

Toliko muškaraca, toliko umova/neka muškarci znaju da muškarci mogu (Brusokajte, 2013, str 41). (muškarci i žene/njih)⁸²

⁸¹ Menegati, M. i Rubini, M. (2017) Rodne predrasude i seksizam u jezicima. Enciklopedija istraživanja na Oksfordu. Preuzeto iz <http://communication.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-470>

⁸² Brusokaite, E. (2013) Rodna zastupljenost u udžbenicima EFL-a. Neobjavljen MA Paper. Univerzitet za obrazovne nauke, Filološki fakultet, Odsek za engleski jezik, Litvanija. Preuzeto iz <gs.elaba.lt/object/elaba:1868784/1868784.pdf>

Uprkos opravdanju da obezbeđujemo opšti pojam ili pluralnu formu, upotreba muških izraza za opisivanje svega u okviru tog izraza, može govoriti samo o učenicima i isključiti učenice. Jezik udžbenika bi trebalo da zameni on sa specifičnijim izrazom on ili ona, ili čovečanstvo sa ljudskim rodnom da bi takođe dali vidljivost ženskoj kategoriji (Hussain i Mattu 2003).⁸³ Postoje nekoliko reči koje treba preispitati i izbeći kako bi jezik učinili inkluzivnijim i više jednakim, bilo stavljanjem oba izraza u pogledu roda ili dodavanjem dela „žene i muškarci“ u kontrolnoj listi u daljem tekstu:

⁸³ Hussain, N.i Mattu, A. (2003) Rodne predrasude i stereotipi u školskim tekstovima. Suptilna subverzija - stanje nastavnog plana i programa i udžbenika u Pakistanu. Preuzeto iz www.sdpi.org

Tabela 11. Kontrolna lista izraza u muškom rodu za generičke opise

Reči koje treba izbegavati	Reči koje treba koristiti
Deca	Dečaci i devojčice
Muškarci	Žene i muškarc
Student/učenik	Verzija učenik muškog i ženskog roda
Preci	Deke i bake
Muž	Muž i žena
Gospodin	Gospodin i gospođe
Ljudi	Muškarci i žene
Ljudska prava	Prava muškaraca i žena
Ljudska bića	Rod se može navesti u određenim primerima
Ljudska rasa	Rod se može navesti u određenim primerima
Ljudska moć	Mogu se koristiti oba izraza
Odrastao	Muški i ženski rod
Punoletstvo	Muškarci i žene
Radna snaga	Oba izraza, ženski i muški rod
Dete	Oba izraza, ženski i muški rod
Kreator	Oba izraza, ženski i muški rod
Donosioci odluka	Oba izraza, ženski i muški rod
Izvršio	Oba izraza, ženski i muški rod
Lider	Oba izraza, ženski i muški rod
Dostignuće čoveka	Oba izraza ili ljudska bića
Primitivna ljudska bića	Oba izraza se mogu koristiti u zavisnosti od konteksta
Prijatelj	Oba izraza se mogu koristiti u zavisnosti od konteksta

Recenzent udžbenika mora se pobrinuti da navede generički izraz tako što će dati gore navedenu tabelu kao osnovu za evaluaciju ovih izraza u sadržaju i predlaže da se generički izrazi zamene rodnim izrazima kad god je to moguće

(postoje mogućnosti kada oni treba da ostanu generalizovani i rodno neodređeni). Takođe može dati broj za uočavanje učestalosti korišćenih izraza i sugeriše smanjenje oslanjanja na tabelu u daljem tekstu.

Tabela 12. Sažetak izraza u muškom rodu za generičke opise

Izrazi u muškom rodu za generičke opise
Ukupan broj
Opšti komentari
Napomene: 1. npr. u lekcijama iz istorije, mučenici se nazivaju generičkim izrazima..
2.
3.
4.
5.

viii. Korišćenje prideva za zanimanja/radna mesta određena prema rodu

Zanimanja određena prema rodu vide se iz perspektive učešća muškaraca i žena i pregleda ilustracije. Međutim, iz perspektive jezika, zanimanja često postaju određena prema rodu. Često se samo muški izrazi koriste za označavanje profesija čak i kada se mogu koristiti u oba izraza kada su dostupni, ili se dodaje ženski ili muški izraz da bi se napravila razlika. Stereotipi se mogu grupisati u različite kategorije zanimanja, kako u privatnoj, tako i u javnoj sferi, u primerima udžbenika kao što su npr. direktori škola su predstavljeni kao muškarci, većina učitelja osnovnih škola su žene, većina profesora na univerzitetima su muškarci itd. Pridevi koji opisuju profesionalne kvalitete trebaju biti podjednako podeljeni među polovima u svim oblastima porodičnog, profesionalnog, društvenog i političkog života. Visoko rangirane pozicije zanimanja takođe bi trebale biti

ravnomerno raspoređene između žena i muškaraca korišćenjem prideva za pozicije kao što su direktori kompanija, bolnica, istraživačkih institucija, komercijalnih preduzeća i banaka koje su vrlo često opisane pridevima koji označavaju samo poziciju muškaraca, i kao takve smatraju se samo muškim pozicijama. Žene takođe treba da budu sposobne da biraju zanimanja i da zauzimaju pozicije u oblasti rukovodstva, odgovornosti i organa. Da bi se to postiglo, recenzent treba da osigura da se tabela u daljem tekstu uzme u obzir kada se jezik razmatra iz perspektive zanimanja i nastoji da postigne jednakost. Izmena će učenicima omogućiti da shvate da ne postoje domeni za jedan pol i da su žene, kao i muškarci, jednako sposobne da uspeju u bilo kojoj grani društva.

Tabela 13. Kontrolna lista pristrasnih izraza za zanimanja

Izbegavati upotrebu jednog pola	Umesto toga koristiti
Doktor (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Medicinska sestra (ženski rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Lider (muški rod)	Lider žena i lider muškarac
Direktor (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Administrativni asistent (ženski rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Industrijalac (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Bankar (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Električar (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Biznismen (muški rod)	Poslovni čovek i poslovna žena
Predsedavajući (muški rod)	Predsedavajući i predsedavajuća
Policajac (muški rod)	Policajac i policajka
Stjuardesa (ženski rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Inženjer (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Hirurg (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Arhitekta (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Prodavačica (ženski rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Istraživač (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Menadžer (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Učiteljica (ženski rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Izdržavalac porodice (muški rod)	Navedite žena i/ili muškarac
Direktor (muški rod)	Direktor i direktorica
Blagajnica (ženski rod)	Ne samo ženski rod (koristiti oba)
Manekenka (ženski rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Bibliotekarka (ženski rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Radio TV spikerka (ženski rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Sekretarica (ženski rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Daktilograf (ženski rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Konobarica (ženski rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Pekar (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Mesar (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Krojačica (ženski rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Kuvarica (ženski rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Vozač voza, autobusa, kamiona (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Nadzornik (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni

Menadžer farme (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Učenik (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Student (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Učiteljica (ženski rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Autor (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Pesnik (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Umetnik (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni
Nekvalifikovani radnik (muški rod)	Oba izraza, ženski i muški rod kada su dostupni

Recenzent treba proći kroz tekst i da zabeleži sve izraze koji označavaju zanimanja na osnovu gore navedenih kategorija. Prikupljanje informacija treba zabeležiti u tabeli u daljem

tekstu kako bi se osiguralo da jezik ili, preciznije, izrazi prideva za zanimanja uključuju i žene i muškarce i dečake i devojčice jednakim izrazima.

Tabela 14. Sažetak izraza zanimanja

Sažetak izraza zanimanja	
Ukupan broj	
Ukupno pristrasnih	Ukupno nepristrasnih
<i>Napomena</i>	
1. npr. izraz doktor se sve vreme koristi u muškom obliku	

ix. Pridevi za lične osobine

Postoje i drugi primeri jezika koji kroz njegovo korišćenje naglašavaju rodne stereotipe. Elementi pristrasnosti ne uzimaju u obzir širok spektar individualnih kapaciteta muškaraca i žena, tako da se psihološke osobine žena i muškaraca najčešće ne opisuju jednako u sadržaju udžbenika. Upotrebom prideva, žene i muškarci postaju dve različite i ekskluzivne ličnosti a prisutne razlike se opravdavaju samo njihovim rodnim identitetom. Za žene, postoji opšta tendencija da se opišu *više zajedničkim pridevima*, npr. ljubazne, simpatične i koje su privržene muževima i deci, dok su muškarci orijentisani na delovanje koje se fokusira *na lični uspeh* (Menegati i Rubini, 2017)⁸⁴.

Osobine orijentisane na brigu o drugima koje se pripisuju ženama su i odbrambene osobine, kada se sprovede u svakodnevnoj interakciji koja ih stavlja u podređeni i manje moćni položaj. Dole navedeni primeri ilustruju razlike.

⁸⁴ Menegati, M. i Rubini, M. (2017) rodne predrasude i seksizam u jeziku. Enciklopedija istraživanja na Oksfordu. Preuzeto iz <http://communication.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-470>

Tabela 15. Kontrolna lista pristrasnih psiholoških osobina za rodnu orijentaciju

ŽENE – orijentisane na brigu o drugima	MUŠKARCI – orijentisani na delovanje
Muž	Zarada
Deca	Dobit
Supruga	Uspeh
Bebe	Uvid
Porodica	Razmišljanje
Kolege	Znanje
Deca	Rad

Upotreba gore navedenog jezika za opisivanje rodni atributa dodatno razdvaja žene i muškarce. Jezik opisuje muškarce aktivnijim, a žene češće bespomoćnim, kao žrtve i u prilično pasivnim ulogama i preosetljivim. Muškarci su generalno opisani kao visoko obrazovani i inteligentni, kao stručnjaci, a žene su opisane kao divne, simpatične i veoma posvećene svom poslu. Čak i terminologija koja se koristi za sastavljanje čitulja preminulih muških i ženskih menadžera odražava rodne stereotipe, npr. veliki čovek, brižna žena (Menegati i Rubini, 2017)⁸⁵. Sa takvim opisom osobina kroz upotrebu jezika, status muškaraca i žena ostaje bez osporavanja, sa ženama koje ostaju u nižem statusu i udžbenici nastavljaju da jačaju postojeću rodnu nejednakost, kao što je prikazano u tabeli u daljem tekstu.

⁸⁵ Menegati, M. I Rubini., M. (2017) rodne predrasude i seksizam u jeziku. Enciklopedija istraživanja na Oksfordu. Preuzeto iz <http://communication.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-470>

Tabela 16. Kontrolna lista predrasudnih psiholoških izraza za muškarce i žene

ŽENE	MUŠKARCI
Ljubazne	Dominantni
Korisne	Snažni
Simpatične	Nezavisni
Srdačne	Samouvereni
Saglasne	Otvoreni
Pasivne	Aktivni
Nisu intelektualke	Intelektualci
Emocionalne	Ambiciozni
Tihe	Agresivni
Plašljive	Bezosećajni
Neodlučne	Obrazovani
Nelogične	Stručni
Mile	Strogi
Osetljive	Iskusni
Krhke	Uspešni
Zavisne	Odlučni
Nežne	Hrabri
Brižljive	Nisu brižljivi
	Borbeni
	Glasni
	Kompetentni
	Posvećeni
	Željni znanja
	Snažni

Međutim, ne postoji predmet u svim oblastima nastavnog plana i programa, gde se psihološki atributi ne pojavljuju sa stereotipima o logičnim, objektivnim muškarcima i emocionalnim, subjektivnim ženama. U opisima, pametnija, hrabrija ili uspešnija osoba, trebalo bi navesti ženu ili devojčicu, kao što se često navodi muškarac ili dečak. Treba ih prikazati kao zainteresovane za svoj rad, koje slede različite ciljeve karijere i dobijaju javno priznanje za svoja postignuća. Sve u svemu, i negativne i pozitivne

karakteristike treba podjednako podeliti između dva pola, žene se opisuju kao snalažljive, sposobne i vešte, u istoj meri kao muškarci na istim radnim mestima, situacijama, položajima, u iskustvima itd.

Recenzent treba nastojati da postigne ravnopravnost tako što će muškarci i dečaci, kao i žene i devojčice biti prikazani kroz korišćenje prideva kao što su: nezavisni, aktivni, snažni, hrabri, kompetentni, odlučni, uporni, ozbiljni i uspešni.

Pridevi kao logički mislioci, oni koji rešavaju probleme i donosioci odluka trebaju da opišu žene i muškarce. Ponekad, u zavisnosti od konteksta i predmeta, muškarci trebaju biti opisani pridevima koji se koriste samo za opisivanje žena i koji predstavljaju muškarce kao mirne i pasivne, plašljive i neodlučne, ili nelogične i nezrele. Slično tome, žene, ako je potrebno i relevantno za određeni kontekst, ponekad treba prikazati kao teške, agresivne i bezosećajne.

Nadalje, recenzent bi trebao težiti da se jednak broj devojčica, dečaka, žena i muškaraca opisuje kao aktivan, nezavisan, neustrašiv, samouveren, odlučan, istrajan, hrabar i herojski; ili, naprotiv, kao pasivan, zavistan od održavanja, malodušan, nesiguran, neodlučan, plašljiv i kukavički. Ove

karakterne osobine, negativne ili pozitivne, treba da budu raspodeljene na jednake delove za oba pola u bilo kom kontekstu u kojem se nalaze; porodica, društvo, obrazovanje, karijera, društveni život, slobodno vreme, sport, politika itd. Preporučuje se da daje primere dečaka koji plače, žena koje su jake i hrabre, muškaraca koji su osetljivi, muškaraca koji izbegavaju sukobe itd, u zavisnosti od konteksta. Da bi došli do ovog postignuća, recenzent treba da uzme u obzir učestalost prideva koji opisuju attribute žena i muškaraca, dečaka i devojčica u sadržaju na osnovu gore navedene elaboracije i da evaluiira njihove pristrasnosti kako bi ih zabeležio u tabeli u daljem tekstu.

.

Tabela 17. Sažetak psiholoških osobina

PSIHOLOŠKE OSOBINE	
Ukupan broj	
Ukupan broj pristrasnih izraza	Ukupan broj nepristrasnih izraza
Shënim 1. na primer, izraz aktivan koristi se za opisivanje muškaraca i dečaka, izraz tih koristi se za opisivanje žena i devojčica	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.

x. Isti izrazi u opisima - Paralelizam

Kao što je već pomenuto, pregled treba da nastoji da tretira žene i muškarce sa poštovanjem, dostojanstvom i ozbiljnošću i da ih tretira kao jednaka ljudska bića. Nijedan pol u tekstu ne sme biti trivijalizovan, niti stereotipan. Nijedan pol ne treba stavljati ni u nadređenom, niti u pododređenom položaju. Što se tiče jezika, ovo se menja u upotrebu paralelizma u njihovom opisu u tekstu, npr. žene ne treba opisati samo fizičkim atributima, dok se muškarci opisuju mentalnim atributima ili profesionalnom pozicijom. Preporučljivo je izbeći korišćenje opisa i pozicioniranja žena kao slabijeg pola, pola kome je potrebna podrška i pasivnog pola, kao i korišćenje opisa žena kao predmeta lepote, lepše polovine koji stavlja žene u objektivizaciju u poređenju sa muškarcima koji su predstavljeni suprotnim izrazima. Upotreba jezika mora osigurati da žene budu paralelno predstavljene sa muškarcima kao subjektima, nezavisnim i dobro formiranim pojedincima. Upotreba jezika takođe mora osigurati da su potkategorije deo sadržaja. Umesto toga, oba pola moraju se tumačiti istim izrazima.

Evo primera za ilustraciju.

Primer 1.

Gospodin Fazliu je cenjen advokat, a njegova supruga Hana je upadljiva crnka.

Bračni par Fazliu je privlačan par. Anton je zgodan plavušan, a Hana je upadljiva crnka.

Porodica Fazliu je veoma poštovana u svojim profesijama. Hana je uspešan muzičar, a Anton je cenjeni advokat.

Bračni par Fazliu predstavljaju zanimljiv par. Anton je cenjen advokat, a Ana je vrlo aktivna u pitanjima vezanim za zajednicu (Mani, 1995)⁸⁶

Primer 2.

Pioniri su se preselili na zapad zajedno sa svojim ženama i decom.

Porodice pionira preselile su se na zapad. Muškarci i žene pioniri (ili par) su se preselili na zapad zajedno sa svojom decom.

⁸⁶ Mani, A. Rodne predrasude u školskim udžbenicima. (1995). Preuzeto iz <https://doi.org/10.14217/9781848595484-EN>

xi. Dijalozi

Udžbenici se sastoje od različitih vrsta dijaloga. Postoje dijalozi između mešovitog pola i istog pola, kao i dijalozi između neutralnog lika i ženskog ili muškog lika. Dijalozi između mešovitog pola uključuju likove više od jednog pola, dok dijalozi između istog pola uključuju samo likove jednog pola. Treća vrsta dijaloga koja uključuje neutralan lik smatra se dijalozi mešovitog pola. Neutralni lik će uvek predstavljati nekog ko nije ni žensko, niti muško, i stoga se može smatrati da je to drugi pol. Analiza dijaloga može otkriti mnogo o rodnoj zastupljenosti. Pregled treba da obrati pažnju na preokret u dijalozi sa nekoliko tačaka u njegovom ili njenom umu (Malmsjo i Johansson, 2009, str.21)⁸⁷

- *Jednakost u iniciranju dijaloga (ko započinje dijalog)*
- *Jednakost u broju karaktera koji su uključeni u komunikaciju i preokrete (koliko je muškaraca/žena uključeno u određeni razgovor)*
- *Jednakost u pogledu uključivanja u teme (npr. ne treba samo žene da razgovaraju o privatnim temama, dok se muškarcima više dodeljuju formalni razgovori)*
- *Jednakost u pokretanju dijaloga (privatni nasuprot javnom)*

Imajući u vidu gore navedeno, jezik recenzenta treba da bude takav da je moguće pregledati sve opise situacija u udžbeniku i utvrditi da li postoji paralelizam ili jednakost opisa muškaraca i žena da analiziraju i zaključite da li su pristrasni ili ne. Razgovor i dijalozi u udžbeniku takođe otkrivaju rodne odnose i prezentaciju. Recenzent treba da izvrši analizu imajući u vidu gore navedena pitanja. Na osnovu nalaza treba zaključiti da li su oni pristrasni ili ne, i navesti ih u pitanju u daljem tekstu. Molimo dajte komentare o specifičnim nalazima ili tendencijama.

⁸⁷ Malmsjo. B.K i Joahnsson, S. (2009) Rodne predrasude u dijalozi udžbenika EFL-a. Malmo Hosklola. Preuzeto iz <http://muep.mau.se/handle/2043/8217>

Tabela. 18. Rezime jezika u sadržaju

Rezime dijaloga		
Ukupan broj		
Kategorije	Pristrasni	Nepristrasni
Dijalozi (uvođenje, učešće, tema)		
Komentari		
Paralelizam		
Komentari		

Recenzent treba da napravi rezime svih gorenavedenih tabela da bi rezimirao nalaze. Tabela u daljem tekstu predstavlja rezime za analizu sadržaja.

Tabela 19. Rezime analize sadržaja

SADRŽAJ		
INDIVIDUALNA PREZENTACIJA		
UKUPNO	Pristrasna	Nepristrasna
Obaveštenja o rezimeu: <i>npr. nedostatak devojčica iz zajednice Roma, Aškalija i Egipćana, nedostatak LGBT osoba</i>		
PREZENTACIJA GRUPE		
UKUPNO	Pristrasne	Nepristrasne
Rezime napomena:		
REZIME SADRŽAJA		
ODLOMCI TEKSTA (naslovi, glavni deo, primeri, vežbe)		
Ukupan br. lekcija	Pristrasni	Nepristrasni
AKTIVNOSTI TEKSTA		
Ukupno	Pristrasne	Nepristrasne
JEZIK TEKSTA (kvalitativni opis)		
Pristrasni		Nepristrasni

II. ILUSTRACIJE

i. Rodna podela na ilustracijama

U obliku slika, ilustracije pokazuju puno o prezentaciji žena i muškaraca, kao i dečaka i devojčica. Da bi bolje razumeli kako ilustracija može sprovesti ili umanjiti razlike zasnovane na polu, kao i tekst, ilustracije pokazuju podelu žena i muškaraca, dečaka i devojčica na slikama. Često su nejednako podeljeni. Da bi imali jasnu sliku o sadržaju,

recenzent bi trebao da detaljno pregleda raspodelu pojedinaca i grupa na ilustracijama kako bi uveo jednakost u svim delovima udžbenika. Korišćenjem tabele u daljem tekstu, recenzent treba da uzme u obzir podelu zasnovanu isključivo na brojanju na svim ilustracijama koje prolaze kroz svako poglavlje i lekciju.

Tabela 20. Rodna podela pojedinaca i grupa na ilustracijama

PREDSTAVLJANJE POJEDINACA						
UKUPNO	Žene	Muškarci	Dečaci	Devojčice	Rodno neutralni	
npr. ukupno 800 žena, 150 pripadnika bele rase 200 ruralnih žena, itd.						
Potkategorije						
Stari/mladi						
Većina/manjina						
Belci/ostali						
Urbani/ruralni						
Obaveštenja o rezimeu: <i>npr. nedostatak devojčica iz zajednice Roma, Aškalija i Egipćana, nedostatak LGBT osoba</i>						
PREDSTAVLJANJE GRUPE						
UKUPNO	ŽENE	MUŠKARCI	DEČACI	DEVOJČICE	MEŠOVITE RASE	Rodno neutralni
Potkategorije						
Stari/mladi						
Većina/manjina						
Belci/ostali						
Obaveštenja o rezimeu: <i>npr. mešovite grupe žena u kuhinji</i>						

Međutim, pristrasnost na ilustraciji je višeslojna. Postoji mnogo drugih elemenata koje treba uzeti u obzir da bi se razumela prezentacija i interakcija karaktera kao što su

aktivnosti, pozicioniranje i podela prostora, osobine i izgled raspodele.

Recenzent treba da uzme u obzir učešće u aktivnostima kroz postavljanje pitanja prikazanih u daljem tekstu, prilikom razmatranja ilustracija:

- Koje aktivnosti se dodeljuju kome u privatnoj i javnoj sferi? Koje aktivnosti uključuju jednu grupu a isključuju drugu?
- Koje aktivnosti imaju većinu predstavnika muškog pola, a koje većinu ženskog pola?
- U aktivnostima u kojima su uključene obe grupe, do koje mere su uključeni muškarci i žene? Ko je uključen u manje, a ko u veće aktivnosti?
- Da li postoji ravnopravno učešće? Da li su uloge jednako dodeljene?
- Ko ima perifernu ulogu, a ko centralnu ulogu u istim aktivnostima?
- Ko je heroj i nepoznat?
- Ko je postavljen na višem položaju, a ko na nižem?
- Ko je predstavljen statičnim, a ko aktivnim?
- Ko je predstavljen kao osoba koja posmatra, a ko kao osoba koja radi?

- Ko predstavlja rodno neutralne grupe? Da li mogu biti rodno opredeljene?

Spisak aktivnosti, koje su navedene u daljem tekstu, predstavljaju uključivanje u privatnu i javnu sferu. Da bi imali jasniju sliku gore navedenih elemenata, recenzent treba da identifikuje na koji način su žene, muškarci, devojčice i dečaci uključeni u aktivnosti. On ili ona moraju da se osiguraju da su aktivnosti u daljem tekstu inkluzivne, a ne zasnovane na rodnom stereotipima.

- Kako su žene i muškarci uključeni u profesionalne aktivnosti (npr. položaj i uloge)?
- Kako su žene i muškarci, dečaci i devojčice uključeni u političke i društvene aktivnosti?
- Kako su žene i muškarci, dečaci i devojčice uključeni u školske aktivnosti?
- Kako su žene i muškarci, dečaci i devojčice uključeni u porodične aktivnosti?
- Kako su žene i muškarci, dečaci i devojčice uključeni u slobodne aktivnosti (npr. sport, igre itd.)

Tabela 21. Distribucija rodno zasnovanih aktivnosti na ilustracijama

AKTIVNOSTI NA ILUSTRACIJI			
	Ukupno	Muškarci	Žene
<i>npr. 50 profesionalnih delatnosti 35 muški orijentisane</i>			
Ne postoje profesionalne delatnosti			
Pristrasne			
Nepristrasne			
Ne postoje političke i društvene aktivnosti			
Pristrasne			
Nepristrasne			
Ne postoje školske aktivnosti			
Pristrasne			
Nepristrasne			
Ne postoje porodične aktivnosti			
Pristrasne			
Nepristrasne			
Ostale aktivnosti u slobodno vreme (sport, igre itd.)			
Pristrasne			
Nepristrasne			
UKUPNO			
Napomene (na osnovu kvantitativne analize) npr. postoji nedostatak mešovite rase u igrama, prisustva žena Roma, Aškalija i Egipćana u najnižim domaćim aktivnostima, nedostatak LGBT-ova))			

Obratiti pažnju na aktivnosti koje se ne mogu dovoljno razumeti i analizu nejednakosti. Dodatna pažnja bi trebala biti usmerena na prostor i veličinu kako bi se utvrdilo pozicioniranje u prostoru i veličini žena i muškaraca i dečaka i devojčica na slikama koje imaju na umu sledeća pitanja.

- *Ko je postavljen u centar, a ko na periferiji?*
- *Ko je prikazan u većoj veličini, a ko u manjoj?*
- *Kome se daje više prostora, a kome manje?*
- *Ko je predstavljen u simboličkim brojkama (npr. istorija, politika, književnost)?*

Pored toga, recenzent treba da uzme u obzir izgled muškaraca i žena, dečaka i devojčica koji postavlja sledeća pitanja:

- Da li se samo žene pojavljuju u konvencionalnim haljinama i izgledima (čak i kada nisu pogodne za položaj i situaciju)?
- Da li se muškarci pojavljuju u formalnoj, modernoj, elegantnoj odeći i izgledima?
- Da li se žene i muškarci pojavljuju sa različitim izrazima lica, izrazima i stavovima u različitim situacijama ili sa uobičajenim stereotipima „muških“ i „ženskih“ karakteristika izgleda?
- Da li su žene, između ostalog, divne, ljubazne, tihe i predstavljaju izraz („ženstvenost“)?

ii. Rodna zastupljenost dece u igrama i aktivnostima

Dečije igre i školske aktivnosti su rodno opredeljene. Igre i aktivnosti su podeljene prema polu (samo devojčice se igraju sa lutkama, samo dečaci igraju fudbal, samo dečaci rade eksperimente u školskim laboratorijama). Da li se održavaju unutar kuće ili izvan nje, dečije igre ne trebaju biti rodno opredeljene. I devojčice i dečaci će imati lutke i igrače se na dečijim zabavama, oba pola mogu učestvovati u igrama sa loptom, elektronskim igrama, penjanju na drvetu, šivenju, vrtlarstvu, pletenju i tako dalje. Grupe bi trebale da predstavljaju i dečake i devojčice u svim igrama. Sva deca bi

- Da li su muškarci, između ostalog, uobičajeno arogantni, aktivni, i predstavljaju izraz („muškost“)?

Pored toga, trebalo bi da pogleda sledeće osobine koje grupe opisuju na slikama.

- Da li su samo žene predstavljene kao brižne, nežne majke, koje podižu dete, negovateljice?
- Da li su samo žene predstavljene kao zavisne od nečega i nekoga?
- Da li su samo žene predstavljene u odnosu i aktivnostima sa decom?
- Da li žene, predstavljene u javnosti, predstavljaju produžetak privatnog života (npr. majka koja postaje doktor)?
- Da li su žene predstavljene kao aktivne i srećne van uobičajenog okvira tradicionalne porodice (npr. žene bez dece, bez supruga, u partnerstvu itd.)?
- Da li su žene predstavljene kao aktivne, srećne i uspešne (npr. u biznisu, politici, ekonomiji, preduzetništvu itd.)?

Sve navedeno treba istovremeno analizirati. Da bi se razjasnilo gore navedeno, postoje i primeri slika koje su prikazane u daljem tekstu.

trebala da budu predstavljena kao pustolovna i razigrana. Pored toga, „liderstvo“ u igrama treba podjednako podeliti između dva pola. Ovo treba tražiti na ilustracijama, ali takođe je prikazano u ukupnom sadržaju. Sledeće ilustracije daju primere predrasudnih i nepredrasudnih dečijih igara i aktivnosti. Rodna ravnoteža u igrama i aktivnostima dečaka i devojčica imaće pozitivan uticaj na učenike ne samo u inkluzivnom učešću i interakciji unutar i izvan škole. Takođe će uticati na njihovo razmišljanje o rodno opredeljenim aktivnostima.

Ilustracija 1. Primeri slika koji prikazuju rodno pristrasne igre (dečaci i devojčice str. 36)⁸⁸

Stereotipi

Igre

*Sve počinje u detinjstvu...
Segregacija polova*

2
Devojčica se igra sa lutkom, dečak se igra sa kockicama

3
Devojčice i dečaci odvojeno igraju različite igre

4
Devojčica je na nogama

6
Dečak vesla, devojčica gleda okolo

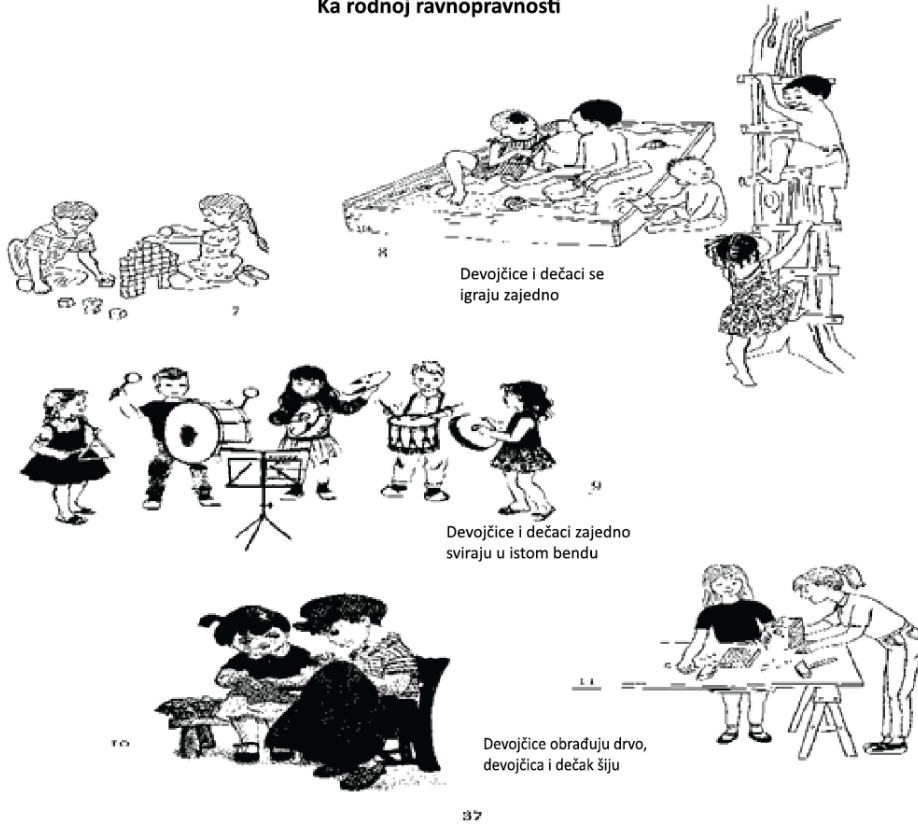

5
Dečak vozi bicikl

⁸⁸ Michel, A. (1986) Dole sa stereotipima. Eliminacija seksizma iz dečje književnosti i školskih udžbenika. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000070590>

Ilustracija 2. Primeri slika rodno neutralnih igara (dečaci/devojčice dele iste igračke i slobodni su da biraju igre) (str. 37)⁸⁹

Ka rodnoj ravnopravnosti

⁸⁹ Michel, A. (1986) Dole sa stereotipima. Eliminacija seksizma iz dečje književnosti i školskih udžbenika. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000070590>

a) Rodna zastupljenost u porodici

Bez obzira na temu udžbenika, uvek postoji rodna zastupljenost u domaćoj sferi. Udžbenik bez rodne predrasude će u svakom slučaju pokazati jednak broj devojčica i dečaka koji obavljaju zadatke u domaćinstvu i vode računa o mlađoj braći i sestrama. Oba roditelja će biti podjednako predstavljena (žene i muškarci) u obavljaju kućnih poslova, obrazovanju i staranju o deci. Majka i otac bi trebali biti prikazani kao roditelji na ravnopravnoj osnovi, i time bi imali iste odgovornosti. Na ilustracijama deca bi trebala da budu prikazana jednako, i da budu u društvu njihovih očeva i majki. Imajući takve ilustracije, izbegavamo da mladim ljudima preporučujemo da se samo žene bave podizanjem dec i da vode brigu o njima. Osim toga,

predstavljamo porodicu kao rodno negativnu jedinicu u kojoj svi, bez obzira na rod, imaju ulogu, odgovornost i udeo.

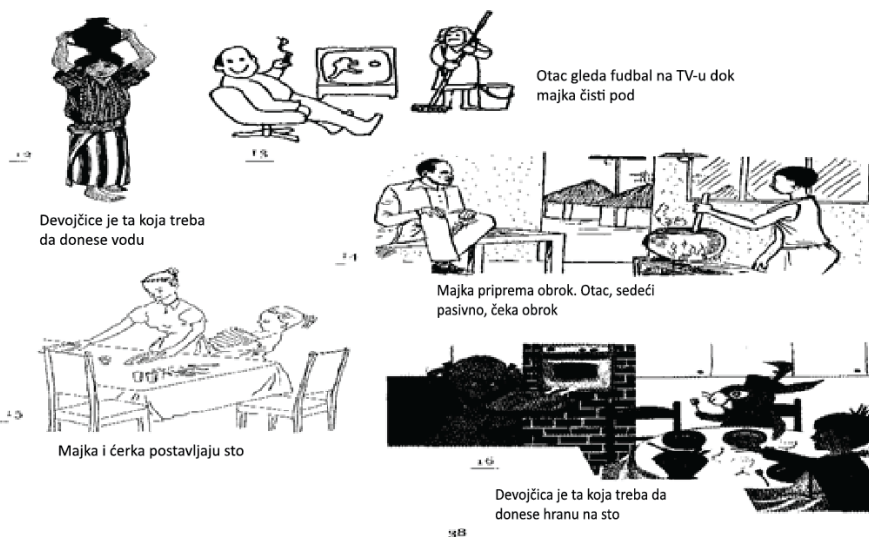
Recenzent treba da obezbedi da se prezentacija porodice ne zasniva samo na tradicionalnim terminima, porodica koja se sastoji od oca, majke i dece. Udžbenik treba da pruži druge moguće vrste termina za porodicu, od šire porodice, u kojoj roditelji i deca žive sa bakama i dekama, rođacima i osobama koje nisu rođaci, porodice sa jednim roditeljem (na čelu sa ženom i muškarcem), domaćinstva sa ženskom glavom porodice ili žene koje su izdržavaoci porodice itd. Iako bi ovo trebalo da bude deo celokupnog sadržaja, trebalo bi da se prikaže i na ilustracijama.

Ilustracija 3. Primeri slika prezentacije rodne predrasude porodice i podele uloga u porodici (str. 38)⁹⁰

Stereotipi

Kućni poslovi

Samo majke i ćerke rade kućne poslove

⁹⁰ Michel, A. (1986) Dole sa stereotipima. Eliminacija seksizma iz dečje književnosti i školskih udžbenika. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000070590>

Ilustracija 4. Primeri ilustracija rodne ravnoteže u porodici (str. 39-41)⁹¹

Ka rodnoj ravnopravnosti

Aktivnosti u slobodnom vremenu i uloge u porodici su podeljene bez diskriminacije

Majka i otac paze zajedno na svoju decu

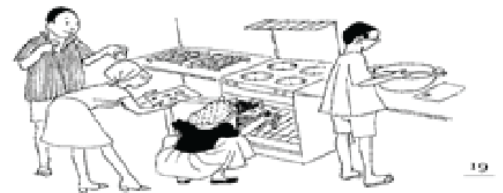
Otac čita sa ćerkom, majka čita sa sinom

Ka rodnoj ravnopravnosti

Deca i odrasli oba pola obavljaju kućne poslove

Otac postavlja sto sa ćerkom

Dečak obavlja kućne poslove

Dečak i devojčica pripremaju obrok

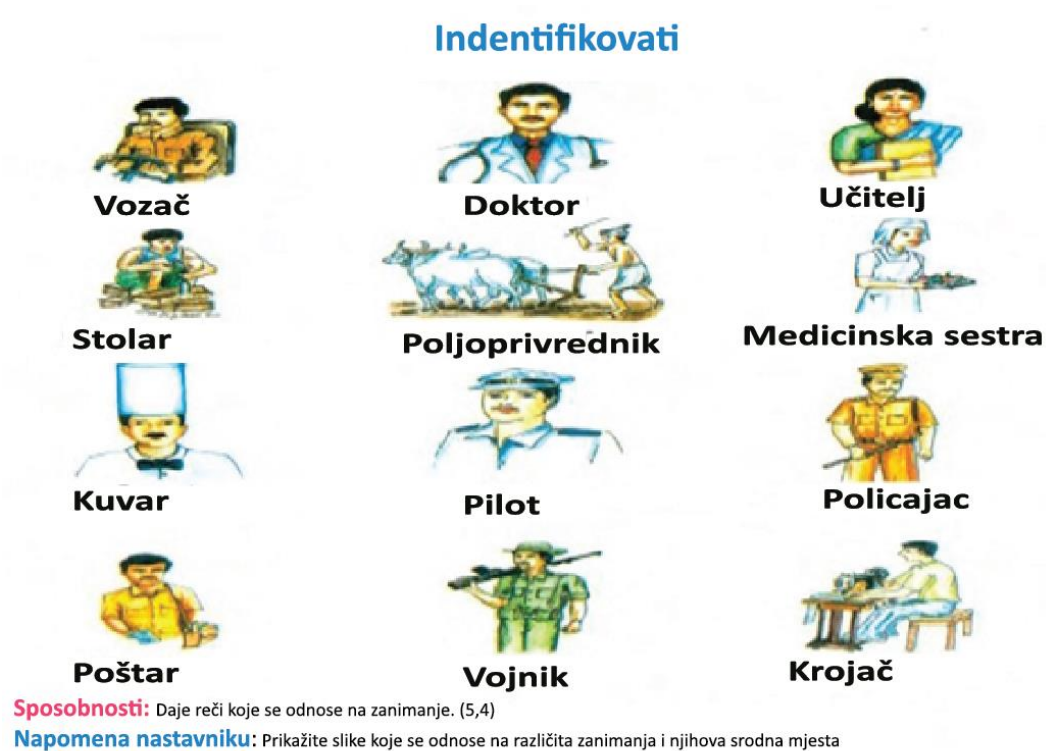
⁹¹ Michel, A. (1986) Dole sa stereotipima. Eliminacija seksizma iz dečje književnosti i školskih udžbenika. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000070590>

iii. Rodna zastupljenost u javnoj sferi (zanimanja)

U javnoj sferi, izbor profesije/zanimanja je u velikoj mjeri određen polom. Dok u stvarnosti to može biti slučaj, veoma je važno da ga udžbenici osporavaju, a recenzent pokušava da izbegne rodna zanimanja. U udžbeniku bez rodne pristrasnosti, žene se ne prikazuju samo kao medicinske sestre i učiteljice, već i kao stručnjaci u različitim oblastima. Istraživanja pokazuju da su širom sveta u udžbenicima većina naučnih profesija samo muške profesije. Rodne profesije kao takve sprečavaju slobodu izbora profesije za

učenike. Kada su jednom izloženi rodnoj pristrasnosti, oni bi mogli doći do uverenja da su profesije već određene. Uticaj na buduće odluke dečaka i devojčica o njihovoj profesiji kroz pristrasne informacije može dovesti do toga da učenici izaberu pogrešne puteve karijere. Svesno ili podsvesno, odluka je pod uticajem znanja koje primaju i verovanja koja su predstavljena kao stvarnost. Ipak, upravo to nije uloga obrazovanja. U nastavku su primeri pristrasnih i nepristrasnih zanimanja.

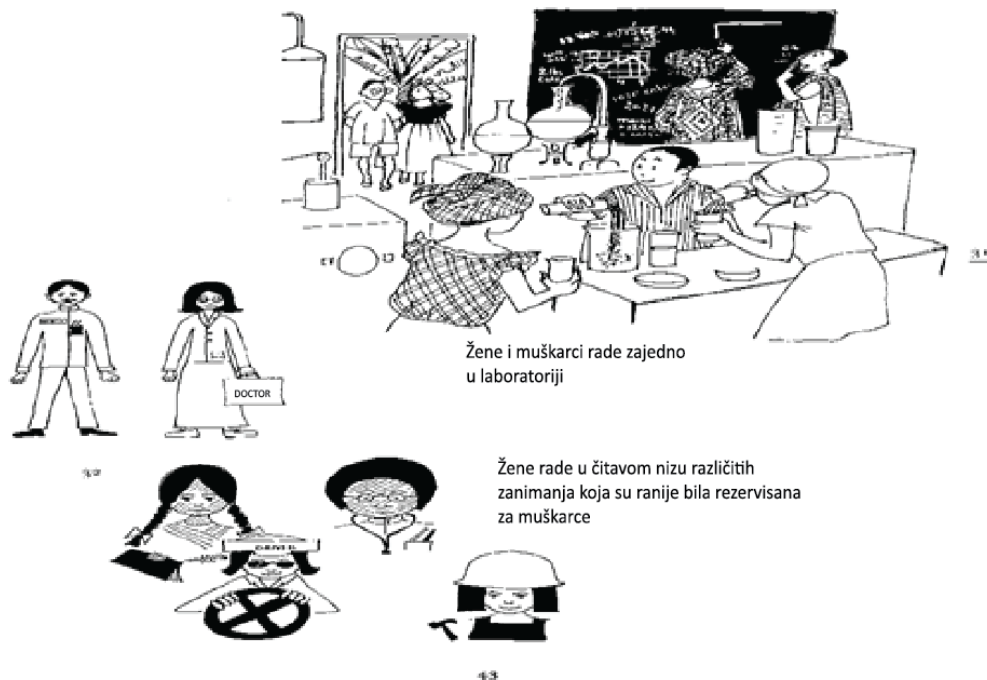
Ilustracija 6. Primeri rodno zasnovanih profesija (Mani, 1995, str. 6)⁹²

⁹² Mani, A. Rodna predrasuda u tekstovima školskih udžbenika. (1995). Preuzeto iz <https://doi.org/10.14217/9781848595484-EN>

Ilustracija 6. Primeri slika rodno neutralnih profesija (str. 43)⁹³

Ka rodnoj ravnopravnosti

⁹³ Michel, A. (1986) Dole sa stereotipima. Uklanjanje seksizma iz dečje književnosti i školskih udžbenika. UNESCO, Pariz, Francuska. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000070590>

Na osnovu gore navedenih objašnjenja i pojašnjenja sa ilustracijama, recenzent treba da pogleda sve delove analize ilustracije i da dođe do zaključaka koristeći tabelu u daljem tekstu.

Tabela. 22. Rodna zastupljenost u ilustracijama

ILUSTRACIJA		
PROSTOR I VELIČINA		
UKUPNO	KONVENCIONALNO	NEKONVENCIONALNO
IZGLED		
UKUPNO	KONVENCIONALNO	NEKONVENCIONALNO
OSOBINE		
UKUPNO	KONVENCIONALNO	NEKONVENCIONALNO

Na osnovu gore navedenih primera i kriterijuma, recenzent može pregledati sve slike svih ilustracija u tekstovima udžbenika tako što će najpre pregledati naslovnu stranu udžbenika, a zatim svaku lekciju iz udžbenika. Uz detaljnu analizu glavnih kategorija, ali i potkategorija, preporučuje se rezime distribucije pojedinaca i grupe. Rezime bi trebao

proceniti slike na osnovu aktivnosti i uloga, pozicioniranju u veličini i prostoru, izgledu i osobinama i nalazima u gore navedenim tabelama. Uzimajući ih sve u obzir, recenzent bi ih trebao označiti kao pristrasne i nepristrasne.

Tabela 23. Rezime rodne zastupljenosti u ilustracijama

REZIME RODNE ZASTUPLJENOSTI U ILUSTRACIJAMA		
ZASTUPLJENOST POJEDINACA		
UKUPNO	PRISTRASNOST	NEPRISTRASNOST
ZASTUPLJENOST GRUPE		
UKUPNO	PRISTRASNOST	NEPRISTRASNOST
KVALITATIVNI REZIME		
UKUPNO	PRISTRASNOST	NEPRISTRASNOST
<p>Napomene: <i>npr. postoji nedostatak mešovite rase u igrama,</i> <i>Žene iz zajednice Roma, Aškalija i Egipćana samo u najnižim domaćim aktivnostima,</i> <i>muškarci se uglavnom nalaze na centralnim pozicijama</i> <i>žene su predstavljene kao pasivne</i></p>		

- Pregled tekstova udžbenika pomoću instrumenata, tabela i rezimea, kao i gore navedenih kontrolnih lista pružiće dovoljno informacija recenzentu kako bi došao do određenog zaključka na nivou rodne predrasude u tekstu i ilustracijama. Otkriće rodni sistem u udžbeniku i nivo pristrasnosti na osnovu prikupljenih informacija. Recenzent treba da osigura da su svi elementi (sadržaj i ilustracije) usklađeni. Postoji nekoliko koraka koje treba slediti:
- Sve tabele u dokumentu treba popuniti detaljnim informacijama i podacima. Nakon završetka, treba

ih dostaviti autoru udžbenika na vrlo detaljan pregled.

- Informacije prikupljene iz tabela i napomena treba rezimirati u tabeli u daljem tekstu u jednu formiranu tabelu. U svakoj kategoriji postoji i prostor za konkretne preporuke za svaku kategoriju na osnovu mišljenja recenzenta.
- Na samom kraju trebalo bi napraviti konačnu evaluaciju o tome da li knjiga ispunjava standarde o rodnoj ravnopravnosti ili ne.

Tabela 24. Tabelarni rezime za evaluaciju udžbenika

REZIME RODNE ZASTUPLJENOSTI U ILUSTRACIJAMA		
TEKST		
	Kvantitativni rezultati <i>(navesti samo pristrasne)</i>	Kvalitativni rezultati
Podela pojedinaca		
Podela grupe		
Rodno neutralni pojedinci		
Rodno neutralne grupe		
Citati		
PREPORUKE: (napisati preporuku autoru i MONT-u) npr. veća zastupljenost starijih žena kroz celi tekst gde to kontekst dopušta		
ODLOMAK TEKSTA		
	Kvantitativni rezultati	Kvalitativni rezultati
Naslovi		
Glavni deo/primeri/vežbe		
Aktivnosti		
PREPORUKE:		

JEZIK

	Kvantitativni rezultati	Kvalitativni rezultati
Izrazi u muškom rodu		
Pridevi (zanimanje)		
Pridevi (psihološki)		
Jezik (dijalozi)		
Jezik (paralelizam)		

PREPORUKE:

ILUSTRACIJE

	Kvantitativni rezultati	Kvalitativni rezultati
Podela pojedinaca		
Podela grupa		
Rodno neutralni pojedinci		
Rodno neutralne grupe		
Aktivnosti		
Prostor i veličina		
Izgled		
Osobine		

PREPORUKE:

KONAČNA EVALUACIJA

npr. Knjiga ispunjava/ne ispunjava kriterijume rodne ravnopravnosti. Trebalo bi je ponovo napisati imajući u vidu gore navedene komentare i tabele koje su dostavljene autoru.

ANEKS 1 – KLJUČNI KONCEPTI RODNE RAVNOPRAVNOSTI

ROD

Reč rod odnosi se na socijalne pripadnosti koje se odnose na žene ili muškarce, odnos između muškaraca i žena, odnos između dečaka i devojčica, kao i odnos između žena i odnosa između muškaraca. Ove pripadnosti, odnose i mogućnosti gradi društvo i uče se kroz procese socijalizacije. Rod je identitet koji se uči, menja se u vremenu i menja se u kulturama i kroz kulture. Rod se ne odnosi samo na čoveka ili na ženu, već na odnos između njih. Rod ne opisuje biološke i seksualne karakteristike koje identifikuju muškarce i žene, već služi za definisanje socijalnih uloga stavova i vrednosti koje im društvena zajednica prezentuje što odgovara jednom polu ili drugom.

POL

Pol opisuje biološke razlike između muškaraca i žena, koje su univerzalne i određene pri rođenju.

RODNI IDENTITET

Odnosi se na definiciju kao ličnu i društvenu koncepciju subjekta i kategoriju u odnosu između pola i roda.

SEKSUALNOST

Dosledan obrazac romantične ili seksualne privlačnosti (ili kombinacija ove dve) za osobe istog roda ili pola, ili više od jednog roda. Ova povlačenja se obično uključuju pod nazivima heteroseksualnost, homoseksualnost, biseksualnost.

HETEROSEKSUALAC

Osoba koju fizički i emotivno privlače samo osobe suprotnog pola.

HOMOSEKSUALAC

Osoba koju fizički i emotivno privlače samo osobe istog pola.

LEZBIJKE

Žena koju fizički i emotivno privlači druga žena.

GEJ

Muškarac koga fizički i emotivno privlači drugi muškarac.

BISEKSUALAC

Osoba koja ima sklonost ka osobama istog i suprotnog pola.

TRANSRODNA OSOBA

Osoba čiji rod ili lični identitet nije jednak njihovom polu koji im je dodeljen pri rođenju.

INTERSEKS OSOBA

Opšti termin koji se koristi za različite uslove u kojima je osoba rođena sa reproduktivnom ili seksualnom anatomijom koja se ne čini prikladnom za tipične definicije žena i muškaraca.

RODNE ULOGE

Zajednice i društva stvaraju društvene norme ponašanja, vrednosti i stavove za koje smatraju da su pogodni za žene i muškarce, kao i odnose između njih. Ove uloge dodeljene su prema socijalnim, a ne biološkim kriterijumima. Rodne uloge podeljene su prema polu; socijalne su, a ne biološki klasifikovane. Na primer, ukoliko je briga o deci klasifikovana kao uloga žene, onda je to socijalna uloga, a ne uloga koja je definisana na osnovu biološkog pola, budući da je mogu obavljati i muškarci i žene.

RODNI STEREOTIPI

Ovo je konstantna slika u medijima i publikacijama socijalnih uloga žena i muškaraca, definisanih prema tradicionalnoj podeli uloga i zadataka u određenom društvu. Ove rodne uloge dele zadatke i napore tako što dodatno ojačavaju rodnu podelu rada, koju prikazuju kao „normalnu“ i „prirodnu“.

RODNO SLEPILO

Ovaj izraz opisuje aktivnosti ili uloge koje se pružaju bez razmatranja roda učesnika. Prema tome, rodno slepilo u negativnom kontekstu između ostalog znači da osoba, politike ili institucije ne uzimaju u obzir i ignorišu rodna pitanja i jednakost kao osnovnu odrednicu prilikom izrade različitih politika, programa i različitih projekata.

RODNA PODELA RADA

Podrazumeva socijalne primere (modele) u kojima je niz rodnih uloga podeljen između žena i muškaraca. Nejednaka podela rada odnosi se i na nejednaku naknadu za rad. Diskriminacija nad ženama u tom smislu u nekim zemljama označava da žene nose teret neplaćenog rada, a muškarci uzimaju glavni deo prihoda i nagrade kao rezultat njihovog rada. U nekim društvima, ovo je objašnjeno klasičnim primerima rodne podele rada u kojima žene u većini slučajeva rade neplaćeni kućni i neplaćeni poljoprivredni rad, hortikulturni i stočarski, a muškarci u većini slučajeva profitiraju i kontrolišu finansijskom dobiti od prodaje ovih proizvoda.

RODNA RAVNOPRAVNOST

znači da žene i muškarci imaju jednake uslove za ostvarivanje svojih ljudskih prava u potpunosti, kao i doprinos i ostvarivanje koristi od ekonomskog, socijalnog, kulturnog i političkog razvoja. Rodna ravnopravnost je stoga jednako vrednovanje sličnosti i razlike muškaraca i žena od strane društva i uloga koje imaju. Zasniva se na tome da žene i muškarci budu ravnopravni partneri u svom domu, svojoj zajednici i svom društvu.

RODNA JEDNAKOST

Proces pravičnosti prema muškarcima i ženama. Kako bi se osigurala pravičnost, često se preduzimaju mere kako bi se kompenzovali istorijski i socijalni nedostaci koji sprečavaju žene i muškarce da deluju po jednakim uslovima. Jednakost je sredstvo. Ravnopravnost je rezultat.

RODNA DISKRIMINACIJA

Označava drugačije postupanje pojedinaca na osnovu njihovog roda. Rodna diskriminacija, poznata i kao diskriminacija zasnovana na polu takođe nastaje u slučajevima kada je osobi uskraćeno pravo na rad, promociju ili mogućnosti za druge profite samo zato što pripada drugom polu. Ova vrsta diskriminacije može jednako uticati i na muškarce i žene.

RODNA OSVEŠĆENOST

Označava sposobnost prepoznavanja i identifikovanja problema koji se javljaju kao rezultat nejednakosti i diskriminacije, čak i kada su skriveni i nisu na površini, što znači da problem na prvi pogled nije vidljiv. Drugim rečima, rodna osvešćenost znači viši i sofisticiraniji nivo rodne osvešćenosti.

OSNAŽIVANJE

To posebno podrazumeva zajedničke mere grupa u nepovoljnim ili marginalizovanim položajima, kako bi se prevazišla strukturna nejednakost koja je uzrok nepovoljnog položaja ovih grupa.

JEDNAKE MOGUĆNOSTI

Podrazumeva da svaka osoba ima jednake mogućnosti, posebno u jednakom pristupu. Drugim rečima, jednake mogućnosti znače nedostatak strukturisane diskriminacije koja sprečava pojedinca ili socijalnu grupu da budu jednaki u društvu. Jednake mogućnosti za žene znači iskorenjivanje svakog oblika rodne diskriminacije.

RODNE ANALIZE

To su sistematske metode koje se koriste u planiranju politike kako bi se osiguralo da su rodna pitanja deo tog planiranja. Svrha rodni analiza je šira od koncepta jednakih mogućnosti, čiji je cilj povećanje broja žena koje učestvuju u područjima gde su manje zastupljene. Rodne analize imaju za cilj usmeravanja pažnje na načine na koje se trebaju izrađivati politike rodne integracije. Rodne analize presudne su za efikasnu izradu rodni pokazatelja. Rodne analize pomažu strukturi ključni politika u pogledu uloge muškaraca i žena, kao i odnosima između njih.

KONVENCIJA O UKIDANJU SVIH OBLIKA DISKRIMINACIJE ŽENA

Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena usvojena je 1979. godine i ova Konvencija je najdetaljnija međunarodna konvencija o pravima žena. CEDAW predviđa prava žena koja se smatraju privatnim pitanjima a koje se odnose na porodicu u prošlosti. CEDAW se naročito odnosi na zaštitu prava žena na reprodukciju i specifična prava žena u ruralnim područjima.

PEKINŠKA DEKLARACIJA I PLATFORMA ZA AKCIJU

Konferencija koja je otvorila put integraciji rodni pitanja u razvojnoj saradnji, poznata pod nazivom GAD, održana je 1995. godine u Pekingu. Mnoge zemlje su tada počele izrađivati svoje nacionalne akcione planove koji su predvideli izradu strategija i programa za sprovođenje obaveza iz Pekinške konferencije.

MILENIJUMSKA DEKLARACIJA – MILENIJUMSKI CILJEVI RAZVOJA

Deklaracija koja se fokusirala na osam razvojnih ciljeva izrađena je na samitu Svetskih lidera koji je održan 2000. godine u UN-u u Njujorku. Ciljevi su iskorenjivanje siromaštva, univerzalno osnovno obrazovanje, promocija rodne ravnopravnosti i osnaživanje žena, smanjenje stope smrtnosti odojčadi, poboljšanje zdravlja majki, borba protiv HIV/AIDS-a, malarije i ostalih bolesti, osiguranje ekološke održivosti i razvoj globalnog partnerstva za trgovinu i pomoć. Ove obaveze su dokaz bliske i međuzavisne veze između ekonomskog rasta, ublažavanja siromaštva i održivog razvoja i predviđeno je da se postignu do 2015. godine. Ove obaveze zahtevaju da se razvoj zasniva na dobrom, transparentnom i demokratskom upravljanju, vladavini prava i poštovanju ljudskih prava.

1. Iskorenjivanje siromaštva
2. Univerzalno osnovno obrazovanje
3. Promocija rodne ravnopravnosti i osnaživanje žena
4. Smanjenje stope smrtnosti odojčadi
5. Poboljšanje zdravlja majki
6. Borba protiv HIV/AIDS, malarije i ostalih aktivnosti
7. Osiguranje ekološke održivosti
8. Razvoj globalnog partnerstva za trgovinu i pomoć

UNESCO-OV OKVIR ZA PRIMENU NAČELA RODNE RAVNOPRAVNOSTI OSNOVNE DEFINICIJE KONCEPATA I IZRAZA. PREUZETO SA

<http://www.unesco.org/neē/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/BSP/GENDER/PDF/1.%20Baseline%20Definitions%20of%20key%20gender-related%20concepts.pdf>

ANEKS 2 – REZIME KOSOVSKIH ZAKONA I POLITIKA O RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI

U članu 7. (Vrednosti) Ustava Republike Kosovo 2008 se navodi

Republika Kosovo osigurava rodnu ravnopravnost kao osnovnu vrednost za razvoj demokratskog društva, jednake mogućnosti učešća žena i muškaraca u politički, ekonomski, društveni i kulturni život i sve ostale oblasti društvenog života.”⁹⁴

U članu 21. Zakona o rodnoj ravnopravnosti 2015⁹⁵ se navodi

1. U školama i drugim obrazovnim institucijama nastavna sredstva koja se koriste treba da se zasnivaju na rodnoj ravnopravnosti i obrazovanju o rodnoj ravnopravnosti uključujući školske programe na svim nivoima.
2. Priprema, usvajanje i sprovođenje vaspitno-obrazovnih programa, izrada materijala, udžbenika i pregled postojećih materijala i udžbenika se sprovodi uz uključivanje rodne perspektive i eliminisanje negativnih stereotipa, predrasuda, tradicionalnih i drugih praksi koje su u suprotnosti sa načelom rodne ravnopravnosti.
3. Uključivanje obrazovnih i aktivnosti obuke u nastavne planove i programe u cilju senzibilizacije mladih o rodnoj ravnopravnosti i njihove pripreme za demokratsko građanstvo.
4. Postoji jednaka uključenost žena i muškaraca na obukama za stručno i nestručno obrazovanje i savetovanje za ona zanimanja koja se tradicionalno smatraju kao rezervisana samo za žene ili samo za muškarce.

Zakon o preduniverzitetskom obrazovanju⁹⁶

Član 1. Svrha

Član 4. 2.5. pripremiti učenika za odgovoran život u duhu razumevanja, mira, tolerancije, rodne ravnopravnosti i prijateljstva sa pripadnicima svih zajednica u Republici Kosovo;

Član 3. Opšta načela preduniverzitetskog obrazovanja

4. Tokom planiranja, rukovođenja i izrade sistema preduniverzitetskog obrazovanja, Ministarstvo, opštine i vaspitno-obrazovne ustanove i ustanove za osposobljavanje treba da uzmu u obzir međunarodno usvojene norme obrazovanja za sve, prava deteta, zaštitu ugroženih grupa u društvu i promovisanje rodne ravnopravnosti.

Član 4. Zaštita ugroženih grupa

3. Promotivne aktivnosti van okvira nastavnog programa Kosova u korist ili na štetu bilo koje političke partije, pola, rase, etničkog porekla, veroispovesti ili društvenog položaja zabranjene su u svim obrazovnim ustanovama i/ili ustanovama za osposobljavanje. Kada se prilikom akademske aktivnosti pred učenicima pokrenu gore pomenuta pitanja, učenicima treba na uravnotežen način pružiti i suprotna mišljenja.

Zakon o izdavanju školskih udžbenika, nastavnih sredstava, školskoj lektiri i pedagoškoj dokumentaciji⁹⁷

Član 3. Zahteve koje trebaju ispuniti školski udžbenici, nastavna sredstva, školska lektira i pedagoška dokumentacija,

3.2. 3.2 Ne dozvoljavaju se školski udžbenici, nastavna sredstva, školska lektira i pedagoške dokumentacije koje vrše propagandu protiv Kosova, koje ugrožavaju ljudska prava i rodnu ravnopravnost i podstiču političku, nacionalnu i versku mržnju.

Strateški plan obrazovanja na Kosovu 2017-2021⁹⁸ glavni strateški cilj

⁹⁴ Ustav Republike Kosovo iz 2008. godine, preuzeto sa <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Constitution1Kosovo.pdf>

⁹⁵ Zakon o rodnoj ravnopravnosti iz 2015. godine, Zakon. Br. 05/L-20 preuzeto sa <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/05-L-020%20a.pdf>

⁹⁶ Zakon o preduniverzitetskom obrazovanju u Republici Kosovo iz 2011. godine, Zakon br. 04/L-032 preuzeto sa <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20preuniversity%20education.pdf>

⁹⁷ Zakon o izdavanju školskih udžbenika, nastavnih sredstava, školskoj lektiri, i pedagoškoj dokumentaciji iz 2006 br. 02/L-67 preuzeto sa <https://masht.rks-gov.net/uploads/2015/06/01-ligjim-1.pdf>

1. Učešće i sveobuhvatnost

„Obrazovanje, između ostalog, predstavlja sredstvo za sprečavanje pojave siromaštva, za zaštitu ljudskih prava, za osnaživanje žena i za integraciju svakoga u društvo. Prema UNESCO-u, sveobuhvatno obrazovanje je viđeno kao proces koji se bavi i odgovara različitim potrebama svih učenika, putem povećanja učešća u učenju smanjujući isključenje u obrazovanju i iz obrazovanja.

Sveobuhvatno obrazovanje pruža nastavno okruženje koje omogućava pristup, smeštaj i podršku za sve učenike. To znači da škole moraju da se prilagode svoj deci, bez obzira na njihovo fizičko, intelektualno, društveno, emocionalno, jezičko stanje ili druge faktore. Sveobuhvatnost ima za cilj da minimizira nejednakosti u društvu, borbu protiv diskriminacije, izbegavanje marginalizacije i isključenosti, kao i obezbeđivanje blagostanja za sve članove društva. Stoga, neophodno je sprovesti obrazovne politike i prakse koje imaju za cilj proces sveobuhvatnosti, posebno u odnosu na marginalizovane grupe, kao što su osobe sa posebnim potrebama u obrazovanju, manjinske zajednice, siromašni, kao i nekoliko drugih društvenih kategorija.”

Standardi za školske udžbenike⁹⁹

Standard 11

Udžbenik doprinosi obrazovanju o rodnoj ravnopravnosti i izbegavanju rodne diskriminacije, kao i rodne uloge. Direktno, ovu pomoć mogu pružiti udžbenici nekih predmeta (čitanje knjiga, etički udžbenici, istorija, društvene nauke) kroz odgovarajući izbor pisanja, pitanja i zadataka. Indirektno, svi udžbenici mogu i moraju ispunjavati ovaj standard tako što će voditi računa o: a) lingvističkom poštovanju oba pola (muškog i ženskog ili dece) i b) u tekstovima, ilustracijama, zadacima itd. žene i muškarci trebaju biti jednako predstavljeni a ne stereotipno tradicionalnim ulogama.

POKAZATELJI

11.1 Jezik udžbenika je adekvatan za oba pola, obuhvatajući oba (upotreba izraza u muškom i ženskom rodu, na primer, u uputstvima, zadacima itd.).

11.2 U udžbenicima nastavnih jedinica, ilustracijama, zadacima, pitanjima i sl., muškarci i žene su zastupljeni jednako i često kada to priroda predmeta dopušta.

11.3 U udžbenicima nastavnih jedinica i zadacima, vežbama i pitanjima, udžbenik se jednako i često upućuje na iskustva i interese žena kao i muškaraca.

11.4 Udžbenik izbegava rodne stereotipe u pogledu razmene uloga i jednostranih stavova, pokazujući i prezentujući žene i muškarce u različitim i neklasifikovanim aktivnostima i kontekstima.

11.5 Oba pola su prikazana, reflektovana i imaju jednaku ulogu u privatnom i porodičnom životu, kao i u svim sferama društvenog života (u javnoj sferi, u istorijskom kontekstu itd.).

11.6 Upotreba jezika je poštena i pravična za oba pola, posebno kada se izrazi u ženskom rodu koriste za imenovanje osoba.

⁹⁸ Strateški plan obrazovanja na Kosovu iz 2017-2021 i 2016, Preuzeto iz <https://masht.rks-gov.net/uploads/2017/02/201>

ANEKs 3 – PROMENE U OBRAZOVNOM SISTEMU SA NOVOM POLITIKOM NASTAVNOG PLANA I PROGRAMA

Okvirni nastavni plan i program za predunivezitetsko obrazovanje u Republici Kosovo

CILJEVI NAČELA NADLEŽNOSTI	Svrha preduniverzitetskog obrazovanja	Razvoj ličnog i nacionalnog identiteta, državnosti i kulturne pripadnosti	Promocija opštih kulturnih i građanskih vrednosti	Razvoj odgovornosti za sebe, druge, društvo i za životnu sredinu	Priprema za život i rad u različitim društvenim i kulturnim kontekstima	Razvoj preduzetništva i korišćenje tehnoloških veština	Priprema za celoživotno obrazovanje				
	Kompetencije učenika	Efektivni komunikator	Kreativni mislilac	Uspešan učenik	Produktivni doprinosilac	Zdrav pojedinac	Odgovoran građanin				
	Načela nastavnog plana i programa	Inkluzija	Razvoj kompetencija	Koherentna i integrisana nastava i učenje	Autonomija i fleksibilnost na nivou škole	Odgovornost					
SPROVOĐENJE U ŠKOLAMA	Oblasti nastavnog plana i programa	Jezici i komunikacija	Umetnost	Matematika	Prirodne nauke	Društvo i životna sredina	Zdravlje i dobrobit	Život i rad			
	Nastava i učenje	Različiti pristupi u učionici	Na osnovu praktičnog znanja	Inkluzivne učionice	Veza između teorije i prakse	Aktivno učešće	Orijentisana na učenika	Upotreba novih tehnologija			
	Pitanja u okviru nastavnog plana i programa	Podučavanje o demokratskom građanstvu	Podučavanje o očuvanju mira	Podučavanje o globalizaciji i međuzavisnosti	Podučavanje o upotrebi medija	Podučavanje o održivom razvoju					
PROCENA	Procena uspeha	Integrisano u nastavi i učenju	Zajedno sa učenicima	Upotreba podataka iz različitih izvora	Dnevno, slučajno, na kraju teme / jedinice	Promovisanje širokog i uravnoteženog nastavnog plana i programa	Lako razumljivo za učenike	Pomaže napredak učenika	Obezbeđuje povratne informacije	Pomaže u identifikovanju oblasti intervencije	Obezbeđuje samoprocenu i procenu vršnjaka
	Mere odgovornosti	Dostignuća	Ponašanje	Građansko učešće	Zdravstvena zaštita	Zapošljivost	Učešće u daljem obrazovanju				
	Procena instrumenata i postupaka	Unutrašnja procena	Procena na nivou učionice	Procena na nivou škole	Spoljna procena	Maturalni ispit					

ANEKS 4 – OBLASTI NASTAVNOG PLANA I PROGRAMA I PREDMETI PO RAZREDIMA

Oblasti učenja	Oblasti učenja u ključnim fazama nastavnog plana i programa (KS)								
	Predškolsko	KS1	KS2	KS3	KS4	KS5		KS6	
Oblasti nastavnog plana i programa	Starosne grupe: 0-3 godine starosti 4-5 godine starosti	Razredi: Predškolsko 1-2	Razredi 3, 4 i 5	Razredi 6 i 7	Razredi 8 i 9	Razredi 10 i 11 (Opšte obrazovanje)	Razredi 10 i 12 (Stručno obrazovanje i osposobljavanje – SOO)	Razred 12 (Opšte obrazovanje)	Grade 12 (Stručno obrazovanje i osposobljavanje – SOO)
Jezici i komunikacija	Aktivnosti koje podstiču jezičku komunikaciju	Maternji jezik Engleski jezik	Maternji jezik Engleski jezik Drugi jezik	Maternji jezik Engleski jezik Drugi jezik	Maternji jezik Engleski jezik Drugi jezik	Maternji jezik Engleski jezik Ostali jezici	Maternji jezik Engleski jezik Ostali jezici	Maternji jezik Engleski jezik Drugi jezik Ostali jezici	Maternji jezik Engleski jezik Ostali jezici
Umetnost	Aktivnosti koje podstiču veštine komunikacije i umetničkog izražavanja	Likovna umetnost Muzičko obrazovanje	Likovna umetnost Muzičko obrazovanje	Likovna umetnost Muzičko obrazovanje	Likovna umetnost Muzičko obrazovanje	Likovna umetnost Muzičko obrazovanje	Primenjene umetnosti	Likovna umetnost Muzičko obrazovanje	Primenjene umetnosti
Matematika	Aktivnosti koje podstiču veštine rezonovanja i računanja	Matematika	Matematika	Matematika	Matematika	Matematika	Matematika	Matematika	Matematika
Prirodne nauke	Aktivnosti koje potiču istraživanje i otkrivanje životne sredine	Prirodne nauke	Prirodne nauke	Prirodne nauke	Prirodne nauke	Biologija Fizika Hemija Astronomija	Prirodne nauke	Biologija Fizika Astronomija	Prirodne nauke
Društvo i životna sredina	Aktivnosti koje podstiču samosvest, svest drugih i socijalne veštine	Društvo i životna sredina	Društvo i životna sredina	Društvo i životna sredina	Društvo i životna sredina	Istorija Geografija Građansko vaspitanje Sociologija Psihologija Filozofija	Društvo i životna sredina	Istorija Geografija Građansko vaspitanje Sociologija Psihologija Filozofija	Društvo i životna sredina
Fizičko vaspitanje, sport i zdravlje	Aktivnosti koje podstiču razvoj fizičkih	Zdravlje i blagostanje	Zdravlje i blagostanje	Zdravlje i blagostanje	Zdravlje i blagostanje	Zdravlje i blagostanje	Zdravlje i blagostanje	Zdravlje i blagostanje	Zdravlje i blagostanje

	sposobnosti i higijenskih navika	Fizičko vaspitanje	Fizičko vaspitanje	Fizičko vaspitanje	Fizičko vaspitanje	Fizičko vaspitanje	Fizičko vaspitanje	Fizičko vaspitanje	Fizičko vaspitanje
Život i rad	Aktivnosti koje podstiču kapacitete za razumevanje i praćenje postupaka i pravila, znatiželje, kreativnost i učenje na različite načine	Život i rad	Život i rad	Život i rad	Život i rad	Život i rad	Život i rad	Život i rad	Život i rad

LITERATURA

- Basturkmen, H. (2010). Razvoj kurseva na engleskom jeziku u specifične svrhe. Njujork: Palgrave Macmillan
- Blumberg R.L. (2007). Rodne predrasude u udžbenicima: Skrivena prepreka na putu ka rodnoj ravnopravnosti u obrazovanju. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155509>
- Blumberg, R. L. (2007). „Rodne predrasude u udžbenicima: Skrivena prepreka na putu ka rodnoj ravnopravnosti u obrazovanju”. UNESCO, Ženeva EFA-GMR. citirano u Hanoi et al., (2010) Smernice za preglede i analize udžbenika iz rodne perspektive, UNESCO, Ženeva. Preuzeto iz <https://docs.iiep.unesco.org/peic/2748.pdf>
- Boissiere, M.X. (2004/01/01). Odrednice ishoda primarnog obrazovanja u zemljama u razvoju. Preuzete iz: <http://documents.worldbank.org/curated/en/111011468162550538/Determinants-of-primary-education-outcomes-in-developing-countries>
- Bruning, Roger H.; Schraw, Gregory J.; Ronning, Royce R. (1999). Kognitivna psihologija i instrukcije (3rd ed.). Prentice-Hall, Inc. ISBN 978-0-13-716606-0 – kako je citirano u Komitetu za razvoj nauke o učenju (2000) Kako ljudi uče: mozak, um, iskustvo i škola: prošireno izdanje. Preuzeto iz National Academies Press iz: <http://www.nap.edu/catalog/9853.html>
- Bugeilles, C., & Cromer, S. (2009) Promovisanje rodne ravnopravnosti kroz udžbenike, metodološki priručnik, UNESCO, Pariz. Preuzete iz https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng
- Brusokajte, E. (2013) Predstavljanje polova u knjigama EFL-a. Neobjavljeni MA rad. Univerzitet za obrazovne nauke, Filološki fakultet, Odsek za englesku filologiju, Litvanija. Preuzeto iz <gs.elaba.lt/object/elaba:1868784/1868784.pdf>
- Brusokaite, E. (2013) Predstavljanje polova u knjigama EFL-a. MA rad. Preuzeto iz <gs.elaba.lt/object/elaba:1868784/1868784.pdf>
- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (2003) UN WOMEN. Preuzeto iz <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm#article10>
- Konvencija o pravima deteta (1989). Preuzeto iz <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf>
- Ustav Republike Kosovo 2008. Preuzeto iz <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Constitution1Kosovo.pdf>
- Okvirni nastavni plan i program pred-univerzitetskog obrazovanja Republike Kosovo (2011) Preuzeto iz <https://masht.rks-gov.net/korniza-e-kurrikules-e-arsimit-parauniversitar>
- Okvir za akciju iz Dakara (2000) UNESDOC, UNESCO. Preuzeto iz <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001211/121147e.pdf>
- Fehrler, S., Michaelowa, K., Wechtler, A. (2009). Efektivnost inputa u osnovnom obrazovanju: uvidi iz nedavnih anketa učenika podsaharske Afrike. Journal of Development, izdanje 45/9. <http://www.informaworld.com/smpp/pwreset?id=916960109&dt=4013467207843&ck=45D4B817970C96B072AD8BDBB7DD5A10>.
- Četvrta svetska konferencija o ženama u Pekingu (1995) Preuzeto iz <http://www.un.org/womenwatch/daw/daw/index.html>
- Gak, DM (2011). Udžbenik – važan element u nastavnom procesu. НАСТАВА СТРАНИХ ЈЕЗИКА, Novi Sad. Preuzeto iz <https://www.epub.ff.uns.ac.rs/index.php/MV/article/download/771/781>
- Georgescu D. et al (2010) Smernice za preglede i analize udžbenika iz rodne perspektive. UNESCO Hanoi, IBE i MOET, Ženeva. Preuzeto iz <https://docs.iiep.unesco.org/peic/2748.pdf>

Odeljenje za obrazovanje u Gruziji (1996) Rodno pristrasni jezik. Preuzeto iz <http://academics.smcvt.edu/writingctr/gender%20bias.htm>

Graves, K. (2000). Projektovanje kursa jezika, Vodič za nastavnike. Boston. Heinle. Cengage Learning.

Gharbavi, A. (2012, mart). Primena funkcionalne lingvistike u izlaganju rodne pristrasnosti u udžbenicima engleskog jezika u srednjoj školi u Iranu. Studije engleskog jezika i književnosti, 2(9), 85-93.

Giaschi, P. (2000). Rodno pozicioniranje u obrazovanju: kritička analiza slika ESL tekstova. Preuzeto iz ERIC baze podataka (EJ616535)

Hartman, P., & Judd, E. (1978, decembar). Seksizam i TESOL materijali. TESOL kvartalno, 12 (4), 383-393. Preuzete iz http://203.72.145.166/teso%20I/TQD_2008/VOL_12_4.PDF#page=17

Halimi, S. et al (2007) Rodna revizija obrazovnog sistema, Kosovski centar za rodne studije. Preuzete iz <http://www.kgscenter.net/site/assets/files/1466/auditimiiceshtjevegjinorenesisisteminarsimor.pdf>

Hameed, A. (2014). Jezik i rod: analiza udžbenika engleskog jezika koju je izradio Punjab udžbenički odbor za osnovni nivo u Pakistanu. Journal of Education and Practice, 5 (11). Preuzeto iz iiste.org/Journals/index.php/JEP/article/download/12380/12695

Hussain, M. N., & Afsar, A. (2010). Jezik i rod: lingvistička analiza udžbenika engleskog jezika u srednjim školama u Pakistanu. Jezici u Indiji, 10, 26-36. Preuzeto iz <http://www.languageinindia.com/nov2010/gendertextbookpakistan.pdf>

Hussain, N.& Mattu, A.(2003) Rodna pristrasnost i stereotipi u školskim tekstovima. Suptilna subverzija - stanje nastavnog plana i programa i udžbenika u Pakistanu. Preuzeto iz www.sdpi.org.

Hyseni, H. et al (2007). Rodna ravnopravnost u čitankama tokom devet godina obaveznog obrazovanja na Kosovu. Kosovski obrazovni centar. Preuzeto iz <http://kec-ks.org/wp-content/uploads/2016/03/Gender-equality-in-the-reading-textbooks-during-the-nine-years-of-compulsory-education-in-Kosovo-1.pdf>

Strateški plana obrazovanja Kosova (2017) MEST. Preuzeto iz <https://masht.rks-gov.net/uploads/2017/02/20161006-kesp-2017-2021.pdf>

Zakon o rodnoj ravnopravnosti (2015) Zakon. br 05/L-20. Preuzeto iz <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/05-L-020%20a.pdf>

Zakon o preduniverzitetskom obrazovanju Republike Kosovo (2011) Zakon br. 04/L-032 Preuzeto iz <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20preuniversity%20education.pdf>

Mani, A. Rodne predrasude u školskim udžbenicima. (1995). Preuzeto iz <https://doi.org/10.14217/9781848595484-EN>

Malmsjo. B.K.& Joahansson, S. (2009) Rodne predrasude u dijalozi EFL udžbenika. Malmo Hosklola. Preuzeto iz <http://muep.mau.se/handle/2043/8217>

Mustedanagic, A. (2010). Rod u engleskom jeziku i EFL udžbenicima. (disertacija osnovnih studija). Preuzeto iz <http://www.diva-portal.org/>

Milenijumski ciljevi razvoja (2000) WHO. Preuzeto iz http://www.who.int/topics/millennium_development_goals/about/en/

Meyer-Bisch, P. (1995) Kultura demokratije, izazov za škole. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000099812>

Menegati, M. & Rubini, M. (2017) Rodne predrasude i seksizam u jeziku. Oxford Research Encyclopedia. Preuzeto iz <http://communication.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-470>

Michel, A. (1986) Eliminisanje stereotipa. Eliminisanje seksizma iz dečje književnosti i školskih udžbenika. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000070590>

Pingel, F., (2010) Priručnik za istraživanje i reviziju udžbenika. 2. i revidirano izdanje. UNESCO, Pariz <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000117188.pdf>

Porreca, K.L., (1984). Seksizam u sadašnjim ESL udžbenicima. TESOL kvartalno, 18(4), 705-724.

Porta, E. i Laguna, J.R. (2007) Praćenje obrazovanja za sve u Gvatemali. Profil zemlje. Globalni izveštaj o praćenju obrazovanja za sve 2008. Obrazovanje za sve do 2015. godine: hoćemo li uspeti? Preuzeto iz <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001555/155575e.pdf>

Reddy, V. Zuze, T.L., Visser, M. Winnaar, L. Juan, A. Prinsloo, CH., Arends, F, Rogers, S. (2015). Više od merila: Što nam TIMSS podaci prikupljeni tokom dvadeset godina govore o obrazovanju u Južnoj Africi? Istraživački savet za društvene nauke. Nacionalni izveštaj. Preuzeto iz http://pub.iea.nl/fileadmin/user_upload/Publications/National_reports/TIMSS_2011_report_SouthAfrica.pdf

SACMEQ (2011, septembar) Kvaliteta inputa u osnovne škole u Švajcarskoj. Politički dokument br. 2. Preuzeto iz http://www.sacmeq.org/sites/default/files/sacmeq/reports/sacmeq-iii/policy-brief/swa_school_inputs_15oct2011_final.pdf

Slade, S. (2016). Šta podrazumevamo pod kvalitet obrazovanja? Preuzeto iz https://www.huffingtonpost.com/sean-slade/what-do-we-mean-by-a-qual_b_9284130.html

Srivastava, G. (2012). Podučavanje o rodu i miru u udžbenicima i školskim procesima; Iskustvo Maldiva. Nju Delhi. Concept Publishing Company. Preuzeto iz https://books.google.com/books?id=19xfgkfuapAC&pg=PA22&dq=textbooks+as+main+vehicle+of+gender+values&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiCzsnop_eAhVEp4sKHcm5AKAQ6AEITjAH#v=onepage&q=textbooks%20as%20main%20vehicle%20of%20gender%20values&f=false

Ciljevi održivog razvoja (2016) UN. Preuzeto iz <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals>

Standardet per Teskte Shkollore (2011) MASHT. Preuzeto iz <https://masht.rks-gov.net/uploads/2015/05/standardet-e-teksteve.pdf>

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1984) Ujedinjene nacije. Preuzeto iz <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

UNESCO (2005). Sveobuhvatna strategija za udžbenike i materijale za učenje. UNESCO, Pariz. Preuzeto iz <http://unesdoc.unesco.org/9FB996AB-07EB-4976-A187-CBEB1586D8B8/FinalDownload/DownloadId-3661A0B70AF2BDFCBED724081007B56C/9FB996AB-07EB-4976-A187-CBEB1586D8B8/images/0014/001437/143736eb.pdf>

UNESCO (2016). Svako dete treba da ima udžbenike. Politički dokument. UNESCO, Pariz, Francuska. Preuzeto iz: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002433/243321E.pdf>

UNESCO Obrazovanje i rodna ravnopravnost . Preuzeto iz <https://en.unesco.org/themes/education-and-gender-equality>

Van Kemenade, E., Pupius, M. & Hardjono, T. W. (2008): Veća vrednosti definisanja kvaliteta. Kvalitet visokog obrazovanja, 14(2), 175-185.

Veriava, F. (2015, novembar 9). Zašto su udžbenici ključni deo učenja svakog deteta? Razgovor. Preuzeto iz: <https://theconversation.com/why-textbooks-are-a-crucial-part-of-every-childs-learning-journey-50252>

Svetski program obrazovanja iz ljudskih prava (2005) UNHCR. Preuzeto iz <https://www.ohchr.org/en/issues/education/training/pages/programme.aspx>

Reddy, V. Zuze, T.L., Visser, M. Winnaar, L. Juan, A. Prinsloo, CH., Arends, F, Rogers, S. (2015). Beyond the Benchmarks: What Twenty years of TIMSS data tell us about South African education? Human Sciences Research Council. National Report. Retrieved from http://pub.iewa.nl/fileadmin/user_upload/Publications/National_reports/TIMSS_2011_report_SouthAfrica.pdf

SACMEQ (2011, September) Quality of Primary School Inputs in Swaziland. Policy Paper Nr.2. Retrieved from http://www.sacmeq.org/sites/default/files/sacmeq/reports/sacmeq-iii/policy-brief/swa_school_inputs_15oct2011_final.pdf

Slade, S. (2016). What Do We Mean by a Quality Education? Retrieved from https://www.huffingtonpost.com/sean-slade/what-do-we-mean-by-a-qual_b_9284130.html

Srivastava, G. (2012). Gender and Peace in Textbooks and Schooling Processes; The Maldivian Experience. New Delhi. Concept Publishing Company. Retrieved from https://books.google.com/books?id=19xfgkfuapAC&pg=PA22&dq=textbooks+as+main+vehicle+of+gender+values&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiCzsnop-_eAhVEp4sKHcm5AKAQ6AEITjAH#v=onepage&q=textbooks%20as%20main%20vehicle%20of%20gender%20values&f=false

Sustainable Development Goals (2016) UN. Retrieved from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals>

Standardet per Teskte Shkollore (2011) MASHT. Retrieved from <https://masht.rks-gov.net/uploads/2015/05/standardet-e-teksteve.pdf>

Universal Declaration of Human Rights (1984) United Nations. Retrieved from <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

UNESCO (2005). A Comprehensive Strategy for Textbooks and Learning Materials. UNESCO, Paris. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/9FB996AB-07EB-4976-A187-CBEB1586D8B8/FinalDownload/DownloadId-3661A0B70AF2BDFCBED724081007B56C/9FB996AB-07EB-4976-A187-CBEB1586D8B8/images/0014/001437/143736eb.pdf>

UNESCO (2016). Every Child Should Have a Textbook. Policy Paper. UNESCO, Paris, France. Retrieved from: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002433/243321E.pdf>

UNESCO Education and Gender Equality. Retrieved from <https://en.unesco.org/themes/education-and-gender-equality>

Van Kemenade, E., Pupius, M. & Hardjono, T. W. (2008): More Value to Defining Quality. Quality in Higher Education, 14(2), 175-185.

Veriava, F. (2015, November 9). Why textbooks are a crucial part of every child's learning journey? The Conversation. Retrieved from: <https://theconversation.com/why-textbooks-are-a-crucial-part-of-every-childs-learning-journey-50252>

Svetski program obrazovanja iz ljudskih prava (2005) UNHCR. Preuzeto iz
<https://www.ohchr.org/en/issues/education/training/pages/programme.aspx>